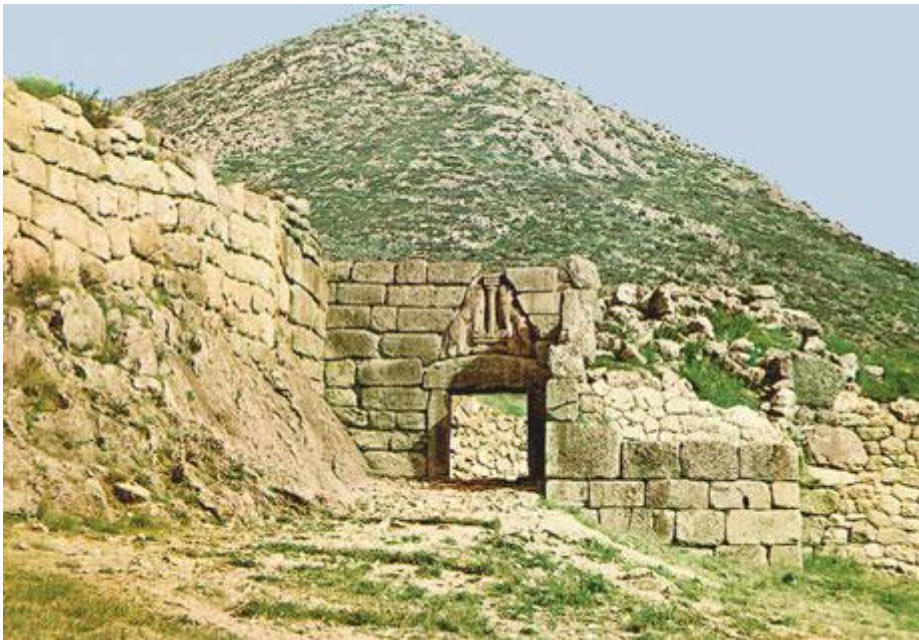


Τ.Ε.Ι ΠΑΤΡΑΣ  
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ  
ΤΜΗΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ  
ΣΤΟΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ.



ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ: ΚΑΘΡΕΠΤΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ  
ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ: ΓΑΡΙΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ  
ΣΟΦΙΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

ΠΑΤΡΑ, ΜΑΙΟΣ 2007

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον κύριο Νικόλαο Καθρέπτα, πολιτικό μηχανικό, για την πολύ ενδιαφέρουσα επιλογή του θέματος της πτυχιακής μας εργασίας· που μας έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθούμε, να μελετήσουμε και να μάθουμε πάρα πολλά.

Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τον κύριο Ν.Καθρέπτα για την συνεχή καθοδήγηση και την υπομονή που έδειξε ώστε να περατωθεί σωστά το τεύχος αυτό.

# ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1) ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	σελ.1
2) ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σελ.2
Α) Μυθολογία - Παράδοση.....	σελ.2
Β) Γεωγραφικός προσδιορισμός .....	σελ.7
Γ) Ιστορική αναδρομή - Χρονολογική τοποθέτηση.....	σελ.9
3) Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΚΑΘΕ ΤΟΜΕΑ ΖΩΗΣ. ....	σελ.12
<b>Α) Κοινωνία</b> .....	σελ.12
1) Ιεραρχία.....	σελ.13
2) Πολιτική οργάνωση.....	σελ.14
3) Ενδυμασία και καλλωπισμός.....	σελ.15
I) Γυναικεία ενδυμασία.....	σελ.16
II) Ανδρική ενδυμασία.....	σελ.18
III) Κοσμήματα.....	σελ.19
4) Μουσική.....	σελ.20
5) Αθλήματα.....	σελ.22
6) Ταφικά έθιμα.....	σελ.23
Είδη τάφων.....	σελ.24
I) Λακκοειδείς τάφοι.....	σελ.24
II) Θαλαμοειδείς τάφοι.....	σελ.26
III) Θολωτοί τάφοι.....	σελ.27
IIIα) Ο θησαυρός του Ατρέως.....	σελ.28
IIIβ) Ο θησαυρός του Μίνυα.....	σελ.30
IV) Πρωτοπορία Μυκηναίων.....	σελ.30
7) Στρατιωτική οργάνωση - ενδυμασία.....	σελ.30
<b>Β) Θρησκεία</b> .....	σελ.33
1) Θεότητες.....	σελ.34
2) Τελετουργίες.....	σελ.35
3) Ιερατείο.....	σελ.38
4) Ιερά.....	σελ.39
<b>Γ) Κατοίκηση</b> .....	σελ.41
1) Τοπωνύμια.....	σελ.42
2) Οικιστική Αρχιτεκτονική.....	σελ.43
3) Οικοδομικά υλικά.....	σελ.45
4) Ακροπόλεις.....	σελ.46
I) Ακρόπολη Τίρυνθας.....	σελ.48

II) Ακρόπολη Μυκηνών.....	σελ.51
III) Ακρόπολη Γλα.....	σελ.54
5) Οχυρωματικά έργα.....	σελ.56
6) Ανάκτορα.....	σελ.59
I) Ανάκτορα Μυκηνών.....	σελ.60
II) Το ανάκτορο της Πύλου.....	σελ.61
III) Το ανάκτορο της Τίρυνθας.....	σελ.64
7) Κατοίκηση σε άλλες περιοχές.....	σελ.66
I) Οικίες εκτός των τειχών της Μυκηναϊκής ακρόπολης.....	σελ.66
II) Αργολίδα.....	σελ.67
III) Μεσσηνία.....	σελ.67
IV) Λακωνία.....	σελ.69
V) Ηλεία και Αχαΐα.....	σελ.70
VI) Αθήνα.....	σελ.71
VII) Θήβα.....	σελ.71
<b>Δ) Πνευματικά Επιτεύγματα .....</b>	<b>σελ.72</b>
1) Γλώσσα.....	σελ.73
2) Γραμμική Β.....	σελ.74
3) Γραφή.....	σελ.75
4) Μετρικά συστήματα.....	σελ.76
I) Μέτρηση Βάρους.....	σελ.77
II) Μέτρηση Χωρητικότητας.....	σελ.78
<b>Ε) Οικονομία .....</b>	<b>σελ.78</b>
1) Εμπόριο και διεθνείς σχέσεις.....	σελ.81
I) Ανατολική Μεσόγειος.....	σελ.82
II) Οι Μυκηναίοι στην Ευρώπη.....	σελ.85
2) Γαιοκτησία.....	σελ.87
3) Αγροτική Οικονομία.....	σελ.88
I) Εγγειοβελτιωτικά έργα.....	σελ.89
II) Η αποξήρανση της Κοπαΐδας.....	σελ.90
<b>ΣΤ) Τέχνες και Τεχνολογία .....</b>	<b>σελ.93</b>
1) Τοιχογραφίες.....	σελ.94
2) Κεραμική.....	σελ.96
3) Ελεφαντουργία.....	σελ.97
4) Μεταλλοτεχνία.....	σελ.100
I) Χρυσοχοΐα.....	σελ.102
II) Οπλουργία.....	σελ.104
III) Εργαλειοτεχνία.....	σελ.106
5) Λιθοτεχνία.....	σελ.107
6) Σφραγιδογλυφία.....	σελ.109
7) Αρωματοποιΐα.....	σελ.110
8) Υφαντική.....	σελ.111
9) Επιπλοποιΐα.....	σελ.113
10) Οδοποιΐα.....	σελ.115
11) Μυκηναϊκές Γέφυρες.....	σελ.127

12) Αρδευτικά και Αποξηραντικά έργα στην Κωπαΐδα.....σελ.129	
13) Νέα αποδεικτικά στοιχεία για το προχωρημένο επίπεδο των Μυκηναϊών στα μαθηματικά.....σελ.132	
14) Η υπόγεια δεξαμενή εντός των τειχών της Μυκηναϊκής Ακρόπολης.σελ.133	
15) Μυκηναϊκή Ναυπηγική.....σελ.134	
Τα είδη των πλοίων στην Αρχαία Ελλάδα.....σελ.138	
I) Τα κωπήλατα πλοία (κόντοροι).....σελ.138	
II) Τα ιστιοφόρα πλοία.....σελ.138	
III) Τα εμπορικά και πολεμικά πλοία.....σελ.138	
IV) Η διήρης.....σελ.138	
I) Πρώτες μεγάλες συνεργασίες των Ελλήνων.....σελ.141	
Iα) Η ναυτική εκστρατεία στην Τροία.....σελ.141	
Iβ) Η Αργοναυτική εκστρατεία.....σελ.144	
II) Η Αργοναυτική εκστρατεία και τα έπη του Ομήρου είναι ύμνοι.....σελ.145	
ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ.....σελ.146	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.150	
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....σελ.151	

## 1) ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα αποτελέσματα της εξέλιξης της τεχνολογίας είναι ορατά και επιβεβαιώνουν την πρόοδο που καλύπτει όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Αυτό επιδιώκουμε να δούμε κατά την περίοδο του Μυκηναϊκού Πολιτισμού, το πώς δηλαδή η τεχνολογική εξέλιξη βαθμιαία και σταδιακά διαμόρφωσε τον τότε κόσμο, Κάνοντας αισθητή την επίδραση της σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Θα δούμε το πώς, η οικονομική ζωή βελτιώθηκε κατά πολύ και τα διάφορα υλικά άλλαξαν τον τρόπο ζωής. Το πώς η τεχνική πρόοδος βοήθησε στην ανάπτυξη των παραγωγικών κλάδων, όπως της γεωργίας και του εμπορίου, με αποτέλεσμα την άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Επίσης το πώς, τα γράμματα και οι τέχνες διαμόρφωσαν νέα πολιτικά, θρησκευτικά και καλλιτεχνικά ρεύματα, τα οποία οδήγησαν τον άνθρωπο σε μια πνευματική απελευθέρωση.

Ειδικότερα, θα εξετάσουμε την τεχνολογία και τα τεχνολογικά επιτεύγματα του Μυκηναϊκού πολιτισμού στην οικοδομική τεχνολογία, όπως τα γιγάντια τείχη με τα εσωτερικά περάσματα, η κατασκευή τεράστιων θόλων, η κατασκευή γεφυριών και δρόμων, η δημιουργία τεράστιων οχυρωματικών έργων κ.α., στην μεταλλουργία, με την κατασκευή εξάισιων εργαλείων και όπλων, στην ελεφαντουργία, την επιπλοποιία, την κεραμική, θα αναφερθούμε στα υδραυλικά έργα, την ύδρευση πόλεων, τα αποξηραντικά έργα (κυρίως αυτά της λίμνης της Κωπαΐδας) κ.α., και στην ναυπηγική που η συστηματική της εξέλιξη επέτρεψε στους Μυκηναίους να αναπτύξουν μεγάλη εμπορική, στρατιωτική και οικονομική δραστηριότητα.

Θα δούμε δηλαδή γιατί ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός, ένας από τους πρώτους πολιτισμούς, χαρακτηρίζεται ένας από τους σημαντικότερους για ολόκληρη την πορεία της ανθρωπότητας.

## 2) ΕΙΣΑΓΩΓΗ

### A) ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Σύμφωνα με την παράδοση, έξι μίλια βόρειο-ανατολικά από την πόλη του Άργους, πάνω σε έναν λόφο, ήταν "η άφθονη σε χρυσό" αρχαία πόλη των Μυκηνών, η πιο αντιπροσωπευτική πόλη αυτού του πολιτισμού. Ιδρύθηκε από τον Περσέα (1400 - 1350 π.Χ.), τον γιο του Δία και της Δανάης, κόρη του βασιλιά του Άργους, Ακρίσιου.



ΕΙΚΟΝΑ 2.A-1

Ο Δίας μεταμορφωμένος σε χρυσή βροχή μπαίνει στο δωμάτιο της Δανάης, όπου ο πατέρας της βασιλιάς Ακρίσιος την κρατούσε φυλακισμένη, Αττικός Κρατήρας 490 - 480 π.Χ.



ΕΙΚΟΝΑ 2.A-2

Ο Ακρίσιος δίνει εντολές στον τεχνίτη πώς να κατασκευάσει την κυψέλη για την κόρη του Δανάη και το γιό της, Περσέα, Αττικός Κρατήρας 490 π.Χ.

Ο πατέρας της Δανάης, βασιλιάς του Άργους, Ακρίσιος, είχε λάβει έναν χρησμό, ότι θα τον σκότωνε ο γιος της κόρης του. Ο Ακρίσιος, φοβούμενος ότι ο χρησμός θα βγει αληθινός, φυλάκισε την Δανάη σε ένα υπόγειο δωμάτιο και έκανε βέβαιο ότι κανένας άνδρας δεν θα μπορούσε να την πλησιάσει. Ο Δίας όμως, ο οποίος είχε γοητευθεί από την ομορφιά και τις αρετές της Δανάης, μεταμορφωμένος σε χρυσή βροχή, μπήκε στην φυλακή της. Η Δανάη μετά από αυτό το γεγονός έφερε στον κόσμο ένα αγόρι, τον Περσέα.

Η Δανάη προσπάθησε να κρύψει το παιδί από τον πατέρα της, αλλά όταν ο Ακρίσιος το έμαθε, έβαλε την κόρη του και το παιδί σε ένα ξύλινο κιβώτιο και το πέταξε στην θάλασσα. Τα κύματα έφεραν το κιβώτιο στο νησί της Σερίφου, όπου ο ψαράς Δίκτυς το έφερε στο νησί με τα δίκτυα του και πήρε την Δανάη και τον Περσέα υπό την προστασία του. Ο αδελφός του Δίκτυ και βασιλιάς της Σερίφου, Πολυδέκτης, ο οποίος είχε ερωτευθεί την Δανάη, έστειλε τον Περσέα, να του φέρει το κεφάλι της Μέδουσας, μια από τις τρεις Γοργόνες.



ΕΙΚΟΝΑ 2.Α-3

Ο Περσέας προσπαθεί να πιάσει το μάτι από τις Γραίες.  
Σκέπασμα πυχίδος, 425 π.Χ.

Ο Περσέας με την βοήθεια της Αθηνάς, έφτασε στην Λιβύη, όπου βρήκε τις Γραίες, τρεις γυναίκες που μοιράζονταν ένα μάτι και ένα δόντι και ήταν αδελφές των Γοργονών. Ο Περσέας ακολουθώντας τις οδηγίες της θεάς Αθηνάς, κατάφερε να τους πάρει το μάτι και το δόντι και να τις ανάγκασε να του δείξουν το δρόμο για τις Νύμφες. Αυτές πρόθυμα του έδωσαν τα φτερωτά σανδάλια, την περικεφαλαία του Άδη, η οποία έκανε αυτόν που την φορούσε αόρατο και τον μαγικό σάκο.

Ο Περσέας με τα φτερωτά σανδάλια του έφτασε στις ακτές του Ωκεανού, όπου βρήκε τις Γοργόνες να κοιμούνται. Επειδή μια ματιά των Γοργόνων μεταμόρφωνε τους άνδρες σε πέτρα, ο Περσέας χρησιμοποιώντας την ασπίδα του σαν καθρέφτη, με μια γρήγορη κίνηση του σπαθιού που του είχε δώσει ο θεός Ερμής, έκοψε το κεφάλι της Γοργόνας Μέδουσας και το πέταξε μέσα στον μαγικό του σάκο. Αμέσως από τον κομμένο λαιμό ξεπήδησε το φτερωτό άλογο Πήγασος. Οι άλλες δυο Γοργόνες κατεδίωξαν τον Περσέα, ο οποίος ξέφυγε με την βοήθεια της περικεφαλαίας του και έφτασε στην Αιθιοπία.





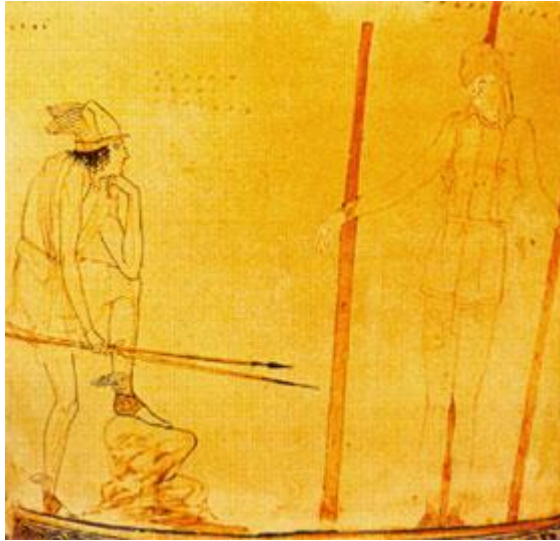
ΕΙΚΟΝΑ 2.Α-4  
Ο Περσέας με την βοήθεια της Αθηνάς, κόβει το κεφάλι της Μέδουσας,  
Αττικό αγγείο 450 π.Χ. , Νέα Υόρκη



ΕΙΚΟΝΑ 2.Α-5  
Ο Περσέας φεύγει με το κεφάλι της Γοργόνας Μέδουσας στο μαγικό σάκο,  
ενώ το σώμα της γοργόνας πέφτει ακέφαλο στο έδαφος και η Αθηνά τον  
ακολουθεί από πίσω.

Αττική Υδρία 460 π.Χ.

Στην Αιθιοπία, ελευθέρωσε την Ανδρομέδα από το θαλάσσιο τέρας, το οποίο είχε στείλει ο Ποσειδών. Ο Περσέας το σκότωσε και επέστρεψε μαζί της στην Σέριφο. Στον γυρισμό, μαθαίνοντας ότι κατά την απουσία του ο βασιλιάς Πολυδέκτης πίεζε την μητέρα του να τον παντρευτεί, έβγαλε το κεφάλι της Μέδουσας έξω από τον σάκο του και μεταμόρφωσε αυτόν και τους φίλους του σε πέτρες. Ο Περσέας ανέβασε στον θρόνο τον αδελφό του Πολυδέκτη, τον Δίκτυ έδωσε τα δώρα των Νυμφών στον Ερμή. Το κεφάλι της Μέδουσας το πρόσφερε στην θεά Αθηνά, η οποία το έβαλε στο κέντρο της ασπίδας της. Ο Περσέας με την γυναίκα του Ανδρομέδα και την μητέρα του, επέστρεψαν στο Άργος.



ΕΙΚΟΝΑ 2.Α-6

Ο Περσέας ατενίζει την πριγκίπισσα Ανδρομέδα, η οποία είναι δεμένη σε πασσάλους, τροφή για το θαλάσσιο κήτος.

Αττικός Κρατήρας 440 π.Χ.



ΕΙΚΟΝΑ 2.Α-7

Η ασπίδα της Αθηνάς, κατασκευασμένη από τον Φειδία με το κεφάλι της Μέδουσας στο κέντρο.

Στο μεταξύ, ο βασιλιάς Ακρίσιος φοβούμενος τον χρησμό, για να αποφύγει τον Περσέα, είχε πάει στην Λάρισα της Θεσσαλίας. Όταν ο Περσέας βρήκε τον Ακρίσιο, του έδωσε τον λόγο του, ότι δεν επρόκειτο να του κάνει κακό και τον έπεισε να γυρίσει στο Άργος. Πριν να αναχωρήσουν, ο Περσέας έλαβε μέρος σε αγώνες και κατά λάθος σκότωσε τον Ακρίσιο, όταν έριξε τον δίσκο. Έθαψε τον παππού του με τιμές και επειδή δεν ήθελε να τον διαδεχτεί στον θρόνο του, έκανε συμφωνία με τον Μεγαπένθη, γιο του Προίτου, να ανταλλάξουν τα βασίλεια τους. Έτσι πήρε το βασίλειο της Τύρινθος αντί του Άργους και αργότερα έκτισε τις Μυκήνες.

Λέγεται ότι οι Μυκήνες κτίστηκαν από τους μυθικούς Κύκλωπες, οι οποίοι είχαν κτίσει επίσης και τα γιγάντια τείχη της κοντινής πόλεως Τύρινθος, που κυβερνούσε ο Προίτος.

Τον Περσέα διαδέχθηκε ο γιος του, Σθέnelος, πατέρας του Ευρυσθέα, ο οποίος κατέλαβε το Άργος και σύμφωνα με τον μύθο, ανέθεσε στον Ηρακλή να εκτελέσει τους δώδεκα άθλους.



ΕΙΚΟΝΑ 2.Α-8

Ευρυσθέας και Ηρακλής, 500 π.Χ. υπογεγραμμένος από τον Ευφρόνιο.

Μετά τον θάνατο του Ευρυσθέα, την πόλη κυβέρνησε ο Ατρέας της Ηλείας (1250 π.Χ.), αδελφός της γυναίκας του Ευρυσθέα και γιος του Πέλοπος και της Ιπποδαμείας.

Υπάρχουν πολλοί και διαφορετικοί μύθοι γύρω από την τραγική οικογένεια των Ατρείδων. Η διαμάχη μεταξύ του Ατρέα και του αδελφού του Θυέστη, για τον θρόνο των Μυκηνών και η παράνομη αγάπη του Θυέστη με την γυναίκα του αδελφού του, Αιρόπη, κατέληξε στον τραγικό δείπνο, στον οποίο ο Θυέστης έφαγε τους γιους του, που του πρόσφερε ο αδελφός του. Από αυτή την απαίσια πράξη του Ατρέα, η οικογένεια του ήταν καταραμένη. Η πόλη υπό την κηδεμονία του Ατρέα επέκτεινε τα σύνορα της και απέκτησε μεγάλο πλούτο.

Υπό την ηγεμονία του γιου του, Αγαμέμνονα (1200 π.Χ.), ο οποίος ηγήθηκε της φημισμένης εκστρατείας εναντίον της Τροίας, η πόλη έφθασε στο απόγειο της δυνάμεως της.

Δεν γνωρίζουμε τους λόγους για τον πόλεμο, εάν δεν δεχθούμε ως αξιόπιστη, την απαγωγή της Ελένης από τον Πάρι. Πολλές εξηγήσεις έχουν δοθεί, από τα δικαιώματα αλιείας μέχρι το εμπόριο υφαντουργίας. Δεν ξέρουμε επίσης την ακριβή ημερομηνία του πολέμου. Μερικοί αναφέρουν το 1270 π.Χ., αν και η Ελληνική παράδοση αναφέρει το 1184 π.Χ.



ΕΙΚΟΝΑ 2.Α-9  
Η μάχη της Τροίας.

Όταν ο Αγαμέμνων, ο "βασιλιάς ανδρών", επέστρεψε νικητής από τον Τρωικό πόλεμο, δολοφονήθηκε από τον Αίγισθο, γιο του Θυέστη και εραστή της γυναίκας του, Κλυταιμνήστρας. Μετά από αυτό, ο γιος του Αγαμέμνονα, Ορέστης, πήρε εκδίκηση και τους σκότωσε και τους δυο.

Ογδόντα χρόνια μετά την πτώση της Τροίας και κατά την διάρκεια της βασιλείας του γιου του Ορέστη, Τισαμένη, η πόλη των Μυκηνών κατελήφθη και κατεστράφη από τους Δωριείς. Η πόλη με τα τείχη ανέπαφα, αν και έχασε την δύναμη της, συνέχισε να υπάρχει επί πολλούς αιώνες.

Η εξωτερική πόλη δεν εγκατελείφθη, καθώς οι πολλοί ανευρεθέντες τάφοι μαρτυρούν. Ένα αξιόλογο ανάγλυφο έχει ανεβρεθεί από ναό, ο οποίος κτίστηκε στις αρχές του έκτου αιώνα. Όταν ο Περσικός στρατός εισέβαλε στην Ελλάδα, οι Μυκήνες έστειλαν στρατό στις Θερμοπύλες και Πλαταιά. Η πόλη καταστράφηκε άλλη μια φορά από το Άργος (468 π.Χ.), μετά από μακρά πολιορκία. Στους Ελληνιστικούς χρόνους, οι Μυκήνες ανανεώθηκαν, τα τείχη ξαναχτίστηκαν και ένας ναός κτίστηκε στην ακρόπολη, όπου σκοτώθηκε ο Αργεΐος τύραννος Αρίστιππος (235 π.Χ.).

## **Β) ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ**

Η διασπορά των μυκηναϊκών οικιστικών εγκαταστάσεων φανερώνει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η πολιτική γεωγραφία στο εσωτερικό της μυκηναϊκής επικράτειας. Τα μυκηναϊκά κράτη ήταν οργανωμένα σε μικρά ανεξάρτητα βασίλεια, τα οποία διοικούνταν από μια ισχυρή διοικητική έδρα. Δε γνωρίζουμε αν τα γεωγραφικά σύνορα έπαιζαν πάντα σημαντικό ρόλο στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Η Πύλος ήταν το σημαντικότερο κέντρο και η πρωτεύουσα του βασιλείου της Μεσσηνίας, ενώ αντίθετα στην Αργολίδα σε μια σχετικά μικρή περιοχή υπήρχαν συγχρόνως δύο ισχυρές ακροπόλεις, των Μυκηνών και της Τίρυνθας, οι οποίες τουλάχιστον κατά το μεγαλύτερο διάστημα της Ύστερης Χαλκοκρατίας υπήρξαν ανεξάρτητα διοικητικά κέντρα. Ανάμεσα στα μεγάλα και σημαντικά μυκηναϊκά κέντρα υπήρχαν μικρότερες εγκαταστάσεις, η έκταση των οποίων δεν ξεπερνούσε μερικά εκτάρια.

Μέσα από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα διαγράφονται καθαρά οι περιοχές της μυκηναϊκής επικράτειας. Το κέντρο του μυκηναϊκού πολιτισμού ήταν σαφέστατα η Πελοπόννησος, όπου εντοπίστηκαν τα σημαντικότερα μυκηναϊκά κέντρα, οι Μυκήνες, η Τίρυνθα και η Πύλος. Πολύ σημαντικά κέντρα βρίσκονταν επίσης στη Βοιωτία, στη Θήβα, στο Γλά και στον Ορχομενό, όπου συναντώνται όλα τα χαρακτηριστικά κατάλοιπα του μυκηναϊκού πολιτισμού: τα ανάκτορα, τα μεγάλα τεχνικά έργα, οι οχυρώσεις και οι βασιλικοί τάφοι. Στην Αττική θα πρέπει επίσης να υπήρχαν αρκετές μυκηναϊκές θέσεις, όπως φαίνεται από τα λείψανα της μυκηναϊκής οχύρωσης στην Ακρόπολη των Αθηνών από τους θολωτούς τάφους στο Λαύριο και στο Μενίδι και από το σημαντικό ύστερο μυκηναϊκό νεκροταφείο της Περαιτής.



ΕΙΚΟΝΑ 2.Β-10  
Τίρυνθα, Κάτω Ακρόπολη.  
Κύπελλο καμαραϊκού ρυθμού.

Τα βορειότερα σύνορα της μυκηναϊκής επικράτειας φτάνουν μέχρι τη Θεσσαλία, όπου ξεχωρίζει το σημαντικό κέντρο της Ιωλκού. Η μυκηναϊκή επιρροή όμως εκεί περιορίζεται στις παράλιες περιοχές, ενώ η ενδοχώρα μένει μακριά από τις μυκηναϊκές εξελίξεις. Η περιοχή της Μακεδονίας φαίνεται ότι ήταν έξω από την τροχιά του μυκηναϊκού κόσμου και δεμένη περισσότερο με το χώρο της Βαλκανικής. Τα μυκηναϊκά προϊόντα που έφταναν στα λιμάνια της Χαλκιδικής και της Θάσου φανερώνουν μόνο σποραδικές εμπορικές επαφές με τα του νότου.

Οι επαφές των Μυκηναίων με τις Κυκλάδες είχαν αρχίσει από την πρώιμη Μυκηναϊκή εποχή, αλλά κατά την εποχή της ακμής μερικά κυκλαδικά νησιά, όπως η Αγία Ειρήνη στην Κέα και η Φυλακωπή στη Μήλο, δίνουν την εντύπωση γνήσιων μυκηναϊκών οικισμών. Το ίδιο διάστημα η μυκηναϊκή επιρροή εξαπλώθηκε και στα νησιά του Νοτιοανατολικού Αιγαίου, τα οποία διατήρησαν στην τέχνη τους τις στερεοελλαδικές τάσεις ακόμη και κατά τη διάρκεια της μυκηναϊκής παρακμής και εντάχθηκαν στην *Μυκηναϊκή Κοινή*\*.



ΕΙΚΟΝΑ 2.Β-11

Χάρτης με τους οικισμούς της Υστεροελλαδικής ΙΙΙ περιόδου

Η Κρήτη με το λαμπρό μινωικό παρελθόν αποτελούσε πάντα ένα πόλο έλξης και έδινε γόνιμα πολιτιστικά στοιχεία σε όλους τους τομείς του μυκηναϊκού πολιτισμού. Ο εμπορικός ανταγωνισμός με την κρητική μεγαλόνησο οδήγησε στην κατάκτησή της από τους Μυκηναίους στα μέσα του 15<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Ύστερα από αυτό το διάστημα η ζωή και η κοινωνική οργάνωση του νησιού ακολούθησε τις εξελίξεις της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Η εξάπλωση του μυκηναϊκού πολιτισμού στις άλλες χώρες της Ευρώπης και της Ανατολής παρουσιάζει ένα αρκετά διαφορετικό χαρακτήρα. Εκεί οι Μυκηναίοι συμμετείχαν ενεργά στις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές και μερικές φορές οδηγήθηκαν στην ίδρυση εμπορικών σταθμών ή ακόμη και παροικιών, κυρίως στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Η φύση, η μορφή και η πυκνότητα των απόμακρων αυτών εγκαταστάσεων αποτελούν ακόμη ανοιχτά ερωτήματα για την έρευνα.

## **Γ) ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ - ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ**

Η εξαφάνιση του Μινωικού Πολιτισμού στην υστερομινωική περίοδο συνέπεσε με την άνοδο του δεύτερου μεγάλου πολιτισμού της ελλαδικής ενδοχώρας, του Μυκηναϊκού Πολιτισμού ( 1900 - 1100 π.Χ. ), που έφτασε στην ακμή του κυρίως κατά την τελευταία φάση της Εποχής του Χαλκού ( 1600 - 1100 π.Χ. ). Ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός πήρε το όνομά του από την αρχαία πόλη των Μυκηνών, το πιο γνωστό κέντρο και ισχυρότερο βασίλειο του πολιτισμού αυτού.

Η ανακάλυψη του Μυκηναϊκού Πολιτισμού οφείλεται στον θερμό θαυμαστή του Ομήρου, Ερρίκο Σλήμαν. Το 1876 έφερε στο φως τους περίφημους βασιλικούς τάφους στην ακρόπολη των Μυκηνών, ανασταίνοντας έναν μεγάλο πολιτισμό, που ως τότε ήταν γνωστός μόνο από τους μύθους. Οι έρευνες του γερμανού πρωτοπόρου συνεχίστηκαν από τον Έλληνα ερευνητή Χρήστο Τσουντα, τον Άγγλο A.J.B. Wace, τον Αμερικάνο C.W. Blegen και από άλλους έλληνες και ξένους αρχαιολόγους. Οι ανασκαφές τους απέδειξαν ότι οι Μυκήνες ήταν πράγματι " πολύχρυσοι " και ισχυρές και ότι υπήρξαν πολλά αλλά σημαντικά κέντρα του Μυκηναϊκού Πολιτισμού, όπως η Τίρυνς, το Άργος, η Μιδεά, το Βαφείο, η Πύλος, η Θήβα, ο Ορχομενός, η Αθήνα, ο Θορικός και η Ιωλκός.

Οι Μυκήνες ήταν τοποθετημένες σε κατάλληλο μέρος για να αποτελέσουν το κέντρο ισχύος σε μία ανασφαλή εποχή. Βρίσκονται σε απόσταση 15 χιλιομέτρων από

την θάλασσα στην βορειοανατολική γωνία της αργολικής πεδιάδας, με γη κατάλληλη για την καλλιέργεια σιτηρών, για την συντήρησή τους, με ισχυρή αμυντική και στρατηγική θέση και επαρκή εφοδιασμό σε νερό. Οι Μυκήνες είναι κτισμένες πάνω σε έναν λόφο ύψους 280 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας, εποπτεύουν την αργολική πεδιάδα και εύκολα ελέγχουν τους δρόμους προς τον Ισθμό. Στη θέση αυτή υπάρχουν λίγα ασήμαντα ίχνη από τον οικισμό της νεολιθικής περιόδου.

Η επίδραση του Μινωικού Πολιτισμού στη Ελληνική ηπειρωτική χώρα ήταν καθοριστική και μετασχημάτισε τον Ελλαδικό Πολιτισμό σε Μυκηναϊκό. Μαζί με τον Μινωικό Πολιτισμό που άνθησε στην Κρήτη, αποτελούν τους λαμπρότερους πολιτισμούς της Ελληνικής προϊστορίας και τους πρωιμότερους υψηλούς πολιτισμούς της Ευρώπης. Υπήρξαν οι πρώτοι πολιτισμοί σε Ευρωπαϊκό έδαφος που δημιούργησαν ένα σύνθετο οικονομικό και διοικητικό σύστημα.

Έτσι, κατά την διάρκεια του 15<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. οι Μυκηναίοι ηγεμόνες υιοθέτησαν τα πρότυπα κοινωνικής οργάνωσης Μινωικής Κρήτης και της Εγγύς Ανατολής και τα εφάρμοσαν δημιουργώντας " ανακτορικά κράτη ". Σε αντίθεση, όμως, με τον ειρηνικό και ανοχύρωτο Μινωικό Πολιτισμό, οι Μυκηναίοι ανέπτυξαν ένα συγκεντρωτικό και ιεραρχικό σύστημα εξουσίας και έδωσαν μεγάλη σημασία στα αμυντικά συστήματα οργάνωσης, όπως μαρτυρούν οι οχυρώσεις και τα πολλά όπλα που βρέθηκαν στους τόπους των μυκηναϊκών πόλεων. Η υψηλή γραφειοκρατική οργάνωση και η επιτυχής οικονομική διαχείριση μετέτρεψαν τους πρώτους αυτούς οικισμούς των Μυκηναίων σε πόλεις - κράτη με ακτινοβολία, μεγάλη ισχύ και αποτελεσματική διοίκηση. Τα Μυκηναϊκά κέντρα είχαν υπό τον έλεγχό τους μεγάλες γεωγραφικές περιφέρειες και ανέπτυξαν διπλωματικές και εμπορικές σχέσεις με τις χώρες της λεκάνης της Μεσογείου αλλά και της βορείου Ευρώπης. Μυκηναϊκά αντικείμενα έχουν βρεθεί διάσπαρτα σε μεγάλο γεωγραφικό φάσμα από την Αίγυπτο ως την Μεσοποταμία και την Ιταλία.

Πράγματι, μία από της κυριότερες επιτυχίες των Ελλήνων της Μυκηναϊκής περιόδου ήταν ότι για πρώτη φορά στην ιστορία της περιοχής η κλειστή θάλασσα του Αιγαίου αποτέλεσε μια πολιτιστική ενότητα. Στην διάρκεια της Μυκηναϊκής Περιόδου ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός εγκαθιδρύθηκε σε όλο το Αιγαίο Πέλαγος. Επιπλέον, η οικονομική ευμάρεια και οι πρώτες ύλες που εξασφαλίστηκαν με το διεθνές εμπόριο επέτρεψαν στους Μυκηναίους να επιδοθούν και να μεγαλοουργήσουν και στον χώρο της τέχνης.

Ο αγροτικός τρόπος ζωής κατά την μέση εποχή του χαλκού στην ηπειρωτική Ελλάδα επηρεάστηκε από τον ανώτερο τότε μινωικό πολιτισμό. Δημιουργήθηκε έτσι η πολύ πιο σύνθετη κοινωνία, που χαρακτηρίζει την Μυκηναϊκή Εποχή. Ο μυκηναϊκός πολιτισμός εξελίχθηκε με ταχείς ρυθμούς, κυρίως κατά την περίοδο από τον 14<sup>ο</sup> έως τον 13<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. και εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Ελλάδα και το Αιγαίο.

Τα μεγάλα τεχνικά έργα του μυκηναϊκού πολιτισμού, όπως τα ανάκτορα με την περίτεχνη διακόσμηση του εσωτερικού τους με τοιχογραφίες, οι μνημειώδεις οχυρωμένες ακροπόλεις και οι επιβλητικοί θολωτοί τάφοι, δείχνουν τη δύναμη και τον πλούτο των μυκηναϊκών ηγεμόνων. Ο πλούτος αυτός οφειλόταν στην αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή και τον έλεγχο του υπερπόντιου εμπορίου.

Η μυκηναϊκή τέχνη, αν και σαφώς επηρεασμένη από τη Μινωική, σταδιακά εξελίχθηκε σε μια ιδιαίτερη μυκηναϊκή τεχνοτροπία που εξέφραζε την ιδιοσυγκρασία, τη νοοτροπία και τα συγκεκριμένα ήθη του πολιτισμού αυτού. Στα μυκηναϊκά εργαστήρια κατασκευάζονταν αξιόλογα έργα τέχνης, όπως πήλινα αγγεία πολύ καλής ποιότητας, πολύτιμα μέταλλα αντικείμενα, λίθινα και φαγεντιανά σκεύη, κοσμήματα και λαμπρά ελεφαντουργήματα. Πολλά από τα αντικείμενα αυτά ήταν

περιζήτητα στις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου, όπως την Κύπρο, τις συροπαλαιστινιακές ακτές και την Αίγυπτο, όπου και έφταναν με τις ανταλλαγές προϊόντων. Πράγματι έργα τέχνης και πλήθος χρηστικών εργαλείων κοσμούν σήμερα διάφορα μουσεία της χώρας και κυρίως το Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, στο οποίο εκτίθενται τα σημαντικότερα μυκηναϊκά ευρήματα, χρυσά κοσμήματα και κτερίσματα.

Σημαντικό κληροδότημα στον αρχαίο ελληνισμό ήταν επίσης και η μυκηναϊκή ποίηση, πραγματικά κειμήλια προφορικού ποιητικού λόγου, τα οποία ωστόσο δεν τυποποιήθηκαν μέχρι την εποχή που χρησιμοποιήθηκαν για την σύνθεση των δύο αρχαιοελληνικών αριστουργημάτων, της Ιλιάδας και της Οδύσσειας. Σήμερα εικάζεται ότι τα ομηρικά έπη και τα γεγονότα που αυτά περιγράφουν, δεν είναι παρά οι αναμνήσεις του Μυκηναϊκού παρελθόντος, που διασώθηκαν μέσω της ισχυρής προφορικής παράδοσης. Παράλληλα με τα πολιτιστικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματα, ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός δημιούργησε και μεγάλα έργα συλλογικού χαρακτήρα, όπως το οδικό δίκτυο και μεγάλα εγγειοβελτιωτικά έργα.

Επίσης, στο επίπεδο της γλώσσας όμως η συνεισφορά τους ήταν μεγάλη, καθώς επινόησαν μία νέα συλλαβική γραφή, γνωστή ως Γραμμική Β, η οποία αποτελούσε εξέλιξη της παλαιότερης μινωικής γραφής. Οι γραφές στο προϊστορικό Αιγαίο δημιουργήθηκαν για να εξυπηρετήσουν το ανακτορικό σύστημα διακυβέρνησης με τον έλεγχο της παραγωγής και της ανακατανομής των προϊόντων· αποτελούν ιστορικές μαρτυρίες που συμπληρώνουν την εικόνα που μας δίνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός ήταν ένας ξεχωριστός και αντιφατικός πολιτισμός. Χαρακτηριστικά, ο μεγάλος ποιητής Ησίοδος είδε τους Μυκηναίους ως το σκληροτράχηλο " χάλκινο γένος ", αλλά το άλλο μάτι του Έλληνα ποιητή τους μεταμόρφωσε σε " θεόμορφο γένος ηρώων ". Άρχισε να παρακμάζει κατά τον 12<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., ύστερα από συνεχόμενες καταστροφές, που έπληξαν τα μεγάλα κέντρα του και προκάλεσαν την κατάρρευση της ανακτορικής οικονομίας. Έσβησε γύρω στα μέσα του 11<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., αφού, ωστόσο, έθεσε προηγουμένως τα θεμέλια για την δημιουργία του " ελληνικού θαύματος " της αρχαϊκής και της κλασικής περιόδου.



### 3) Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΚΑΘΕ ΤΟΜΕΑ ΖΩΗΣ.

#### A) ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η μετάβαση στην Ύστερη Χαλκοκρατία συνδέεται με μια ριζική αλλαγή των κοινωνικών δεδομένων. Στους ταφικούς περιβόλους των Μυκηναίων διακρίνεται καθαρά η μετάβαση από την ισότιμη κοινωνία της Μεσοελλαδικής εποχής στην αυστηρά ιεραρχημένη υστεροελλαδική κοινωνία. Η ποικιλία και η πολυτέλεια των ταφικών *κτερισμάτων\** αυτής της περιόδου δείχνουν την ύπαρξη σαφώς διαχωρισμένων κοινωνικών στρωμάτων, ανάμεσα στα οποία είχε αρχίσει ήδη να ξεχωρίζει μια ισχυρή ηγετική τάξη. Τα στοιχεία αυτά υποδεικνύουν ότι ο θεσμός της βασιλείας, η οριστική μορφή του οποίου είναι γνωστή από τα μυκηναϊκά κείμενα, είχε μάλλον διαμορφωθεί ήδη από την αρχή της Ύστερης Χαλκοκρατίας. Ο σχηματισμός της πολιτικής ηγεσίας φαίνεται ότι είχε και ένα ιδεολογικό υπόβαθρο, το κύρος και η ισχύς των βασιλέων απέρρευε από τη συγγένεια τους με μια παλαιότερη ηγετική κάστα, η οποία είχε στο μεταξύ ηρωοποιηθεί.

Κατά τη διάρκεια του 15<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. οι μυκηναίοι ηγεμόνες υιοθέτησαν τα πρότυπα κοινωνικής οργάνωσης της Μινωικής Κρήτης και της Εγγύς Ανατολής και τα εφάρμοσαν δημιουργώντας "ανακτορικά κράτη". Στην κορυφή της ιεραρχίας βρισκόταν ο *Wanax\**, ο οποίος ασκούσε συγχρόνως πολιτική και θρησκευτική εξουσία. Τα κατώτερα διοικητικά καθήκοντα και οι εξουσίες μοιράζονταν σε τοπικούς άρχοντες και ελεγκτές, ενώ για την ασφάλεια του κράτους φρόντιζε ο *Lawagetas\**, ο αρχηγός του στρατού ή αλλιώς ο αρχηγός του λαού, ο οποίος έχει το δικό του τέμενος που φαίνεται ότι σε έκταση ήταν το 1/3 του τεμένους του βασιλιά. Ο βασιλιάς είχε επίσης επαίτες, που αντιστοιχούν πιθανώς με τους εταίρους της μεταγενέστερης Ελλάδας και τους κόμητες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, άντρες δηλαδή που είναι οι πλησιέστεροι στον βασιλιά, σε ειρήνη και σε πόλεμο. Υπήρχαν επίσης και εργατοτεχνίτες, οι οποίοι ήταν εκπληκτικά εξειδικευμένοι και σε αυτούς περιλαμβάνονται κατασκευαστές αρμάτων, κατασκευαστές τροχών και ξυλοκόποι. Ανάμεσά τους συναντώνται και αγγειοπλάστες και οπλοουργοί, οι οποίοι αναφέρονται ως **wa-ner-ka-te-ro** ( άναξ-τέρος, ανακ-τορικός ), που προφανώς σημαίνει ότι ανήκουν στο βασιλιά και παράγουν έργο αποκλειστικά για το ανάκτορο. Το πολιτικό σύστημα ήταν απόλυτα συγκεντρωτικό και στηριζόταν στη γαιοκτησία.

Χάρη στη γραφειοκρατική οργάνωση και στην επιτυχή οικονομική διαχείριση οι αγροτικοί οικισμοί της Μέσης Χαλκοκρατίας μετατράπηκαν σε πόλεις-κράτη με αποτελεσματική διοίκηση και διεθνή ακτινοβολία. Μια σειρά από αρχαιολογικά κατάλοιπα, όπως η παρουσία των ισχυρών οχυρώσεων, ο μεγάλος αριθμός που βρίσκονται στους τάφους, αλλά και ένα πλήθος παραστάσεων με πολεμικά θέματα, οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι η μυκηναϊκή κοινωνία είχε στρατιωτικό χαρακτήρα. Μια από τις ερμηνείες μάλιστα της αιφνίδιας οικονομικής ανόδου της ηγετικής τάξης είναι, ότι ο πλούτος της συγκεντρώθηκε από τα πολεμικά λάφυρα και τις ανταμοιβές που έλαβε με τη συμμετοχή της σε στρατιωτικές επιχειρήσεις άλλων χωρών.

Το κοινωνικό αυτό πρότυπο διατηρήθηκε επί πέντε περίπου αιώνες μέχρι την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων γύρω στο 1200 π X , αμέσως μετά την οποία άρχισε η περίοδος της παρακμής. Η κατάλυση της κεντρικής εξουσίας είχε

αντίκτυπο σε όλους τους τομείς του πολιτισμού, ιδιαίτερα στην οικονομία και στις τέχνες. Ο πληθυσμός της ηπειρωτικής Ελλάδας υπολογίζεται ότι μειώθηκε στο ένα δέκατο περίπου του πληθυσμού του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. και οργανώθηκε σε μικρότερες κοινότητες. Οι ενισχύσεις των αμυντικών έργων, μαρτυρούν μια έντονη αίσθηση ανασφάλειας. Παράλληλα όμως ιδρύθηκαν ορισμένοι νέοι παράκτιοι οικισμοί, οι οποίοι γνώρισαν μεγάλη άνθηση χάρη στις επαφές τους με την Ανατολή.

Μετά την οριστική καταστροφή των ακροπόλεων γύρω στο 1100 π.Χ. οι αλλαγές στα κοινωνικά δεδομένα έγιναν εμφανέστερες. Κατά τον 11<sup>ο</sup> αιώνα πολλοί οικισμοί καταστράφηκαν ή εγκαταλείφθηκαν, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού αποτραβήχτηκε σε ορεινές αγροτικές εγκαταστάσεις, ενώ τα κέντρα της ευρύτερης επικράτειας και οι αποικίες ανεξαρτητοποιήθηκαν. Μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, αναζητώντας μεγαλύτερη ασφάλεια και καλύτερες οικονομικές προοπτικές, εγκαταστάθηκαν στα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, στη μικρασιατική ακτή, στην Κύπρο και στην Παλαιστίνη, όπου μετέφεραν πολλά από τα στοιχεία του μυκηναϊκού πολιτισμού.

Η αλυσίδα των καταστροφών, τα νέα ταφικά έθιμα που επικράτησαν από τον 11ο αιώνα π.Χ. και η εισαγωγή ορισμένων νέων στοιχείων του υλικού πολιτισμού, το κυριότερο από τα οποία είναι η χρήση του σιδήρου, αποδίδονται στην εισχώρηση νέων πληθυσμών από το Βορρά, οι οποίοι έχουν ταυτιστεί με τα πρώτα δωρικά φύλα που, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, εισέβαλαν στην Πελοπόννησο δύο γενιές μετά τα Τρωικά.

## **1) ΙΕΡΑΡΧΙΑ**

Στα κείμενα των ανακτορικών πινακίδων γίνεται μνεία σε μια σειρά από αξιώματα και αξιωματούχους ώστε σήμερα να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αρκετά καλά το ιεραρχικό σύστημα της μυκηναϊκής διοίκησης. Τα αξιώματα αναγνωρίζονται από την ετυμολογία των τίτλων, από διάφορες νομικές πράξεις ή από την αναφορά τυχαίων γεγονότων που έχουν σχέση με διοικητικές υποθέσεις. Ενδεικτικά στοιχεία της ιεραρχίας αποτελούν επίσης η θέση που είχαν οι αξιωματούχοι στο σύστημα της γαιοκτησίας και τα προνόμια που απολάμβαναν. Η ιεραρχική βαθμίδα και οι αρμοδιότητες των διάφορων αξιωμάτων δεν είναι βέβαια πάντοτε ξεκάθαρες.

Στην κορυφή της μυκηναϊκής ιεραρχίας βρισκόταν ο Wanax, ο άνακτας. Ο ανώτατος αυτός μονάρχης διοικούσε το κράτος με έδρα τα ανάκτορα, καθόριζε τους νόμους και τους φόρους, κατεύθυνε τα συλλογικά έργα και όριζε τις διεθνείς συνθήκες. Όπως προκύπτει από τις πινακίδες της Πύλου, ο Wanax κατείχε τεράστιες εκτάσεις γης και επέτρεπε μόνο στον εαυτό του να αποδίδει συγκεκριμένες προσφορές στους θεούς. Η εξουσία του δεν απέρρεε από κάποιες διοικητικές διαδικασίες αλλά μάλλον από την κληρονομική διαδοχή. Όλες οι αναφορές στον άνακτα συνδυάζονται με μνείες για εορτές ή χώρους τελετών, ώστε η εξουσία του να συνδέεται πάντοτε έμμεσα με τη λατρεία.

Η δεύτερη σημαντική μορφή στην πυραμίδα της ιεραρχίας ήταν ο Lawagetas, εκείνος δηλαδή που άγει το λαό. Αν υποθεθεί ότι στη μυκηναϊκή γλώσσα όπως και στον Όμηρο η λέξη λαός δηλώνει το στρατό, τότε ο Lawagetas ήταν ο αρχηγός του στρατού. Τα καθήκοντά του θα ήταν να επιβάλει την τάξη στο κράτος και να οδηγεί το στρατό στις πολεμικές επιχειρήσεις. Οι εκτάσεις γης που είχε στην κατοχή του δείχνουν επίσης ότι κατείχε τη δεύτερη θέση μετά τον άνακτα στο σύστημα γαιοκτησίας. Είχε επίσης στην υπηρεσία του διάφορους τεχνίτες. Μια διαφορετική

άποψη ερμηνεύει τον Lawagetas ως ένα είδος εστεμμένου πρίγκιπα που δεν είχε στρατιωτική ή άλλη εξουσία.

Μία ομάδα αξιωματούχων που αναφέρεται επίσης συχνά σε κείμενα γαιοκτησίας από την Πύλο και την Κνωσό είναι οι **Telestas**, οι τελεστές. Οι κάτοχοι του αξιώματος αυτού κατείχαν μια αρκετά υψηλή θέση στην ιεραρχία. Τρεις από τους αναφερόμενους τελεστές κατείχαν μαζί τόση γη όσο και ο άνακτας. Σχετικά με τα καθήκοντά τους έχουν διατυπωθεί δύο διαφορετικές θεωρίες. Η μια τους θέλει θρησκευτικούς υπαλλήλους και η άλλη πρόσωπα στα οποία είχε παραχωρηθεί γη ως αντάλλαγμα για την παροχή υπηρεσιών. Στην περιοχή της Πύλου υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός τελεστών, δεκατέσσερις από τους οποίους κατοικούσαν στο θρησκευτικό κέντρο Pakijane.

Σε κείμενα από την Πύλο και την Κνωσό αναφέρεται η στρατιωτική τάξη των ιππέων, οι **equeta**. Στην κλασική Αθήνα οι ιππείς ήταν μια κοινωνική τάξη με βάση το εισόδημα, αλλά η μυκηναϊκή λέξη ίσως συνδέεται περισσότερο με την ομηρική σημασία του "εταίρου", δηλαδή του βασιλικού ακόλουθου. Στην Πύλο οι ιππείς εμφανίζονται ως εκπρόσωποι της κεντρικής στρατιωτικής αρχής και όπως φαίνεται από ορισμένα κείμενα γαιοκτησίας φορούσαν ένα χαρακτηριστικό ένδυμα, επέβαιναν σε δίτροχες άμαξες και είχαν σκλάβους. Η πιο πιθανή εξήγηση των αρμοδιοτήτων τους ήταν ότι αποτελούσαν μια μικρή κάστα πολεμιστών γύρω από τον άνακτα. Η τάξη αυτή ίσως ταυτίζεται με τους πολεμιστές μιας χαρακτηριστικής κατηγορίας τάφων της Υστεροελλαδικής II A και III A1 περιόδου, οι οποίοι ήταν θαμμένοι με ολόκληρο τον οπλισμό τους.

## 2) ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Η πολύπλοκη διοικητική οργάνωση των μυκηναϊκών κρατιδίων δε θα ήταν δυνατή χωρίς την ύπαρξη μιας τάξης ευγενών και υπαλλήλων που θα εφάρμοζαν τους νόμους στην περιφέρεια. Η οργάνωση της υπαλληλικής ιεραρχίας φαίνεται ότι συνδεόταν με ένα αυστηρό και πολύπλοκο σύστημα γαιοκτησίας. Εκτός από τον άνακτα πολλά πρόσωπα είχαν ειδικά δικαιώματα και προνόμια στην κατοχή της γης, την οποία λάμβαναν ως αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες τους.

Το βασίλειο της Πύλου χωριζόταν σε δεκαέξι διοικητικές επαρχίες. Οι τοπικοί άρχοντες ονομάζονταν **koretai** και είχαν ως αναπληρωτές **prokorete**. Σε ανάλογα αξιώματα αναφέρονται και άλλοι ειδικοί τίτλοι όπως οι **karawiporo**, δηλαδή οι κλειδούχοι, και οι **duma**, που ήταν μάλλον επόπτες. Ένας άλλος τίτλος ήταν οι **poroqa**, οι κάτοχοι δηλαδή μοίρας ή κλήρου που ήταν και αυτοί ανώτεροι διοικητικοί υπάλληλοι αλλά δε συνδέονταν άμεσα με την ανακτορική αυλή. Τον τίτλο των κλειδούχων ήταν δυνατό να κατέχουν και γυναίκες-ιέρειες. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι οι γυναίκες κατείχαν αξιώματα της πολιτικής ιεραρχίας, ενώ παράλληλα αποτελεί μια από τις βέβαιες περιπτώσεις στη μυκηναϊκή διοίκηση που ένα πολιτικό αξίωμα συνδυάζεται με ένα θρησκευτικό.

Στα μυκηναϊκά κείμενα αναφέρεται συχνά η λέξη **damo**, ο δήμος ή το χωριό, που δήλωνε τόσο το γεωγραφικό χώρο όσο και τον πληθυσμό των κοινοτήτων. Από τα συμφραζόμενα δε φαίνεται ότι η λέξη περιείχε κάποια διοικητική σημασία, σήμαινε όμως το συλλογικό σώμα του λαού καθενός από τα διοικητικά διαμερίσματα. Οι λέξεις δήμος και τελεσταί χρησιμοποιούνται και ως συνώνυμες, πράγμα που σημαίνει ότι οι μεγαλοκτηματίες εκπροσωπούσαν μερικές φορές το λαό. Ένα από τα αξιώματα που αναφέρονται στην Πύλο ήταν ο **damokoro**, ένα σύνθετο επίθετο από το δήμος και το κορετήρ ( **korete** ). Οι **damokoro** ήταν υπάλληλοι διορισμένοι από τον

άνακτα. Μια μοναδική φορά αναφέρεται η λέξη **kerosija**, η οποία παραπέμπει ετυμολογικά στη γερουσία της κλασικής Αθήνας. Κατά τη Μυκηναϊκή εποχή, η γερουσία θα πρέπει να ήταν ένα τοπικό συμβούλιο το οποίο συνεδρίαζε υπό τον τοπάρχη.

Στην Πύλο και την Κνωσό παραδίδεται και ο τίτλος **Kamaeu**, που αναφέρεται ίσως σε συγκεκριμένα πρόσωπα και όχι σε τίτλους. Τα πρόσωπα που έφεραν αυτό το όνομα ανήκαν στα χαμηλά κοινωνικά στρώματα και περιλάμβαναν ένα "δούλο του θεού" και έναν αρτοποιό. Οι λέξεις **doero** και **doera** των ανακτορικών κειμένων είναι οι δούλοι ή οι σκλάβοι που δούλευαν στην υπηρεσία διάφορων ιδιωτών ή του ανακτόρου.

Τα κείμενα των πινακίδων αφορούν συνήθως τους ηγεμόνες, τους ευγενείς, τους ανώτερους αξιωματούχους ή τους δούλους τους. Ανάμεσα σε αυτά τα ακραία επίπεδα της ιεραρχίας βρισκόταν η μεγαλύτερη αριθμητικά τάξη του εργαζόμενου πληθυσμού. Η τάξη των επαγγελματιών περιλάμβανε τους ανακτορικούς τεχνίτες, τους ναυτικούς, τους οικοδόμους και μια ομάδα που ονομαζόταν "δούλοι του θεού". Ο μεγάλος αριθμός των διαφορετικών επαγγελμάτων δείχνει ένα εξελιγμένο σύστημα ειδικεύσεων και μια άριστη οργάνωση στον καταμερισμό της εργασίας.

### **3) ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΑΛΩΠΙΣΜΟΣ**

Αν και οι πρώτες πληροφορίες που έχουμε για την τέχνη της υφαντικής ανάγονται στη Νεολιθική εποχή τα πρώτα στοιχεία που έχουμε για την ενδυμασία στην ηπειρωτική Ελλάδα είναι πολύ μεταγενέστερα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι μέχρι την Ύστερη Χαλκοκρατία απεικονίζονται πολύ σπάνια ανθρώπινες μορφές. Οι πρώτες ανθρώπινες ενδεδυμένες μορφές απεικονίζονται στη μυκηναϊκή τέχνη.

Εκείνο που είναι ξεκάθαρο σχετικά με τις ενδυματολογικές προτιμήσεις των Μυκηναίων είναι μια εμφανής προσηλωση στην ενδυμασία της μινωικής Κρήτης. Τα μινωικά ενδύματα και ιδιαίτερα η επίσημη γυναικεία ενδυμασία εκτόπισε σταδιακά την τοπική ελλαδική φορεσιά στο πλαίσιο μιας γενικότερης τάσης να υιοθετηθούν οι μινωικές συνήθειες. Οι ομοιότητες φαίνονται στο είδος των ρούχων αλλά και στον τρόπο της κατασκευής τους. Τα μυκηναϊκά ενδύματα είναι όμως γενικά απλούστερα και πιο συντηρητικά.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-1  
Μυκήνες. Η τοιχογραφία της Μυκηναΐας.

Παράλληλα με τις μινωικές επιρροές διαπιστώνεται η επιβίωση του τοπικού ενδύματος στον αντρικό χιτώνα αλλά και ο τύπος του μακριού *περιζώματος\** και οι δύο αυτοί τύποι θεωρείται ότι αντιπροσωπεύουν μια παλαιότερη ενδυματολογική παράδοση της ηπειρωτικής Ελλάδας. Τόσο οι εικονιστικές παραστάσεις όσο και τα κτερίσματα των μυκηναϊκών τάφων μας δείχνουν ότι άντρες και γυναίκες φορούσαν εντυπωσιακά κοσμήματα από ευτελή ή πολύτιμα υλικά ανάλογα με την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκαν. Μερικά κοσμήματα ήταν *επίρραπτα\** δηλαδή ραμμένα επάνω στα ενδύματά τους.

Οι Μυκηναίοι έδειχναν επίσης ιδιαίτερη φροντίδα για την υγιεινή του σώματος και τον καλλωπισμό τους. Από τους καταλόγους αντικειμένων στις πινακίδες αλλά και από τα ανασκαφικά ευρήματα γνωρίζουμε ότι χρησιμοποιούσαν καλλυντικά και ειδικά σκεύη για το λουτρό. Στις πινακίδες γίνεται ειδική μνεία σε μια μεγάλη ποικιλία από αρωματικά έλαια, τα οποία, αφού συσκευάζονταν σε ειδικά δοχεία, εξάγονταν σε αρκετά μεγάλη κλίμακα. Τα εργαλεία καλλωπισμού που ήταν φτιαγμένα συνήθως από χαλκό και σπανιότερα από ελεφαντόδοντο συνόδευαν μερικές φορές τους νεκρούς στον τάφο. Έτσι ανάμεσα σε άλλα κτερίσματα βρίσκονται ξυράφια, τριχολαβίδες, καθρέπτες και χτένες.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-2  
Μυκήνες, ακρόπολη.  
Χτένα, κοχλιάριο, περόνες και βελόνα από ελεφαντόδοντο.

Μία ομάδα αρχαιολογικών ευρημάτων όπως η χρωματισμένη ασβεστολιθική μάσκα από τις Μυκήνες και ένα σύνολο από πήλινα ειδώλια μαρτυρούν ότι οι Μυκηναίτες, έβαφαν τα μάτια, τα χείλη και άλλα σημεία του προσώπου τους. Οι ενδείξεις αυτές προέρχονται μέχρι τώρα μόνο από ευρήματα με θρησκευτικό περιεχόμενο, οδηγώντας έτσι στο συμπέρασμα ότι το βάψιμο του προσώπου δεν είχε απλό διακοσμητικό αλλά τελετουργικό χαρακτήρα.

### 1) ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ

Η γυναικεία μυκηναϊκή ενδυμασία αποδίδεται συχνά και με αρκετές λεπτομέρειες στις παραστάσεις των τοιχογραφιών και στα σφραγιστικά δαχτυλίδια. Στις

περισσότερες από αυτές τις παραστάσεις το γυναικείο ένδυμα δε διακρίνεται σχεδόν καθόλου από το μινωικό. Αποτελείται όπως και αυτό από ένα στενό περικόρμιο που άφηνε ελεύθερο το στήθος, μια μακριά φούστα με βολάν και μια ποδιά. Το ένδυμα αυτό ήταν πάντοτε διακοσμημένο στις παρυφές και στις ραφές του με χρωματιστές υφαντές ταινίες, οι οποίες κοσμούσαν και ταυτόχρονα στερέωναν το ύφασμα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.A-3

Πύλος. Τοιχογραφία γυναικών από το ανάκτορο.

Παρά τη μεγάλη ομοιότητά τους με τα μινωικά, τα μυκηναϊκά ενδύματα παρουσιάζουν και ορισμένες ουσιαστικές διαφορές από αυτά. Η πιο ουσιαστική διαφορά είναι τι στην ηπειρωτική Ελλάδα χρησιμοποιούνται απλούστερα υφάσματα που διαφέρουν από τα μινωικά στην εκζήτηση και στην εκτέλεση των υφαντικών σχεδίων. Συχνά τα ενδύματα ανήκαν μεν στο μινωικό τύπο αλλά ήταν μονόχρωμα ή διακοσμημένα με απλά σχέδια. Παράλληλα παρατηρούνται και ορισμένες τοπικές ιδιομορφίες, όπως η χρήση ενός ορισμένου είδους υφάσματος με θηλιές, του φλοκιαστού, που φαίνεται ότι ήταν περισσότερο διαδεδομένο στην ηπειρωτική Ελλάδα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.A-4

Μυκήνες. Γυναικείο πήλινο ειδώλιο.

Και ενώ οι περισσότερες εικονιστικές παραστάσεις δείχνουν την ενδυμασία να κινείται στην τροχιά της μινωικής μόδας, τα πήλινα γυναικεία ειδώλια προδίδουν μια σύγχρονη αλλά εντελώς διαφορετική ενδυματολογική παράδοση. Αυτές οι μορφές είναι ντυμένες με ένα μακρύ και ευρύχωρο *χειριδωτό χιτώνα\**. Δεδομένου ότι τα μινωικά ενδύματα ήταν ένα είδος που είχαν εισάγει οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις, θεωρείται πιθανό ότι ο μακρύς χιτώνας αντικατοπτρίζει μία παλαιότερη ενδυματολογική παράδοση της Στερεάς Ελλάδας, η οποία λόγω της έλλειψης απεικονίσεων δεν είχε μέχρι τότε διασωθεί στην τέχνη.

Η συνάντηση των δύο αυτών ενδυματολογικών τάσεων στη Μυκηναϊκή Ελλάδα μπορεί ακόμα να σημαίνει ότι τα ενδύματα του μινωικού τύπου ήταν μια συνειδητή διαφοροποίηση του ενδύματος των ευγενών από εκείνο του λαού ή ότι αντιπροσώπευαν "ειδικά" ενδύματα που φοριούνταν μόνο σε ορισμένες περιστάσεις ή μόνο κατά τη διάρκεια θρησκευτικών τελετών.

## II) ΑΝΔΡΙΚΗ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ

Αντίθετα από τη γυναικεία ενδυμασία που εμφανίζεται συχνά ως μια πιστή αντιγραφή της μινωικής, η ενδυμασία των αντρών ήταν τελείως διαφορετική από τους τύπους του μινωικού ζώματος. Οι μυκηναίοι άντρες φορούσαν ένα *χειριδωτό χιτώνα\** που έφτανε συνήθως μέχρι τα γόνατα και ήταν φτιαγμένος από δύο κομμάτια υφάσματος. Τα υφάσματα που χρησιμοποιούνταν ήταν συνήθως μονόχρωμα ή είχαν αραιά επαναλαμβανόμενα υφαντικά μοτίβα. Στις παρυφές και στις ενώσεις των χιτώνων ήταν ραμμένες ταινίες, που δημιουργούσαν μια έντονη χρωματική αντίθεση με το υπόλοιπο ένδυμα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.A-5

Πύλος. Τοιχογραφία κυνηγών από το ανάκτορο.

Το αντρικό μυκηναϊκό ένδυμα ήταν προσαρμοσμένο στις κλιματικές συνθήκες της ηπειρωτικής Ελλάδας, αλλά ανταποκρινόταν καλύτερα και στις αγαπημένες ασχολίες των Μυκηναίων, κάλυπτε τον επάνω κορμό προστατεύοντας από το ψύχος, αλλά ήταν κοντό και φαρδύ για να διευκολύνει τις κινήσεις στο κυνήγι και μάχες. Οι χιτώνες των κυνηγών και των πολεμιστών ήταν ακόμη πιο κοντοί και κατέληγαν συχνά σε κρόσσια. Μαζί με το ένδυμα πηγαίνει και η πόρπη, μια καρφίτσα ασφαλείας που χρησίμευε για να στερεώνει το ρούχο. Κατά μια άποψη, ο αντρικός μυκηναϊκός χιτώνας ήταν το κοινό ένδυμα των ινδοευρωπαϊών κατοίκων της ηπειρωτικής

Ελλάδας που φοριούνταν από άντρες και γυναίκες πριν να εμφανιστούν οι μινωικές επιρροές. Σπανιότερα εμφανίζεται και ένας τύπος κοντού παντελονιού, όπως επίσης και το μακρύ αντρικό *περίζωμα\** περιβολή με την οποία εμφανίζονται οι αντιπρόσωποι των αιγαιακών κρατών στις αιγυπτιακές τοιχογραφίες των Κεφτιού.

Οι άντρες ιερείς φορούσαν έναν παρόμοιο χιτώνα που ήταν όμως μακρύς. Οι ιερατικοί χιτώνες ήταν πολυτελείς και συχνά διακοσμημένοι με περίτεχνα υφασμένες χρωματιστές τρέσες. Σε μυκηναϊκές σφραγίδες συναντάται επίσης ένα χαρακτηριστικό είδος ιερατικού ενδύματος, το οποίο είναι γνωστό από τη θρησκευτική εικονογραφία της Κρήτης και της Μέσης Ανατολής. Αυτό ήταν ένα μακρύ ύφασμα με κρόσσια που τυλιγόταν πολλές φορές γύρω από το σώμα και φοριόταν επάνω από ένα απλό χειριδωτό χιτώνα.

### III) ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Στον τομέα της κοσμηματοτεχνίας οι Μυκηναίοι επηρεάστηκαν πολύ, όπως και στη περίπτωση της ενδυμασίας, από τους Μινωίτες. Η μινωίζουσα αισθητική, που διαπιστώνεται ήδη από την εποχή των λακκοειδών τάφων, υπαγόρευε το συνδυασμό πολλών διαφορετικών υλικών που δημιουργούσαν έντονες χρωματικές αντιθέσεις. Τα συνηθέστερα είδη κοσμημάτων αυτής της εποχής ήταν τα διαδήματα, τα περιδέραια από διάφορες χάντρες, τα δαχτυλίδια, τα σκουλαρίκια και οι *σφηκωτήρες\** μαλλιών. Για τη στερέωση των ενδυμάτων χρησιμοποιούνταν μακριές μεταλλικές περόνες με περίτεχνη κεφαλή και τα πιο πολυτελή από αυτά ήταν διακοσμημένα με *επίρραπτα\** χρυσά ελάσματα και διάτρητα φύλλα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-6  
Μυκήνες. Ταφικός Κύκλος Α, Τάφος ΙΙΙ.  
Ασημένια περόνη με χρυσή κεφαλή.

Τα κοσμήματα αποτελούσαν κατεξοχήν αντικείμενα κύρους, γι' αυτό και η σπανιότητα των υλικών από τα οποία ήταν φτιαγμένα είχε μεγάλη σημασία για τις ανώτερες τάξεις. Για το λόγο αυτό οι Μυκηναίοι εκτός από ευτελή υλικά στην κατασκευή κοσμημάτων, όπως η *φαγεντιανή\** ο χαλκός και ο ορείχαλκος, χρησιμοποιούσαν και πολύτιμες πρώτες ύλες που τις εισήγαγαν από μακρινές χώρες: χρυσό και ορεία κρύσταλλο από την Αίγυπτο, λαζουρίτη από το Αφγανιστάν, ελεφαντόδοντο από τη Συρία και *ήλεκτρο\** από τη Βαλτική.





ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-7

Μυκήνες. Ταφικός Κύκλος Α, Τάφος ΙΙΙ.  
Χρυσά σκουλαρίκια σε σχήμα φύλλου κισσού.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα δαχτυλίδια που μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για τις καλλιτεχνικές τάσεις και την εικονογραφία της Μυκηναϊκής εποχής. Η σφενδόνη\* τους ήταν κατασκευασμένη από ημιπολύτιμους λίθους και έφερε συχνά ανάγλυφη διακόσμηση. Κατά τις πρώιμες περιόδους της Υστεροελλαδικής εποχής χρησιμοποιήθηκαν σκληρά πετρώματα, όπως ο αμέθυστος, ο καρνεόλης, ο σάρδιος και ο αιματίτης, ενώ από την Υστεροελλαδική ΙΙΙ περίοδο διακρίνεται μια προτίμηση στο στεατίτη.

Οι γυναίκες και οι άντρες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων φορούσαν δαχτυλίδια, κατασκευασμένα συνήθως από χρυσό, ασήμι ή σπανιότερα από ορείχαλκο. Οι σφενδόνες τους είχαν ελλειψοειδές σχήμα και ήταν διακοσμημένες με μικρότατες αλλά λεπτομερείς εικονιστικές παραστάσεις ή συνθέσεις από αφαιρετικά μοτίβα. Τα θέματα των παραστάσεων είχαν κοσμικό ή θρησκευτικό περιεχόμενο, ενώ η συχνή διάταξη των θεμάτων σε *εραλδικές\** συνθέσεις προδίδουν ανατολικές επιρροές. Η ομοιότητα των σφραγιστικών δαχτυλιδιών με τα αντίστοιχα μινωικά δείχνει ότι οι Μυκηναίοι είχαν διδαχτεί αυτή την τέχνη από Μινωίτες καλλιτέχνες.

#### **4) ΜΟΥΣΙΚΗ**

Η ενασχόληση των κατοίκων του Αιγαίου στη μουσική μαρτυρείται ήδη από τη Νεολιθική εποχή με την παρουσία αυλών φτιαγμένων από οστά ζώων. Από την Εποχή του Χαλκού ξεχωρίζουν τα κυκλαδικά *ειδώλια\** του αυλητή και του αρπιστή αλλά και μια σειρά από απεικονίσεις μουσικών οργάνων στη μινωική τέχνη. Από τη Μυκηναϊκή εποχή διαθέτουμε μόνο ελάχιστες απεικονίσεις μουσικών οργάνων, οι περισσότερες από τις οποίες προέρχονται από σφραγίδες. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε όλες τις αιγαιακές εικονογραφήσεις απεικονίζονται μόνο άντρες μουσικοί. Η φόρμιγγ και ο αυλός παίζονταν πάντα από όρθιους μουσικούς. Η μόνη απεικόνιση καθιστού μουσικού συναντάται στην τοιχογραφία του ιερέα μουσικού από το ανάκτορο της , ο οποίος παίζει λύρα σε βραχώδες τοπίο.

Εκτός από τις εικονιστικές παραστάσεις υπάρχουν και τμήματα μουσικών οργάνων που βρέθηκαν σε μυκηναϊκούς τάφους, όπου είχαν τοποθετηθεί ως νεκρικά *κτηρίσματα\**. Βάσει των ευρημάτων αυτών μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι τα μουσικά όργανα διακρίνονται ήδη σε πνευστά, κρουστά και έγχορδα. Στα σημαντικότερα αρχαιολογικά ευρήματα ανήκουν οι βραχίονες μιας ελεφάντινης *φόρμιγγας\** από το Μενίδι, στους οποίους είχε δοθεί το σχήμα κεφαλιού πάπιας και μερικά τμήματα από λύρες που βρέθηκαν σε θαλαμοειδείς τάφους των Σπάτων και των Μυκηνών. Οι λύρες κατασκευάζονταν μερικές φορές και από κέλυφος χελώνας. Τα κρουστά όργανα αντιπροσωπεύονται από τα κύμβαλα, όπως αυτά που βρέθηκαν στο ναύαγιο του Ulu Buğun και θεωρούνται μυκηναϊκής προέλευσης. Προς το τέλος της Υστεροελλαδικής εποχής εμφανίζεται και η κιθάρα, όπως δείχνει ένα χάλκινο

αφιερωματικό ομοίωμα από το Αμύκλαιο. Στα πνευστά όργανα ανήκουν οι αυλοί, δείγμα των οποίων αποτελεί ένας αυλός από ελεφαντόδοντο που βρέθηκε στις Μυκήνες. Ως πνευστά μουσικά όργανα χρησιμοποιούνταν και οι θαλάσσιοι τρίτωνες, οι οποίοι απεικονίζονται σε πολλές κρητομυκηναϊκές θρησκευτικές παραστάσεις. Υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι ένα όργανο που στην Αίγυπτο ονομαζόταν menat υπήρχε και στο Αιγαίο της Εποχής του Χαλκού. Αυτό αποτελούνταν από μεγάλες χάντρες από φαγεντιανή δεμένες σε σκοινί, οι οποίες σειόμενες ρυθμικά προκαλούσαν μουσικούς ήχους. Μια τέτοια μουσική πρακτική μαρτυρεί ίσως η απεικόνιση μιας γυναίκας σε τοιχογραφία ενός κτηρίου κοντά στο θρησκευτικό κέντρο των Μυκηνών που κρατάει στα χέρια της δεμένες χάντρες.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-8

Πύλος. Τοιχογραφία από το ανάκτορο με παράσταση μουσικού με πεντάχορδη λύρα.

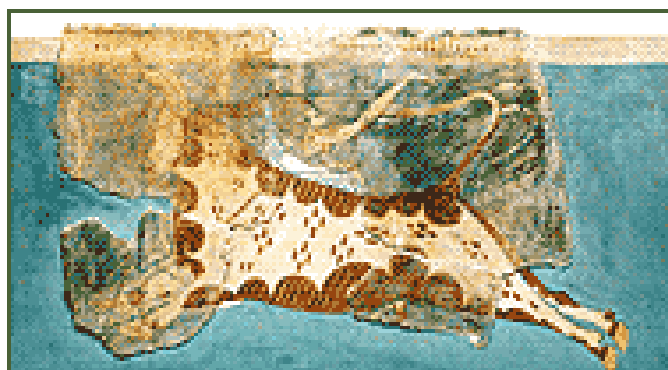
Η μουσική φαίνεται ότι έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στις θρησκευτικές της κρητομυκηναϊκής περιόδου. Αυτό δείχνουν καθαρά οι παραστάσεις της σαρκοφάγου της Αγίας Τριάδας, όπου απεικονίζονται μουσικοί και στις δύο της πλευρές. Η λειτουργία της μουσικής σε αυτή την περίπτωση ήταν να διαχέει μέσω των ύμνων το θρησκευτικό συναίσθημα ανάμεσα στους λατρευτές, να διώχνει τα κακά πνεύματα και να μεταβιβάζει με συγκινησιακό τρόπο τις δεήσεις για την επίκληση της θεότητας. Ίσως μουσικά διαλείμματα να γεφύρωναν και τις μεταβάσεις των τελετουργικών βαθμίδων. Οι ήχοι της μουσικής μπορούσαν να εξυπηρετήσουν και πρακτικά τις θρησκευτικές τελετές με το να επικαλύπτουν τους ήχους της θυσίας και άλλους ανεπιθύμητους θορύβους με σκοπό τη μέγιστη συγκέντρωση των λατρευτών στις ιερές τελετουργίες.

Δε γνωρίζουμε αν οι παραδόσεις για τη μουσική που αναφέρονται στον Όμηρο ισχύουν και για τη Μυκηναϊκή εποχή. Έτσι είναι πολύ δύσκολο να διερευνηθεί πλήρως ο κοινωνικός ρόλος της μουσικής και των μουσικών, εφόσον οι σχετικές μαρτυρίες δεν αφορούν στιγμιότυπα της καθημερινής ζωής, αλλά εντάσσονται πάντα σε ιδιαίτερες κοινωνικές περιστάσεις. Γνωρίζουμε πάντως ότι η μουσική και το τραγούδι ήταν τρόποι έκφρασης των Μυκηναίων στις θρησκευτικές τελετές, ενώ υποθέτουμε ότι μουσική παιζόταν και σε κοινωνικές εκδηλώσεις, γάμους, ταφικές τελετές κ.α., ίσως να συνόδευε αθλητικούς και ποιητικούς αγώνες.

## 5) ΑΘΛΗΜΑΤΑ

Από τις εικονιστικές παραστάσεις της Μυκηναϊκής εποχής γνωρίζουμε ότι οι Μυκηναϊοί όπως και οι Μινωίτες επιδίδονταν σε αθλήματα, τα κυριότερα από τα οποία ήταν η πάλη και η πυγμαχία. Οι αθλητικοί αγώνες οργανώνονταν κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών τελετών και ίσως τελούνταν, όπως και στην Κρήτη, σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, όπου θα μπορούσε να τις παρακολουθεί το κοινό. Συγκριτικά όμως με τις πλούσιες μαρτυρίες για τις αθλητικές εκδηλώσεις της Κρήτης, από την ηπειρωτική Ελλάδα διαθέτουμε ελάχιστες πληροφορίες. Αυτές αντλούνται κυρίως από τις τοιχογραφίες, την αγγειογραφία και από τις παραστάσεις των σφραγίδων.

Σχετικά με το μινωικό άθλημα των *ταυροκαθασιών\** επικρατεί αρκετή ασάφεια. Παρόλο που συναντώνται σχετικές σκηνές στη μυκηναϊκή τέχνη, δεν είμαστε ακριβώς σε θέση να γνωρίζουμε αν οι Μυκηναϊοί είχαν πραγματικά υιοθετήσει αυτό το μινωικό έθιμο. Θεωρείται πιθανό ότι οι μυκηναϊκές σκηνές των ταυροκαθασιών αποτελούν απλώς μιμήσεις των κρητικών παραστάσεων. Στην προετοιμασία του αθλήματος αυτού παραπέμπουν επίσης οι σκηνές σύλληψης ταύρων σε δίχτυ.



ΕΙΚΟΝΑ 3.A-9

Τίρυνθα, Ανάκτορο.

Τμήμα τοιχογραφίας με παράσταση ταυροκαθασιών.

Η διαδεδομένη χρήση του αλόγου και κατόπιν του άρματος από τους Μυκηναϊούς έφερε ένα νέο άθλημα, την αρματοδρομία. Οι αρματοδρομίες τελούνταν κατά τη διάρκεια των επίσημων κοινωνικών εκδηλώσεων, ενώ θεωρείται πιθανό ότι οργανώνονταν και κατά τη διάρκεια των ταφικών τελετών. Η πρωιμότερη παράσταση άρματος στη μυκηναϊκή τέχνη βρίσκεται στις λίθινες επιτύμβιες στήλες του Ταφικού Κύκλου Α στις Μυκήνες, που χρονολογείται το 16<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Επίσης, στην λάρνακα της Τανάγρας, σημαντικό ταφικό μνημείο του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., απεικονίζονται, εκτός από παραστάσεις πάλης και ταυροκαθασιών, και παράσταση αρματοδρομίας. Η άποψη ότι οι Μυκηναϊοί καθιέρωσαν τους αγώνες προς τιμήν ενός επιφανούς νεκρού, τα λεγόμενα "επιτάφια αθλήματα", στηρίζεται κυρίως στη Ιλιάδα του Ομήρου, όπου τα αγωνίσματα φαίνεται να αποτελούν σημαντικό τμήμα των ταφικών εθίμων. Αυτό υποδηλώνεται από την περιγραφή των αθλητικών αγώνων που διοργανώθηκαν για να τιμηθεί ο νεκρός ήρωας Πάτροκλος.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-10  
Μυκήνες. Ταφικός Κύκλος Α.  
Ταφική στήλη με παράσταση αρματοδρομίας.

Το δίτροχο άρμα, ένα όχημα που χρησιμοποιούσαν μέχρι τότε μόνο οι Χετταίοι, άρχισε να χρησιμοποιείται από τους Μυκηναίους στον πόλεμο, στα αγωνίσματα αλλά και στο κυνήγι, το οποίο ήταν η προσφιλέστερη ενασχόληση των βασιλέων και των ευγενών και ίσως αποτελούσε ένα αποκλειστικό τους προνόμιο.

Τα αθλήματα πρόσφεραν άσκηση και διασκέδαση, ενώ ταυτόχρονα ήταν μια ευκαιρία για επίδειξη των μαχητικών ικανοτήτων των στρατιωτών. Η χρήση των αρμάτων και του εξοπλισμού στις αθλητικές εκδηλώσεις τόνιζε το στρατιωτικό και ηρωικό πνεύμα της Μυκηναϊκής εποχής και ίσως σκόπευε να δημιουργήσει ένα μύθο γύρω από την ισχύ της μυκηναϊκής εξουσίας.

## **6) ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ**

Τα μυκηναϊκά έθιμα ταφής μάς είναι αρκετά γνωστά από ένα σχετικά μεγάλο αριθμό νεκροταφείων ή και μεμονωμένων τάφων που έχουν ερευνηθεί αρχαιολογικά. Τα μυκηναϊκά νεκροταφεία βρίσκονταν σε μικρή απόσταση από τους οικισμούς. Σε αρκετές περιπτώσεις είναι γνωστά τα νεκροταφεία αλλά όχι και οι οικισμοί στους οποίους ανήκαν. Η γενική εικόνα των μυκηναϊκών νεκροταφείων δείχνει μια ομαλή εξέλιξη από τα ταφικά έθιμα της Μεσοελλαδικής εποχής.

Για ένα μικρό διάστημα συνεχίζεται η κατασκευή *κιβωτιόσχημων\** τάφων, του κύριου ταφικού τύπου της Μέσης Χαλκοκρατίας, αλλά σύντομα επικρατούν τρεις νέοι και εντελώς διαφορετικοί τύποι τάφων, οι λακκοειδείς, οι θολωτοί και οι θαλαμοειδείς, οι οποίοι προορίζονται για περισσότερες από μια ταφές. Ο πρωιμότερος τύπος των λακκοειδών τάφων είναι γνωστός από τους βασιλικούς περιβόλους των Μυκηνών και έχει δώσει το όνομά του στη μεταβατική περίοδο από τη Μέση στην Ύστερη Χαλκοκρατία. Οι λακκοειδείς και οι θαλαμοειδείς είναι ορύγματα στο βράχο, ενώ οι θολωτοί, πιθανότατα μια μετέλιξη των θολωτών τάφων της Κρήτης, είναι ταφικά κτήρια από τα πιο αξιοθαύμαστα δείγματα της μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής.

Οι Μυκηναίοι τοποθετούσαν μέσα στους τάφους πλούσια κτερίσματα συνήθως κοσμήματα, όπλα και χρηστικά σκεύη που ήταν πάντα ανάλογα με την κοινωνική θέση του νεκρού, αλλά, όταν επερχόταν η αποσύνθεση, δε γινόταν καμία προσπάθεια

διατήρησης της ενότητας του σκελετού. Τα οστά των προηγούμενων ταφών παραμερίζονταν, για να εξοικονομηθεί χώρος για τις νεότερες ταφές, και τα παλαιότερα κτερίσματα μετακινούνταν. Έτσι, άθικτη βρίσκεται συνήθως μόνο η τελευταία ταφή. Παρόλο που οι επιδράσεις της Κρήτης στο μυκηναϊκό κόσμο είναι γενικά έντονες, ωστόσο η πλούσια κτερίση δεν ήταν γνώρισμα των μινωικών ταφικών εθίμων. Αυτό δείχνει ότι οι Μυκηναίοι υιοθέτησαν το έθιμο των πολυτελών κτερισμάτων μάλλον από την Αίγυπτο. Το γεγονός όμως ότι δε φρόντιζαν τη διατήρηση του σώματος ή την ενότητα του σκελετού μετά τον ενταφιασμό δείχνει ότι δεν πίστευαν στη μεταθανάτια ζωή όπως οι Αιγύπτιοι.

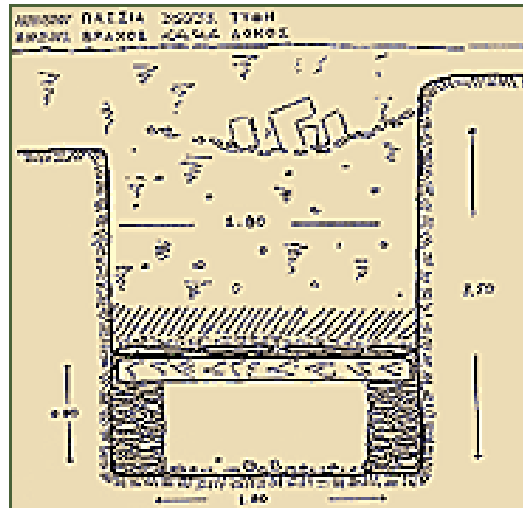
Χάρη κυρίως στις εικονιστικές παραστάσεις των *λαρνάκων\** της Τανάγρας γνωρίζουμε μερικές από τις μυκηναϊκές νεκρικές τελετές. Στις παραστάσεις αυτές απεικονίζονται η πρόθεση και η εκφορά των νεκρών, τελετουργικοί χοροί και πομπές θρηνωδών. Τα ίδια ευρήματα μαρτυρούν ότι κατά τη διάρκεια των νεκρικών τελετών γίνονταν και αθλητικοί αγώνες προς τιμήν των νεκρών, αμαξοδρομίες, ακόμη και τα γνωστά από την Κρήτη ταυροκαθάγια. Η οργάνωση των αθλητικών εκδηλώσεων προς τιμήν των νεκρών συνδέει τα μυκηναϊκά ταφικά έθιμα με τις σχετικές μαρτυρίες του Ομήρου, στις οποίες περιγράφονται οι αθλητικοί αγώνες που οργάνωσε ο Αχιλλέας για το νεκρό Πάτροκλο.

## ΕΙΔΗ ΤΑΦΩΝ

### 1) ΛΑΚΚΟΕΙΔΕΙΣ ΤΑΦΟΙ

Οι λακκοειδείς τάφοι είναι ο πρώτος χρονολογικά τύπος μυκηναϊκού τάφου που εμφανίζεται κατά την Υστεροελλαδική I Περίοδο (1550-1500 π.Χ.). Τα χαρακτηριστικότερα δείγματα λακκοειδών τάφων βρίσκονται στους δύο ταφικούς περιβόλους των Μυκηνών. Πρόκειται για τον Ταφικό περίβολο Α και τον Β, που θεωρούνται ως χώροι ταφής των τοπικών αρχόντων. Από τους δύο ο περίβολος Β κοντά στην νοτιο - δυτική πλευρά της ακρόπολης είναι ο αρχαιότερος, καθώς οι πρωιμότεροι τάφοι του χρονολογούνται στο τέλος της Μεσοελλαδικής εποχής. Ο μεταγενέστερος περίβολος Α βρισκόταν αρχικά έξω από την ακρόπολη, στη συνέχεια όμως εντάχθηκε σ' αυτήν με την επέκταση του τείχους της για λόγους προστασίας.

Οι λακκοειδείς τάφοι αποτελούν μάλλον μια εξέλιξη του μεσοελλαδικού *κιβωτιόσχημου\** τάφου, ενός τύπου που συνεχίζεται και στην Υστεροελλαδική εποχή. Είχαν βάθος που έφτανε τα 3½ μ. μέσα σε μαλακό έδαφος· υποστηρίγματα προσθέτονταν με τη μορφή ένθετων ραφιών ή τοιχίων για να στηρίξουν τις δοκούς της οροφής, σε ύψος μόλις ένα μέτρο πάνω από το πάτωμα. Ο νεκρός, ντυμένος με ιδιαίτερη φροντίδα, τοποθετιόταν στο έδαφος του ορύγματος, ενώ δίπλα του έβαζαν τροφή, κρασί και τα πράγματα που αγαπούσε περισσότερο, για να τον συνοδέψουν. Έπειτα τοποθετούσαν την οροφή, οι δοκοί της καλύπτονταν με κλαδιά, τα οποία με τη σειρά τους σκεπάζονταν με ένα παχύ στρώμα πηλού. Για να γεμίσει το όρυγμα ξαναέριχναν χώμα και δημιουργούσαν ένα μικρό ύψωμα, όπου τοποθετούσαν μια λίθινη πλάκα, μερικές φορές αδιακόσμητη, αλλά συχνά γλυπτή με γραμμικά σχέδια, ή άτεχνες παραστάσεις μάχης ή κυνηγιού, το *σήμα\**. Μερικοί τάφοι είχαν ξαναχρησιμοποιηθεί για μεταγενέστερες ταφές, οπότε όλη η διαδικασία επαναλαμβανόταν. Η ειδική τάξη των νεκρών φαίνεται από τον κυκλικό τοίχο που περιβάλλει τους τάφους τους, ο οποίος διατηρήθηκε με σεβασμό για περισσότερο από 200 χρόνια.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-11  
Μυκήνες. Ταφικός Κύκλος Β.  
Τομή λακκοειδούς τάφου.



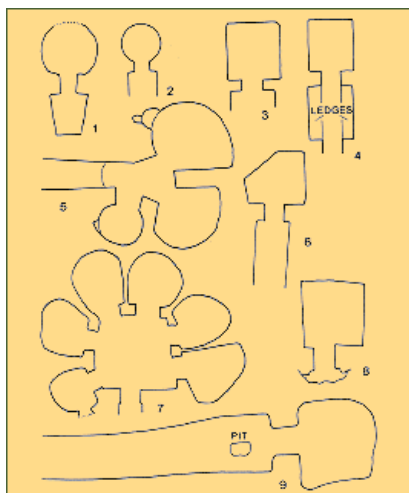
ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-12  
Σχεδιαστική αναπαράσταση του Ταφικού Κύκλου Α, των Μυκηνών.

Οι νεκροί των λακκοειδών τάφων ήταν τοποθετημένοι σε ύπτια στάση με ελαφρά λυγισμένα τα πόδια, ίσως μέσα σε φέρετρα, όπως δείχνουν τα υπολείμματα ξύλου που έχουν επισημανθεί. Οι νεκροί ήταν ντυμένοι με βαρύτιμες ενδυμασίες και ήταν στολισμένοι με κοσμήματα από πολύτιμα μέταλλα και σπάνια πετρώματα. Γύρω τους ήταν τοποθετημένα πολυτελή κτερίσματα όπλα, κεραμικά και μεταλλικά αγγεία και αντικείμενα καθημερινής χρήσης, τα οποία μαρτυρούν την υψηλή κοινωνική θέση των νεκρών, αν όχι και τη βασιλική τους ιδιότητα. Ανάμεσα στα κτερίσματα των τάφων αυτών συμπεριλαμβάνονται και μερικά από τα εξοχότερα δείγματα της μυκηναϊκής τέχνης, καθώς και εισηγμένα αντικείμενα ή εγχώρια κατασκευασμένα από εισηγμένα υλικά, δείγματα των διεθνών σχέσεων των Μυκηναίων.

Τα κτερίσματα των λακκοειδών τάφων δείχνουν τις εκλεπτυσμένες προτιμήσεις των μυκηναίων ηγεμόνων, οι οποίοι φαίνεται ότι ήταν συλλέκτες των πιο

εξεζητημένων και αριστουργηματικών αντικειμένων της εποχής. Πέρα απ' αυτό δείχνουν την προσωπικότητα των δυναστών που δεν ήταν πια προσκολλημένοι στα ελλαδικά έθιμα, αλλά είχαν υιοθετήσει τις προτιμήσεις, τις συνήθειες και τις αντιλήψεις άλλων λαών. Έτσι ένας σκελετός, μάλλον γυναικείας που παρουσιάζει ίχνη ταρίχευσης, παρόλο που αποτελεί ένα μεμονωμένο παράδειγμα, φέρνει τα ταφικά έθιμα των Μυκηναϊών κοντά στις δοξασίες των Αιγυπτίων για τη μεταθανάτια ζωή.

## II) ΘΑΛΑΜΟΕΙΔΕΙΣ ΤΑΦΟΙ



ΕΙΚΟΝΑ 3.A-13

Κατόψεις διαφόρων τύπων θαλαμοειδών τάφων.

Οι θαλαμοειδείς τάφοι, είναι υπόγειοι χώροι σκαμμένοι σε πλαγιές λόφων που χρησιμοποιούνταν για πολλές ταφές, ήταν ο πιο διαδεδομένος τύπος τάφου στην Μυκηναϊκή εποχή. Χαρακτηριστικό των θαλαμοειδών ταφών ήταν η χρήση πήλινων λαρνακών ( έθιμο που πήραν από τους Μινωιτές ) μεγάλος αριθμός των οποίων έχει βρεθεί στο νεκροταφείο της Τανάγρας στη Βοιωτία. Οι λάρνακες (κιβώτια από πέτρα ή πηλό που κατασκευαζόταν είτε στο σχήμα του λουτήρα είτε στο σχήμα του κιβωτίου) συχνά φέρουν ζωγραφικές εικονιστικές παραστάσεις με θέματα από τα ταφικά τελετουργικά, ταυροκαθάψια, σκηνές μορφών σε θρηνητικές στάσεις ή στρατιωτικά παράταξη.



ΕΙΚΟΝΑ 3.A-14

Τανάγρα. Πήλινη λάρνακα με σκηνή ταυροκαθαψίων.

### III) ΘΟΛΩΤΟΙ ΤΑΦΟΙ

Οι θολωτοί τάφοι είναι υπόγεια κυκλικά κτίσματα που αποτελούνται από την κυρίως θόλο και ένα μακρύ δρόμο. Το χτίσιμο των θόλων γινόταν με λιθόπλινθους που τοποθετούνταν σε σειρές κατά το *εκφορικό\** σύστημα. Ο ταφικός αυτός τύπος προήλθε μάλλον από την Κρήτη, όπου υπήρχε ήδη από την Πρωτομινωική εποχή (3000-2000 π.Χ.) και μεταδόθηκε στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά το τέλος της Υστεροελλαδικής Ι περιόδου (1550-1500 π.Χ.) μέσω της Μεσσηνίας, όπου έχουν βρεθεί τα πρωιμότερα παραδείγματα. Κατά μια διαφορετική άποψη, οι θολωτοί τάφοι δεν είναι παρά μια λιθόχτιστη εκδοχή του ελλαδικού τύμβου.

Το σύνολο των θολωτών τάφων που έχουν βρεθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα ανέρχεται στους 120. Από αυτούς, οι 14 μεγαλύτεροι θεωρούνται σημαντικά αρχιτεκτονικά επιτεύγματα, καθώς οι θολωτές κατασκευές αντιμετώπιζαν σοβαρά στατικά προβλήματα, όταν η διάμετρός τους ξεπερνούσε τα 6 μ. Συγκεκριμένα το *στόμιό\** τους κινδύνευε να καταρρεύσει από το υπερβολικό βάρος του υπέρθυρου, το οποίο έφτανε μερικές φορές τους 120 τόνους. Μια προστατευτική τεχνική που εφαρμόστηκε για να αποφευχθεί αυτό το πρόβλημα ήταν η επινόηση του *ανακουφιστικού\** τριγώνου που μετέφερε το βάρος του υπέρθυρου στις παραστάδες και τις πλευρές της θόλου.

Όλοι οι θολωτοί τάφοι της ηπειρωτικής Ελλάδας βρέθηκαν συλημένοι ολοκληρωτικά ή μερικώς, γι' αυτό δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ακριβώς τα έθιμα ταφής. Οι λάκκοι που έχουν βρεθεί στο δάπεδό τους χρησίμευαν ως τάφοι ή ως τελετουργικές εγκαταστάσεις για την υποδοχή νεκρικών σπονδών και προσφορών. Στην περίμετρο των θόλων προστίθεντο μερικές φορές ορθογώνιοι θάλαμοι. Οι χώροι αυτοί χρησιμοποιούνταν ως νεκρικοί θάλαμοι, όπως δείχνει μια γυναικεία ταφή στις Αρχάνες. Στην ηπειρωτική Ελλάδα έχουν βρεθεί δύο παραδείγματα τέτοιων τάφων, ο "θησαυρός του Ατρέα" στις Μυκήνες και ο "θησαυρός του Μινύα" στον Ορχομενό. Στο δεύτερο από αυτούς τους τάφους, η οροφή του πλευρικού θαλάμου είναι επενδυμένη με μια ασβεστολιθική πλάκα με ανάγλυφη διακόσμηση.

Η είσοδος των θόλων σφραγιζόταν συνήθως με τοίχο και πολύ σπάνια με θύρα. Ιδιαίτερη επιμέλεια έδιναν στην κατασκευή της πρόσοψης, παρόλο που η είσοδος ήταν μόνο για ένα μικρό διάστημα ορατή, από τη στιγμή της αποπεράτωσης του τάφου μέχρι τον πρώτο ενταφιασμό. Ο πολυτελής διάκοσμος της πρόσοψης του θησαυρού του Ατρέα αποτελεί ένα μοναδικό παράδειγμα. Ο δρόμος\* ήταν διαμορφωμένος ανάλογα με το μέγεθος και την ποιότητα της κατασκευής των τάφων, ως μια μικρή δίοδος λαξευμένη στο βράχο ή μια επιμελημένη λιθόχτιστη κατασκευή. Ύστερα από κάθε ταφή το εξωτερικό άκρο του δρόμου κλεινόταν και το εσωτερικό του γεμιζόταν με χώμα. Οι τάφοι καλύπτονταν από ένα τεχνητό λοφίσκο από χώμα και πέτρες που προστάτευε την κατασκευή από τη φυσική φθορά. Το επιβλητικό αυτό χωμάτινο έξαρμα λειτουργούσε και ως ταφικό σήμα.

Η χρήση των θολωτών τάφων σταματάει κατά την Υστεροελλαδική III Γ (1300-1200 π.Χ.) περίοδο. Από το διάστημα αυτό και μέχρι το τέλος της Μυκηναϊκής περιόδου επικρατούν οι θαλαμοειδείς τάφοι μαζί με επιβιώσεις παλαιότερων ταφικών τύπων, μάλλον επειδή οι νέες οικονομικές συνθήκες δεν επέτρεπαν την κατασκευή τόσο περίπλοκων ταφικών μνημείων.



### IIIα) Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΟΥ ΑΤΡΕΩΣ

Το πιο φημισμένο μνημείο των Μυκηνών, ο μεγάλος θολωτός τάφος που ακόμα φέρει το όνομα που χρησιμοποίησε ο Πausanias τον 2<sup>ο</sup> αιώνα, ο Θησαυρός του Ατρέως, χρονολογείται ανάμεσα στην πρώτη οικοδόμηση των τειχών, των Μυκηνών, και την ανοικοδόμησή τους. Εκείνο που τον ξεχωρίζει από τους προδρόμους του, εκτός από το μέγεθός του, είναι η λεπτότητα της εργασίας στην τοιχοποιία, ο μνημειώδης χαρακτήρας της εισόδου, καθώς και οι θαυμάσιες αναλογίες και η διακόσμηση του θαλάμου.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-15

Μυκήνες. Αναπαράσταση της πρόσοψης του "Θησαυρού του Ατρέως".

Ο διάδρομος της εισόδου ή δρόμος, ο οποίος προχωρεί προς τον λόφο, έχει δάπεδο από κονίαμα, το δε πλάτος του είναι 6 μ. και το μήκος 36 μ. Οι τοίχοι του διαδρόμου, με ύψος πάνω από 10 μ. στο εσωτερικό τους όριο, έχουν χτιστεί από αμυγδαλίτη λίθο με έντεχνο ισοδυναμικό σύστημα και στο δυτικό άκρο συνδέονται ακανόνιστα με την πρόσοψη του τάφου. Η είσοδος έχει ύψος 5,4 μ. και πλάτος 2,7 μ. και στενεύει προς τα πάνω. Η είσοδος πλαισιώνεται με δύο ψηλούς ημικίονες από πράσινο λακωνικό λίθο, διακοσμημένους ανάγλυφα με ένα βασικό σχέδιο ζικ-ζακ, που σχηματίζεται από σπείρες, ανάγλυφες χάντρες και ραβδώσεις, και στεμμένους με κιονόκρανα με το ίδιο σχέδιο.

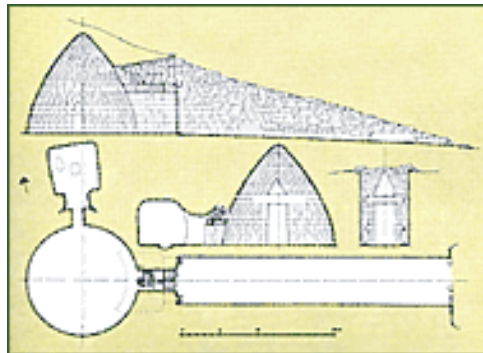
Στο ανακουφιστικό τρίγωνο πάνω από την είσοδο, που θυμίζει την Πύλη των Λεόντων, είχε τοποθετηθεί ένα μεγάλο κομμάτι από πορφυρό λίθο, επίσης από την Λακωνία, που τον διάλεξαν για την εντύπωση που προκαλούσε. Αυτό συνδεόταν, πολύ πιθανώς, με σχέδιο που δεν μπορεί να αναπαρασταθεί ακριβώς, με δύο μικρότερους ημικίονες που επέκτειναν προς τα πάνω το ζεύγος των κιόνων, οι οποίοι πλαισιώναν τη θύρα.



EIKONA 3.A-16

Μυκήνες. Θολωτός τάφος, γνωστός ως "Θησαυρός του Ατρέως".

Η είσοδος έχει βάθος 5,4 μ. και το εσωτερικό ανώι σχηματίζεται από ένα ογκώδες κομμάτι αμυγδαλίτη λίθου, που υπολογίζεται πώς ζυγίζει περίπου 100 τόννους. Αυτό το πελώριο κομμάτι, που χωρίς αμφιβολία πρέπει να μεταφέρθηκε στη θέση του πάνω σε κυλίνδρους κατά μήκος της πλαγιάς του λόφου και όχι με κατακόρυφη ανύψωση, ξεπερνάει σε μήκος τις δύο πλευρές της εισόδου στις οποίες στηρίζεται. Είναι φανερό ότι αυτό έγινε με σκοπό να υποβαστάζει στα δύο άκρα την προς τα κάτω ώθηση που δίνει το ψηλότερο σημείο του θόλου. Αυτό είναι ένα από τα πολλά σημάδια που φανερώνουν την αξιοσημείωτη ικανότητα του αρχιτέκτονα.



EIKONA 3.A-17

Μυκήνες.

Τομή και κάτοψη του θολωτού τάφου του Ατρέα.

Ο θόλος που έχει διάμετρο 14,5 μ. και ύψος 13,2 μ., είναι χτισμένος ισοδυναμικά με μεγάλα κομμάτια από πελεκητό αμυγδαλίτη λίθο, κατά τον εκφορικό τρόπο, και ο θάλαμος επιστεγάζεται με ένα μεγάλο λίθο οροφής. Οι λίθοι των τοίχων είναι σχεδόν τριγωνικού σχήματος με την εσωτερική μόνο επιφάνεια επεξεργασμένη. Στο εσωτερικό του τοίχου τα κενά έχουν γεμίσει με μικρές πέτρες και άργιλο, και για να γίνει η κατασκευή υδατοστεγής, το ανώτερο μέρος του θόλου, το οποίο προεξείχε από το επίπεδο του λόφου, σκεπάστηκε με πηλό. Οι τοίχοι του θολωτού θαλάμου ήταν διακοσμημένοι με χάλκινες ροζέτες, ενώ μία πόρτα, παρόμοια με την κεντρική, οδηγεί σε ένα πλαϊνό δωμάτιο σκαμμένο μέσα στο βράχο, που οι τοίχοι του είναι διακοσμημένοι με ανάγλυφες αλαβάστρινες πλάκες.

### IIIβ) Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΟΥ ΜΙΝΥΑ

Στον Ορχομενό μπορεί να δει κανείς έναν από τους τελειότερους θολωτούς τάφους της Ελλάδας, με εντυπωσιακές ομοιότητες με τον Θησαυρό του Ατρέα στις Μυκήνες. Τον ονόμασαν Θησαυρό του Μίνυα, από τον βασιλιά των κατοίκων της περιοχής του Ορχομενού, τον Μίνυα. Χτισμένος πιθανόν κατά τον 13<sup>ο</sup> αιώνα είχε ένα δεύτερο δωμάτιο σκεπασμένο με πέτρινη οροφή, με ένα κομψό σχέδιο σε έκτυπο ανάγλυφο, στο οποίο συνδιάζονται έλικες σε σχήμα μαιάνδρου μαζί με φύλλα σε σχήμα βεντάλιας, και ένα περιθώριο από ροζέτες. Βρέθηκαν τμήματα από τοιχογραφίες που θα μπορούσαν να προέρχονται από ανάκτορο, το ίδιο όμως το ανάκτορο υπήρξε σίγουρα θύμα διαβρώσεως.

### IV) ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑ ΜΥΚΗΝΑΪΩΝ

Οι γνώσεις που απαιτεί η κατασκευή ενός μνημείου του μεγέθους του θολωτού τάφου στις Μυκήνες, του "Θησαυρού του Ατρέα", και μάλιστα συνδυασμένες με τα υλικά και τον τρόπο σύνδεσής τους προκαλούν τουλάχιστον σεβασμό για τους αρχιτέκτονες που σχεδίασαν και υλοποίησαν μια τέτοια κατασκευή.

Κυκλοφορεί συχνά η λανθασμένη αντίληψη ότι το τόξο, η ασπίδα, η καμάρα και τέλος ο θόλος αποτελούν ρωμαϊκή εφεύρεση. Αυτό μοιάζει σχεδόν σωστό αν παραμείνουμε στην επιφάνεια της ιστορίας αλλά και της γης!

Η πραγματικότητα όμως είναι ότι, από την Μυκηναϊκή περίοδο, τουλάχιστον, οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν κυκλικές κατασκευές χωρίς κανένα πρόβλημα, αλλά αποκλειστικά για κατασκευές εντός της γης, αφιερωμένες είτε σε χθόνιους θεούς είτε σε ότι ήταν σχετικό με το θάνατο. Τις βρίσκουμε σε τάφους, νεκρομαντεία κλπ. Στην επιφάνεια σε ότι ήταν σχετικό με την ζωή χρησιμοποιούσαν ευθύγραμμες κατασκευές. Μικτού τύπου κατασκευές χρησιμοποιούταν για θεούς που είχαν σχέση τόσο με τη ζωή όσο και με το θάνατο.

Οι Ρωμαίοι έβγαλαν στην επιφάνεια αυτές τις κυκλικές κατασκευές και τις χρησιμοποίησαν κυρίως, όταν ουσιαστικά κατάργησαν τις χθόνιες λατρείες. Οι διαστάσεις του "Θησαυρού του Ατρέα" ξεπεράστηκαν από αντίστοιχη κυκλική κατασκευή στο γνωστό Πάνθειον της Ρώμης κατασκευασμένο από τον Απολλόδωρο τον Δαμασκηνό, 1350 χρόνια αργότερα ...! Η κορυφή του θόλου όμως στο Πάνθειον είναι άνοιγμα εξαερισμού και φωτισμού, αποφεύγοντας το δυσκολότερο κατασκευαστικό κομμάτι του θόλου. Και φυσικά στην κατασκευή του υπήρχε ήδη διαθέσιμο σαν δομικό συνδετικό υλικό το τσιμέντο.

### 7) ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ-ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ

Ο αρχηγός του στρατού δεν είναι ούτε ο βασιλιάς, ούτε ο αυλάρχης, αλλά ο **Lawagetas**, ο οδηγός του στρατεύματος. Επικεφαλής των φρουρών εμφανίζονται διάφοροι αξιωματικοί ανάμεσα τους και ο **Menua**, που το όνομά του μοιάζει κατά περίεργο τρόπο, με το όνομα του βασιλιά του Ορχομενού Μίνυα και του ιπέα της Κνωσού **Menuwa** (πινακίδες KN, V 60 και Sc 238). Παντού ένας ακόλουθος **equeta**, ιδιοκτήτης άρματος μάχης, γίνεται σύνδεσμος ανάμεσα στο στράτευμα και στην ανακτορική εξουσία. Ένας επιθεωρητής ή ελεγκτής, ο **ereyte**, επιβλέπει στην

εκτέλεση των διαταγών και, καθώς φαίνεται, στον επισιτισμό των διαφόρων στρατευμάτων από τον τόπο καταγωγής τους. Σε πολλές πινακίδες διακρίνουμε ανάμεσα στους "πεζούς", **pediyewe**, τους "βυρσοδέψες", **kurewe** και τους "οθονουργούς" ή "ανθρώπους της σαΐτας", **kekide**, που απαλλάσσονται από το φόρο πάνω στο λινάρι. Μπορεί να τους ονομάζουν έτσι γιατί φορούν πανοπλία που τους σκεπάζει το στήθος και τα νώτα, άλλοι από δέρμα και άλλοι από φοδραρισμένο ύφασμα. Συγκεντρώνουν προσεκτικά τους στρατιώτες, τους στελεχώνουν, τους ταΐζουν, και τους εξοπλίζουν. Η στρατιωτική διοίκηση ανησυχεί τόσο για τα πληρώματα, όσο και για τις απουσίες των στρατιωτών ή τις άδειές που δίνουν οι αξιωματικοί.



ΕΙΚΟΝΑ 3.A-18

Δενδρά.

Χάλκινη πανοπλία και οδοντόφρακτο κράνος.

Πληροφορίες σχετικά, παίρνουμε από τις εικόνες των αγγείων, αλλά και από τα κείμενα που είναι χαραγμένα στις πινακίδες. Όπως τα κείμενα που είναι χαραγμένα στις πινακίδες τις Πύλου, όπου μας αποκαλύπτουν μέρος της στρατιωτικής οργάνωσης του βασιλείου του Νέστορα, πολύ λίγο καιρό μετά την υποτιθέμενη πτώση της Τροίας. Μαθαίνουμε έτσι πώς επειδή η μεσσηνιακή μοναρχία μια επίθεση εναντίον του ανακτόρου της, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα έκανε απογραφή των σιδηρουργών και των λεβητοποιών, που θα μπορούσαν να κατασκευάσουν και να παραδώσουν όπλα γρήγορα αλλά και των διαθέσιμων ή σε άδεια λαμνοκόπων· και ότι αναδιοργάνωσε δέκα περίπου διοικήσεις ή στρατιωτικές περιφέρειες.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Α-19  
Μυκήνες. Κάτω Ακρόπολη.  
Ο "κρατήρας των πολεμιστών".

Επίσης από τοιχογραφίες, εικόνες αγγείων, κείμενα από πινακίδες καθώς και ευρήματα από τα κτερίσματα των τάφων μαθαίνουμε για την στρατιωτική ενδυμασία, τις στολές. Οι λογχοφόροι του Ορχομενού περηφανεύονταν για τα κόκκινα σαντάλια τους με τους μάντες. Οι γενειοφόροι και μακρυμάλληδες πολεμιστές των Μυκηνών έσφιγγαν τις κνήμες τους, μέσα σε περικνημίδες από καφετί δέρμα, που τις φορούσαν πάνω από πέδιλα που άφηναν ελεύθερους τους αστραγάλους. Όλοι αυτοί οι πεζοί στρατιώτες φορούσαν παπούτσια σε μια εποχή που ο πόλεμος δεν ήταν μόνο η τέχνη να μάχονται καλά, αλλά και εισβάλλουν σε ένα έδαφος και να ξέρουν να το αδειάζουν την κατάλληλη στιγμή. Έτρεχαν όταν έκαναν έφοδο και έτρεχαν όταν έπρεπε να ξεφύγουν. Έτσι λοιπόν, τα τακτικά στρατεύματα, που ήταν μεθοδικά εξοπλισμένα, από την κορυφή ως τα νύχια και από το λοφίο ως τις δερμάτινες σόλες, γνώριζαν τη γοητεία της στολής και των ωραίων παρελάσεων. Βλέπουμε ακόμη, πάνω σε μερικά κομμάτια από σπασμένα μυκηναϊκά αγγεία, στρατιώτες να παρελαύνουν με το δόρυ στον ώμο και την ασπίδα στο χέρι. Στις τοιχογραφίες των αγγείων της Κύπρου, βλέπουμε τα άρματα να προχωρούν και να κάνουν ελιγμούς.

## **B) ΘΡΗΣΚΕΙΑ**

Μετά τη Μεσοελλαδική περίοδο, από την οποία έλειπε σχεδόν ολοκληρωτικά το θρησκευτικό στοιχείο, αναδύεται στο χώρο της ηπειρωτικής Ελλάδας μια εποχή, κατά την οποία η θρησκεία κυριαρχεί με την παρουσία της στο σύνολο των κοινωνικών δραστηριοτήτων. Τα πρώτα στοιχεία για τη μυκηναϊκή λατρεία προέρχονται από την εποχή των λακκοειδών τάφων. Οι δοξασίες αυτής της εποχής είναι φανερά επηρεασμένες από τη θρησκεία και το λατρευτικό τυπικό της Μινωικής Κρήτης. Οι θρησκευτικές ομοιότητες των δύο αυτών πολιτισμικών χώρων του Αιγαίου μαρτυρούνται μέσα από την παρουσία των ίδιων ιερών συμβόλων και παρόμοιων λατρευτικών αντικειμένων.

Κατά τη διάρκεια των ώριμων φάσεων της Μυκηναϊκής εποχής (Υστεροελλαδική ΙΙΙ Α-ΙΙΙ Γ) το τυπικό της λατρείας αποκτά μια στερεότυπη μορφή. Η ανάγνωση των θρησκευτικών πράξεων αυτής της περιόδου και η ερμηνεία τους υποβοηθούνται τώρα και από ένα πλήθος εικονιστικών παραστάσεων σε τοιχογραφίες, σφραγίδες και χρυσά δαχτυλίδια. Η ερμηνεία αυτών των παραστάσεων, οι οποίες είναι συχνά κωδικοποιημένες σε μεγάλο βαθμό, συμπληρώνεται από την πλουσιότερη και σαφέστερη κρητική εικονογραφία. Οι επιδράσεις όμως της μινωικής Κρήτης αφορούν περισσότερο το τυπικό της λατρείας και λιγότερο τις βασικές θρησκευτικές αρχές. Παράλληλα με τη λατρεία της γυναικείας μινωικής θεότητας, η οποία διακρίνεται από έντονα ανατολικά στοιχεία, διαπιστώνεται, κυρίως μέσα από τις γραπτές πηγές, και η λατρεία άλλων γυναικείων και αντρικών θεοτήτων με ονόματα ινδοευρωπαϊκής προέλευσης. Από το σύνολο των γλωσσολογικών και των αρχαιολογικών δεδομένων προκύπτει ότι κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία είχε διαμορφωθεί ήδη το πάνθεον και οι κύριες μορφές λατρείας της κλασικής Ελλάδας.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Β-1

Μυκήνες. Ταφικός Κύκλος Α, τάφος ΙΙΙ.

Χρυσή κεφαλή ασημένιας περόνης με παράσταση γυναικείας θεότητας.

Τις πληροφορίες των θρησκευτικών παραστάσεων συμπληρώνουν τα αποσπασματικά αλλά σαφέστατα κείμενα από τις πινακίδες της Πύλου, της Κνωσού και της Θήβας. Τα σχετικά κείμενα αφορούν διοικητικά ζητήματα της θρησκείας, καταλόγους των προσφορών στα ιερά, την περιουσία και τα καθήκοντα του ιερατείου. Όπως και στη Μινωική Κρήτη η θρησκευτική και η πολιτική εξουσία

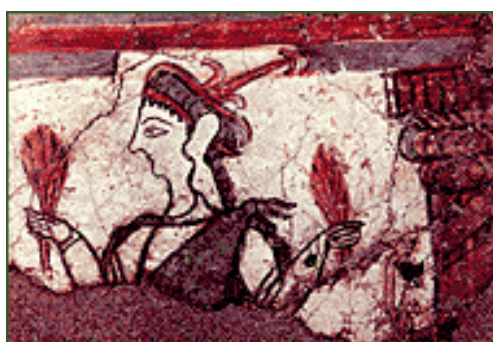
εμφανίζονται αλληλοεξαρτώμενες, αν όχι ταυτόσημες στο ανώτατο επίπεδο της ιεραρχίας.

Η έλλειψη ειδικών οικοδομημάτων αφιερωμένων αποκλειστικά στη λατρεία δείχνει ότι οι ιερές τελετουργίες γίνονταν συνήθως στο ύπαιθρο ή σε ιερά κορυφής. Τα ιερά κτίσματα που μαρτυρούνται μόνο σε ελάχιστες εικονιστικές παραστάσεις είχαν τη μορφή υπαίθριου *τεμένους\** με τρίκλιτο αρχιτεκτονικό σχέδιο. Το γεγονός ότι μυκηναϊκά ιερά έχουν εντοπιστεί κάτω από ναούς της αρχαιότητας αποτελεί μια σαφή ένδειξη ότι ορισμένοι τόποι λατρείας της Μυκηναϊκής εποχής διατήρησαν την ιερή τους σημασία και σε μεταγενέστερες περιόδους.

Παράλληλα με την αρχιτεκτονική, την εικονογραφία και τα γραπτά κείμενα, ως πηγή πληροφοριών για τη μυκηναϊκή θρησκεία χρησιμοποιούνται και τα ομηρικά έπη, παρόλο που οι μαρτυρίες του Ομήρου προέρχονται ως ένα μεγάλο βαθμό από μεταγενέστερες περιόδους. Οι παραδόσεις του Ομήρου σε σχετικές με τις θρησκευτικές δοξασίες συνδέουν τη μυκηναϊκή λατρεία με τη θρησκεία και τα ταφικά έθιμα της κλασικής Ελλάδας και ιδιαίτερα με τη λατρεία των ηρώων.

### 1) ΘΕΟΤΗΤΕΣ

Στη μυκηναϊκή εικονογραφία επαναλαμβάνεται συχνά η απεικόνιση μιας επιβλητικής γυναικείας μορφής, στην οποία αναγνωρίζεται η “μητέρα-Θεά”, η σημαντικότερη θεότητα της Μινωικής Κρήτης. Η παρουσία της θεότητας αυτής στην ηπειρωτική Ελλάδα αλλά και ο πανομοιότυπος τρόπος με τον οποίο απεικονίζεται δείχνουν ότι η λατρεία της μινωικής θεάς της γονιμότητας βρήκε πρόσφορο έδαφος στους αγροτικούς πληθυσμούς της Μυκηναϊκής Ελλάδας. Τα διάφορα σύμβολα που συνοδεύουν τις θρησκευτικές παραστάσεις δείχνουν ότι στη μητέρα-θεά αποδίδονταν, όπως και στην Κρήτη, πολλές διαφορετικές ιδιότητες. Οι ασπίδες την παρουσιάζουν ως θεά του πολέμου, ενώ τα ζώα και τα πουλιά που κρατά στα χέρια της αποδίδουν την ιδιότητα της Πότνιας Θηρών, δηλαδή της θεάς στη δικαιοδοσία της οποίας ανήκαν η γέννηση και ο θάνατος των ζώων. Ένα από τα συχνότερα εμβλήματα της ήταν το φίδι, η ίδια όμως η θεά δεν απεικονίζεται ποτέ ως “θεά των όφρων”.



ΕΙΚΟΝΑ 3.B-2

Μυκήνες, θρησκευτικό κέντρο.

Τμήμα τοιχογραφίας με παράσταση γυναικείας θεότητας.

Αντίθετα με τη ύψιστη αυτή γυναικεία θεότητα, άρρενες θεοί δεν απεικονίζονταν στη μυκηναϊκή τέχνη. Το γεγονός αυτό τους διαφοροποιεί αρκετά από το θεό της Μινωικής Κρήτης, ο οποίος θεωρείται σύζυγος, γιος ή ακόλουθος της μητέρας-θεάς και απεικονίζεται λιγότερο συχνά από αυτήν αλλά σταθερά στη μινωική τέχνη. Εκτός από τη γυναικεία θεότητα απεικονίζονται και δαιμονικές μορφές που θα ήταν οι

ακόλουθοι της ανθρωπόμορφης θεάς, όπως οι ονόμορφοι δαίμονες που απεικονίζονται σε μια τοιχογραφία των Μυκηνών ή στο χρυσό δαχτυλίδι της Τίρυνθας. Ένα από τα πιο αγαπημένα θέματα της μυκηναϊκής θρησκευτικής εικονογραφίας αποτελούν οι σφίγγες, μυθικές μορφές ανατολικής προέλευσης με σώμα λιονταριού και γυναικείο κεφάλι, οι οποίες παρουσιάζονται συνήθως φορώντας ένα φτερωτό στέμμα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Β-3

Μυκήνες, θρησκευτικό κέντρο.  
Θραύσμα τοιχογραφίας με δαιμονικές μορφές.

Οι ομοιότητες της μυκηναϊκής και της μινωικής θρησκευτικής εικονογραφίας έκαναν τους μελετητές να πιστεύουν ότι οι μυκηναϊκές δοξασίες ταυτίζονταν απόλυτα με τις μινωικές, έχοντας και αυτές ανατολικές ρίζες. Η ανάγνωση των κειμένων της μυκηναϊκής γραφής αποκάλυψε όμως μια αρκετά διαφορετική εικόνα για τη μυκηναϊκή θρησκεία. Στα κείμενα των ανακτορικών πινακίδων αναφέρονται ονόματα θεών του ελληνικού δωδεκάθεου όπως ο Δίας, η Ήρα, ο Ποσειδών, η Άρτεμις, ο Ερμής και ο Διόνυσος, ενώ ιδιαίτερα συχνή είναι η αναφορά στη "Πότνια θηρών", μια πρόιμη τοπική θεότητα που ταυτίζεται με τη θεά Αθηνά. Μαζί με αυτές διαπιστώθηκε η λατρεία και άλλων άγνωστων μέχρι τότε θεοτήτων, οι οποίες φαίνεται ότι έχασαν τη σημασία τους στο μεταγενέστερο ελληνικό κόσμο. Έτσι, το πάνθεο της Μυκηναϊκής εποχής θεωρείται σήμερα ένας συγκερασμός στοιχείων που εκφράζει τη συνύπαρξη της τοπικής παράδοσης με επείσακτα μινωικά στοιχεία. Η παράλληλη λατρεία θεοτήτων διαφορετικής προέλευσης αλλά και η διαφορετική απόδοση του θρησκευτικού τυπικού στην τέχνη δείχνουν ότι οι Μυκηναϊοί πήραν από τη μινωική λατρεία μόνο ότι δεν ερχόταν σε αντίθεση με τις δικές τους θρησκευτικές παραδόσεις.

## **2) ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ**

Οι πλούσιες εικονιστικές παραστάσεις της μυκηναϊκής τέχνης μάς δίνουν πολλές πληροφορίες για το λατρευτικό τυπικό της μυκηναϊκής θρησκείας. Οι παραστάσεις αυτές έχουν αφηγηματικό χαρακτήρα, όπως και οι μινωικές, και συναντώνται στις τοιχογραφίες των ανακτόρων, σε σφραγιδόλιθους και σε σφραγιστικά δαχτυλίδια. Οι παραστάσεις των δαχτυλιδιών και των σφραγίδων είναι σε μεγάλο βαθμό κωδικοποιημένες για να χωρέσουν στις μικρές επιφάνειες των αντικειμένων αυτών.



Έτσι, στην ερμηνεία των παραστάσεων χρησιμοποιούνται οι συγκρίσεις με την ανάλογη εικονογραφία της Μινωικής Κρήτης.

Το κύριο εικονιστικό θέμα αυτών των παραστάσεων είναι η λατρεία της γονιμότητας και της βλάστησης που εορτάζονταν μάλλον σε ημερολογιακή βάση, σύμφωνα με τον κύκλο της γεωργικής παραγωγής. Οι συνηθέστερες λατρευτικές πράξεις είναι οι δεήσεις, οι τελετουργικοί χοροί, οι πομπές, οι προσφορές και οι θυσίες. Οι θρησκευτικές σκηνές εκτυλίσσονταν στο ύπαιθρο, σε βραχώδη τοπία, κάτω από ιερά δέντρα και μπροστά σε σταθερούς ή κινητούς βωμούς. Οι χοροί είχαν στόχο να προκαλέσουν την οραματική εμφάνιση της θεάς στο ποίμνιο, τη λεγόμενη θεοφάνεια, που είναι γνωστή κυρίως από τη μινωική εικονογραφία.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Β-4

Μυκήνες. Ταφικός Περίβολος Α, Τάφος IV.  
Αργυρό ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής.

Η θεά τοποθετούνταν από τους καλλιτέχνες συνήθως στο κεντρικό σημείο των παραστάσεων. Γύρω της οι πιστοί απεικονίζονταν σε διάφορες στάσεις δέησης, σε μικρότερο μέγεθος απ' αυτήν για να τονιστεί έτσι η διαβάθμιση της σημασίας των εικονιζόμενων προσώπων. Συχνά όμως, λόγω της αφαιρετικής απόδοσης των απεικονίσεων και του μικρού μεγέθους των παραστάσεων, είναι δύσκολο να γίνει η διάκριση μεταξύ λατρευτών και θεοτήτων.

Ανάμεσα στις μορφές εμφανίζονται διάφορα αιωρούμενα θρησκευτικά σύμβολα. Τα ίδια σύμβολα εμφανίζονται και ως μεμονωμένα διακοσμητικά μοτίβα στην τέχνη, αλλά και ως αυτούσια αντικείμενα λατρείας φτιαγμένα από διάφορα υλικά. Τα συχνότερα από αυτά ήταν ο ιερός κόμβος, η οκτώσχημη ασπίδα και τα ιερά κέρατα. Παρά όμως την εμφανή μινωική προέλευση όλων αυτών των συμβόλων, οι Μυκηναίοι δε φαίνεται να υιοθέτησαν ευρέως τον διπλό πέλεκυ, το ύψιστο θρησκευτικό σύμβολο της μινωικής λατρείας.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Β-5  
Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α. Τάφος IV.  
Ομοιώματα ιερών κόμβων από φαγεντιανή.

Μέσα από τα κείμενα των πινακίδων γνωρίζουμε αρκετά καλά τα είδη των λατρευτικών προσφορών. Οι συνηθέστερες προσφορές στις θεότητες ήταν αγροτικά προϊόντα, τα δημητριακά, το μαλλί, το λάδι αλλά και προϊόντα της βιοτεχνίας, ανάμεσα στα οποία και πολύτιμα αντικείμενα. Η προσφορά υφασμάτων είχε ένα συμβολικό νόημα που παραπέμπει στις εορτές του πέπλου της Αθηνάς. Προς τιμήν των αρρένων θεών θυσιάζονταν πολύ συχνά ζώα. Μια αρκετά συνηθισμένη προσφορά στα ιερά ήταν τα πήλινα ζωόμορφα *ειδώλια*\* που έπαιζαν συμβολικά μάλλον το ρόλο της προσφοράς κοπαδιών στα ιερά αλλά και το ρόλο του θυσιασμένου ζώου.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Β-6  
Μυκήνες, θρησκευτικό κέντρο.  
Πήλινα λατρευτικά ειδώλια.

Τα πιο χαρακτηριστικά όμως λατρευτικά αντικείμενα των Μυκηναίων αποτελούν τα μικρά χειροποίητα ανθρωπόμορφα ειδώλια από πήλο. Αυτά διακρίνονται ανάλογα με το σχήμα του περιγράμματός τους, ανάλογα δηλαδή αν είχαν μαζεμένα τα χέρια τους στο στήθος ή υψωμένα σε στάση προσευχής, σε ειδώλια τύπου Φ και Ψ. Ανάμεσα στις υπόλοιπες παραλλαγές τους διακρίνονται μια ένθρονη παραλλαγή και ο τύπος της "κουροτρόφου". Ένας άλλος τύπος ειδωλίου μεγαλύτερου σχήματος, που απαντά συνήθως σε οργανωμένα ιερά, ήταν κατασκευασμένος με κεραμικό τροχό όπως τα κεραμικά αγγεία. Τα ειδώλια ήταν αφιερώματα των πιστών στις θεότητες, τις οποίες υπηρετούσαν ως πιστοί λατρευτές. Τα ειδώλια βρίσκονται σε ιερά, σε τάφους

αλλά και σε ιδιωτικές κατοικίες. Στις κατοικίες ήταν τοποθετημένα σε ειδικούς χώρους, ανάλογους με τα σημερινά εικονοστάσια και έπαιζαν μάλλον προστατευτικό και αποτροπαϊκό ρόλο για την οικογένεια.

### 3) ΙΕΡΑΤΕΙΟ

Ορισμένα από τα πρόσωπα των θρησκευτικών σκηνών αναγνωρίζονται ως μέλη του ιερατείου. Οι γυναίκες ιέρειες εμφανίζονται με φορέματα μινωικού τύπου που άφηναν ακάλυπτο το στήθος. Με το τελετουργικό αυτό ένδυμα τονιζόταν το στοιχείο της γονιμότητας που ήταν απαραίτητο για την ευλογία των καλλιεργειών και των γεννημάτων.

Οι άντρες ιερείς φορούσαν επίσης ένα χαρακτηριστικό ιερατικό ένδυμα, ένα μακρύ χειριδωτό χιτώνα. Σε παραστάσεις σφραγίδων εμφανίζεται το μοτίβο γενειοφόρων αντρών, οι οποίοι επίσης χαρακτηρίζονται ιερείς βάσει συγκρίσεων με τη θρησκευτική εικονογραφία της μινωικής Κρήτης και της Ανατολής. Κατά το τελευταίο αυτό εικονιστικό πρότυπο οι ιερείς απεικονίζονται με μακρύ κροσσωτό χιτώνα και κρατώντας συχνά έναν πέλεκυ συροπαλαιστινιακού τύπου.

Μερικές φορές κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών τελετών οι ιερείς, άντρες και γυναίκες, φορούσαν δέρματα ζώων που συμβόλιζαν μάλλον το θυσίασμα. Η ύπαρξη αυτού του τύπου ιερατικού ενδύματος πιστοποιείται και μέσα από τα κείμενα των πινακίδων, όπου έχουν επισημανθεί αναφορές σε ιερατικά πρόσωπα που φορούν δέρματα ζώων (**di-pte-ra-po-ro**), τη διφθέρα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.B-7

Μυκήνες. Ταφικός Κύκλος Α. Τάφος Γ.  
Σφραγιδόλιθος με παράσταση γενειοφόρου ιερέα.

Τα μέλη του ιερατείου πρωτοστατούσαν στις θρησκευτικές τελετές, δέχονταν τις προσφορές των πιστών και των ηγεμόνων και διαχειρίζονταν την περιουσία των ιερών. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πινακίδων, το ιερατείο διακρινόταν σε διάφορους βαθμούς ιεραρχίας και σε διαφορετικές ειδικότητες. Έτσι αναφέρονται κλειδούχοι, ιερούργοι, τελεστές και μια "ιέρεια των ανέμων". Στις θρησκευτικές κοινότητες ανήκαν και άλλα πρόσωπα αφιερωμένα στη λατρεία και, ανάλογα με τη σημασία του ιερού, ένας κάθε φορά διαφορετικός αριθμός δούλων.

Στα κείμενα της Γραμμικής Β υπάρχουν επίσης σαφείς ενδείξεις ότι οι σχέσεις του ιερατείου και της πολιτικής εξουσίας ήταν συνυφασμένες και αλληλοεξαρτώμενες. Ο

*Wanax\** το πρόσωπο που βρισκόταν στην υψηλότερη βαθμίδα της πολιτικής ηγεσίας, ίσως ήταν εκείνο που συγκέντρωνε και τις θρησκευτικές εξουσίες.

#### **4) ΙΕΡΑ**

Κατά τη δεύτερη χιλιετία π.Χ. στις χώρες της Ανατολής και στην Αίγυπτο συνηθιζόταν η τέλεση των θρησκευτικών τελετών σε επιβλητικά κτήρια αφιερωμένα αποκλειστικά στη λατρεία. Οι ναοί αυτοί ήταν σαφώς διαχωρισμένοι από τα κοσμικά κτήρια από άποψη τοπογραφική αλλά και από την άποψη της αρχιτεκτονικής σύλληψης και του διακοσμητικού προγράμματος. Στη Μινωική Κρήτη αντίθετα ο διαχωρισμός ιερών και κοσμικών κτηρίων δεν ήταν τόσο εμφανής, ωστόσο αναγνωρίζονται ειδικοί χώροι λατρείας στα ανάκτορα και στις ιδιωτικές κατοικίες, ενώ παράλληλα διαπιστώνεται η ύπαρξη της υπαίθριας λατρείας σε ιερά κορυφής και σε ιερά σπήλαια.

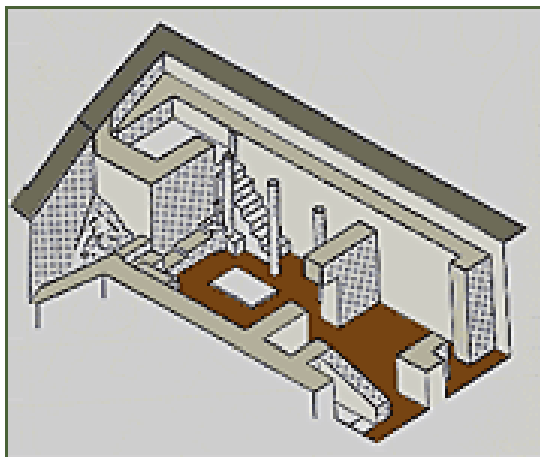
Στα κτήρια της Μυκηναϊκής Ελλάδας ο εντοπισμός των ιερών χώρων είναι πολύ πιο δύσκολος. Οι αρχαιολογικές και οι εικονογραφικές μαρτυρίες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι ιερές πράξεις τελούνταν κατά κύριο λόγο στο ύπαιθρο. Οι θρησκευτικές σκηνές που απεικονίζονται στα σφραγιστικά δαχτυλίδια εκτυλίσσονται συχνά σε ορεινά βραχώδη τοπία, κοντά σε ιερά δέντρα και σε πηγές νερού. Στη μυκηναϊκή εικονογραφία αναγνωρίζεται όμως παράλληλα και το γνωστό από τη Μινωική Κρήτη "τριμερές ιερό", ένα τρίκλιτο κτίσμα ελαφριάς κατασκευής διακοσμημένο με ιερά σύμβολα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.B-8  
Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α. Τάφος III.  
Χρυσό έλασμα σε σχήμα τριμερούς ιερού.

Αν και οι αρχαιολογικές μαρτυρίες των υπαίθριων ιερών και των ιερών κορυφής δεν είναι ακόμη αρκετές, από τα μέχρι τώρα ευρήματα γνωρίζουμε ότι στις τοποθεσίες όπου ασκούσαν τη μυκηναϊκή λατρεία ιδρύθηκαν αργότερα ναοί της Αρχαϊκής και της Κλασικής περιόδου. Το παλαιότερο μυκηναϊκό ιερό εντοπίστηκε στην Επίδαυρο, κάτω από το ναό του Απόλλωνα Μαλεάτα και χρονολογείται στην Υστεροελλαδική Ι περίοδο. Κατά τον ίδιο τρόπο, ερευνώντας δηλαδή τα βαθύτερα στρώματα των αρχαϊκών και κλασικών ναών, έχουν ανακαλυφθεί υπολείμματα μυκηναϊκών κτηρίων στην Ελευσίνα και τη Δήλο. Την ύπαρξη οργανωμένων ιερών χώρων βεβαιώνουν και τα κείμενα των πινακίδων, όπου καταγράφονται οι προσφορές

των υπηκόων και των ηγεμόνων στα ιερά, οι κατάλογοι του προσωπικού των ιερών και ο αριθμός των δούλων που αναλογούσαν σε κάθε ένα από αυτά. Τα ιερά αναφέρονται εκεί συνήθως ως τοπωνύμια, όπως το θρησκευτικό κέντρο της **Pa-ki-ja-ne**.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Β-9  
Μυκήνες, θρησκευτικό κέντρο.  
Σχεδιαστική αναπαράσταση μυκηναϊκού ιερού.

Ιεροί χώροι έχουν εντοπιστεί και σε οικιστικά σύνολα. Τα ιερά των οικισμών δεν παρουσιάζουν ιδιότυπο αρχιτεκτονικό σχήμα. Ο χαρακτηρισμός τους γίνεται από την ανεύρεση ιερών σκευών και από την ύπαρξη χτιστών βάθρων, όπου τοποθετούνταν τα *ειδώλια*\* και τα τελετουργικά σκεύη. Τέτοιοι ιεροί χώροι έχουν εντοπιστεί στις Μυκήνες, την Πύλο, στο Μπερμπάτι και το Καλαπόδι της Φωκίδας. Τα πιο χαρακτηριστικά και καλοδιατηρημένα ιερά όμως έχουν εντοπιστεί εκτός της ηπειρωτικής Ελλάδας, στη μυκηναϊκή πόλη της Φυλακωπής, στη Μήλο και την Αγία Ειρήνη της Κέας. Στην ακρόπολη των Μυκηνών, το λεγόμενο "θρησκευτικό κέντρο" είναι ένα κτιριακό συγκρότημα που βρίσκεται νοτιοδυτικά του ταφικού περιβόλου Α.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Β-10  
Μυκήνες, θαλαμωτός τάφος 71.  
Δαχτυλίδι από επιχρυσωμένο άργυρο.  
Με παράσταση τριών γυναικών που κατευθύνονται σε ιερό.

Στα μυκηναϊκά ανάκτορα υπήρχαν επίσης ιεροί χώροι, αν και η επισήμανση τέτοιων χώρων εκεί είναι πιο δύσκολη απ' ό,τι στα μινωικά ανάκτορα. Στη μεγάλη τελετουργική εστία του *μεγάρου*\* τελούνταν ίσως σπονδές και θυσίες, ενώ στο θρόνο

του άνακτα ίσως έδρευαν οι αρχιερείς ή ο ανώτατος θρησκευτικός ηγέτης. Την ιερότητα του ανακτορικού χώρου υποδεικνύει και το εικονιστικό πρόγραμμα των τοιχογραφιών που κοσμούσαν τους εσωτερικούς χώρους. Οι τοιχογραφίες της Πύλου έχουν συνολικά θρησκευτικό περιεχόμενο, πράγμα που σημαίνει ότι στο χώρο του ανακτόρου τελούνταν ιερές πράξεις. Έτσι, παρά τα λιγοστά δείγματα των σαφώς αναγνωρίσιμων ιερών χώρων, θεωρείται βέβαιο ότι σε κάθε μυκηναϊκό οίκημα, ακρόπολη ή ανάκτορο υπήρχαν ειδικοί χώροι αφιερωμένοι στη λατρεία.

## Γ) ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ

Οι γνώσεις μας για τις εγκαταστάσεις της Μυκηναϊκής εποχής προέρχονται κυρίως από τις ανασκαφικές έρευνες των μυκηναϊκών θέσεων αλλά και από τις *επιφανειακές έρευνες\** οι οποίες δίνουν μια εικόνα της έκτασης και της πυκνότητας της μυκηναϊκής κατοίκησης. Μια συμπληρωματική εικόνα προσφέρουν επίσης τα νεκροταφεία, τα οποία, ακόμη και όταν δε βρίσκεται κοντά τους κάποιος οικισμός, υποδεικνύουν την ύπαρξη μιας γειτονικής εγκατάστασης.

Για την κατοίκηση της πρώιμης Μυκηναϊκής εποχής διαθέτουμε ελάχιστα στοιχεία, καθώς οι οικιστικές αυτές φάσεις έχουν καλυφθεί ή και καταστραφεί από τις εντατικές οικοδομικές δραστηριότητες των υστερότερων φάσεων. Το φαινόμενο της έλλειψης οικιστικών δεδομένων αυτής της εποχής είναι τόσο εκτεταμένο, ώστε να συζητείται ακόμη και το ενδεχόμενο μιας μαζικής εγκατάλειψης οικισμών. Τα ανασκαμμένα τμήματα όμως ορισμένων Υστεροελλαδικών Ι και ΙΙ οικισμών όμως στην Τσούγκιζα, στην Περιστεριά, στα Νιχώρια και στον Άγιο Στέφανο, μαρτυρούν την ύπαρξη πρώιμων μυκηναϊκών οικισμών με πολεοδομικό σχεδιασμό παρόμοιο μ' εκείνο της Μέσης Χαλκοκρατίας.

Τα αρχαιολογικά στοιχεία που διαθέτουμε για την κατοίκηση των ώριμων μυκηναϊκών περιόδων είναι σαφώς περισσότερα. Σ' αυτά προστίθενται και οι πληροφορίες που προκύπτουν από τις γραπτές πηγές της εποχής και ειδικότερα από την ανάγνωση τοπωνυμίων στις πινακίδες της Πύλου, της Κνωσού και της Θήβας. Τα πιο χαρακτηριστικά οικοδομικά κατάλοιπα της περιόδου της ακμής είναι οι οχυρωμένες ακροπόλεις που χτίστηκαν γύρω στα μέσα του Ι4ου αιώνα π.Χ. στα σημαντικότερα μυκηναϊκά κέντρα. Τα τείχη των μυκηναϊκών ακροπόλεων ήταν χτισμένα με τη λεγόμενη *κυκλώπεια\** τοιχοδομία και οι είσοδοί τους ήταν επιβλητικές μεγαλιθικές πύλες. Οι καλύτερα ερευνημένες ακροπόλεις των Μυκηνών και της Τίρυνθας, μέσα στον περίβολο των οποίων είχαν χτιστεί σημαντικά κτήρια, μαρτυρούν ότι οι ακροπόλεις φιλοξενούσαν τις διοικητικές έδρες των μυκηναϊκών βασιλείων.

Στα ψηλότερα σημεία των ακροπόλεων ήταν χτισμένα τα ανάκτορα των ηγεμόνων. Τα μυκηναϊκά ανάκτορα συγγενεύουν αρκετά με τα μινωικά, όσον αφορά την αρχική τους σύλληψη. Οι λειτουργικές ανάγκες που έπρεπε να εξυπηρετούν ήταν οι ίδιες, δηλαδή έπρεπε να περικλείουν τα ιδιωτικά διαμερίσματα των ηγεμόνων, καθώς επίσης και εργαστήρια, αποθήκες και τόπους υποδοχής του κοινού. Κοινά στοιχεία με τα μινωικά ανάκτορα παρατηρούνται επίσης στην πολυτελή εσωτερική διακόσμηση, η οποία περιλάμβανε τοιχογραφημένο διάκοσμο και λίθινες επενδύσεις. Ο σχεδιασμός τους όμως δε θυμίζει καθόλου την πολυπλοκότητα και την έκταση των μινωικών ανακτόρων. Τα ανάκτορα της ηπειρωτικής Ελλάδας ήταν απλούστερα

κτίσματα περιορισμένης έκτασης, δομημένα γύρω από ένα κεντρικό *μέγαρο*\* το οποίο αποτελούσε ένα προγενέστερο στοιχείο της ελλαδικής αρχιτεκτονικής.

Οι υπήκοοι των μυκηναϊκών βασιλείων κατοικούσαν σε μικρούς οικισμούς που βρίσκονταν στους πρόποδες των ακροπόλεων, στις γύρω περιοχές και στην ύπαιθρο. Για την οικοδόμησή τους επιλέγονταν θέσεις σε ορεινές πλαγιές και χαμηλούς λόφους, κατά προτίμηση κοντά σε εύφορες πεδιάδες και υδάτινες πηγές, ενώ οι παράλιες θέσεις και τα λιμάνια είχαν ιδιαίτερα μεγάλη σημασία για την οικονομία και το εμπόριο. Μερικές μυκηναϊκές θέσεις ήταν ήδη κατοικημένες κατά τη διάρκεια της Πρώιμης και της Μέσης Χαλκοκρατίας, αλλά κατά την Υστεροελλαδική III A περίοδο χτίστηκαν και πολλές νέες εγκαταστάσεις. Η εικόνα των μυκηναϊκών οικισμών δεν είναι όμως ακόμα εντελώς ξεκάθαρη, καθώς η μέχρι τώρα έρευνα έχει επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στα εντυπωσιακότερα μνημεία της Μυκηναϊκής εποχής, που είναι οι ακροπόλεις και τα πλούσια σε ευρήματα νεκροταφεία. Έτσι, υπάρχουν ακόμη πολλά αναπάντητα ερωτήματα σχετικά με την έκταση των οικισμών, την πολεοδομική τους οργάνωση και την εξέλιξή τους κατά τη διάρκεια των ιστορικών περιόδων.

Με στόχο τη συλλογή και το συνδυασμό αρχαιολογικών, τοπογραφικών και φιλολογικών πληροφοριών και έχοντας υπόψη ότι τα ομηρικά έπη αναφέρονται στην ιστορική πραγματικότητα της Μυκηναϊκής εποχής, γίνεται συχνά προσπάθεια ταύτισης των μυκηναϊκών θέσεων με τα τοπωνύμια που αναφέρονται στον ομηρικό "*Νηών κατάλογο*"\*. Οι ταυτίσεις αυτές είναι όμως συχνά παρακινδυνευμένες, καθώς οι γεωγραφικές πληροφορίες που περιέχονται στα ομηρικά έπη προέρχονται, όπως και πολλά άλλα στοιχεία τους, από διαφορετικές εποχές και κυρίως διαμορφώθηκαν από άτομα που δε γνώριζαν από προσωπική εμπειρία τις περιοχές του μυκηναϊκού κόσμου.

### **1) ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ**

Από τις πινακίδες των ανακτορικών αρχείων συλλέγονται πλούσιες μαρτυρίες για τα τοπωνύμια της Εποχής του Χαλκού. Τα τοπωνύμια χρησιμοποιούνταν στα μυκηναϊκά κείμενα για να δείξουν την προέλευση των ανθρώπων και των αγαθών που διακινούνταν στα ανακτορικά κέντρα. Στις πινακίδες της Κνωσού περιέχονται περίπου εκατό ονομασίες οικισμών και στις πινακίδες της Πύλου στις εκατόν εξήντα. Οι ειδικοί ερευνητές προσπαθούν να ταυτίσουν τα μυκηναϊκά τοπωνύμια με συγκεκριμένες θέσεις. Η έρευνα αυτή είναι δυνατόν να οδηγήσει σε λάθος συμπεράσματα, εφόσον και στους μυκηναϊκούς χρόνους θα μπορούσε, όπως και κατά την Αρχαιότητα, πολλές θέσεις να έχουν το ίδιο τοπωνύμιο.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-1  
Πύλος. Χάρτης με τις διοικητικές επαρχίες.

Βάσει των πινακίδων της Πύλου, γνωρίζουμε ότι η Μεσσηνία ήταν χωρισμένη σε επτά διοικητικές περιφέρειες, την Πίσσα, το Ρίο, την Κυπάρισσο, τους Λουσούς, τους Σφαγιάνες και το Νέδωνα. Οι κάτοικοι των περιφερειών αυτών υπάγονταν στον ηγεμόνα της Πύλου. Στην Κρήτη υπήρχε ένα ισχυρό μυκηναϊκό Κέντρο στην Κνωσό, το οποίο ασκούσε έλεγχο σ' όλο το νησί μέχρι την κατάρρευση του ανακτόρου, οπότε η εξουσία μοιράστηκε σε πολλές μικρότερες περιφέρειες. Στις πινακίδες της Κνωσού αναγνωρίζονται οι ονομασίες μερικών κρητικών πόλεων, όπως η Κυδωνία, η Λατώ, ο Ίνατος και τα Σύβριτα. Οι ονομασίες αυτές εμφανίζονται με την ίδια ή ελαφρώς παραλλαγμένη μορφή στα αρχαία ελληνικά.

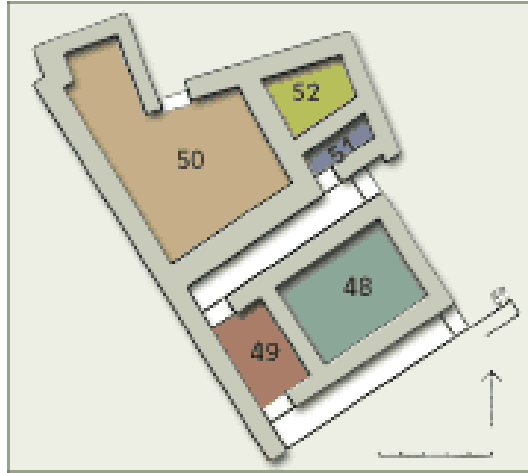
Από γραμματολογική άποψη παρουσιάζει ενδιαφέρον ο τρόπος που εμφανίζονται τα τοπωνύμια στα μυκηναϊκά κείμενα. Για τη δήλωση συγκεκριμένων θέσεων χρησιμοποιούνται τα ίδια επιθήματα που χρησιμοποιήθηκαν και στα τοπωνύμια της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Ελληνικά επιθήματα προστίθενταν ακόμη και σε μη ελληνικά τοπωνύμια, τα οποία έχουν συνήθως κατάληξη σε **-so** (-σος) και **-to** (-νθος), π.χ. **amniso** (Αμνισός), **konoso** (Κνωσός), **korito** (Κόρινθος), **ruso** (Λουσός), **turiso** (Τύλισσος).

Τα τοπωνύμια δηλώνονται με πολλές διαφορετικές καταλήξεις. Χαρακτηριστικές είναι οι καταλήξεις σε **-i-jo** (ίος και -ία) και **-uwa** (-υφα) π.χ. **rijo** (Ρίον) και **kudonia** (Κυδωνία), σε **-o**, π.χ. **puro** (Πύλος), **-ipo**, π.χ. **Ewiripo** (Εύριπος). Οι τοποθεσίες δηλώνονταν συχνά και με ονόματα προσώπων σε γενική πτώση ακολουθούμενες από τη λέξη **wowo** (όρος), που δήλωνε τα σύνορα μιας περιοχής.

## 2) ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Η μορφή και οι λειτουργίες των απλών κατοικιών της Μυκηναϊκής εποχής δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς, καθώς το ενδιαφέρον των μελετητών έχει επικεντρωθεί κυρίως στα μνημειώδη έργα της μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής, τις ακροπόλεις και τα ανακτορικά συγκροτήματα. Έτσι, για τις απλές κατοικίες και τη χωροταξική διάταξη των οικισμών μπορούν να διατυπωθούν ακόμη μόνο υποθέσεις. Τα σημαντικότερα στοιχεία για την οικιστική διάρθρωση της Ύστερης Χαλκοκρατίας παρέχουν τα κτηριακά συγκροτήματα της πόλης των Μυκηνών.





ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-2  
Μυκίνες, κάτοψη της οικίας  
που βρέθηκε ο κρατήρας των πολεμιστών.

Μια γενική διαπίστωση είναι ότι η μυκηναϊκή αστική αρχιτεκτονική ακολούθησε την οικιστική εξέλιξη της ηπειρωτικής Ελλάδας, διατηρώντας ορισμένα αρχιτεκτονικά στοιχεία που ήταν γνωστά ήδη από τη Νεολιθική εποχή. Έτσι, τα πρωιμότερα μυκηναϊκά κτήρια δεν ξεχωρίζουν από τα κτήρια της Μεσοελλαδικής εποχής παρά μόνο από τα κινητά τους ευρήματα. Οι ιδιωτικές κατοικίες παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με την ανακτορική αρχιτεκτονική, η οργάνωση του χώρου όμως ήταν προσαρμοσμένη στη ζωή της πόλης. Στην οργάνωση των εσωτερικών χώρων είχαν προβλέψει πολλές δυνατές χρήσεις.

Τα μυκηναϊκά ιερά δεν αποτελούν έναν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό τύπο και δεν ξεχωρίζουν από τα κοινά σπίτια παρά μόνο από τα ιδιαίτερα ευρήματα που βρέθηκαν σε αυτά, αν και εκεί παρατηρείται συχνότερα η ύπαρξη χτιστών πάγκων και θρανίων. Εντελώς ανεξάρτητους τύπους με τα ιδιωτικά και τα δημόσια κτήρια εμφανίζει η ταφική αρχιτεκτονική. Εκεί απουσιάζει εντελώς η τάση μίμησης του σχήματος των σπιτιών που παρατηρείται μερικές φορές στα ταφικά κτήρια της μινωικής Κρήτης.

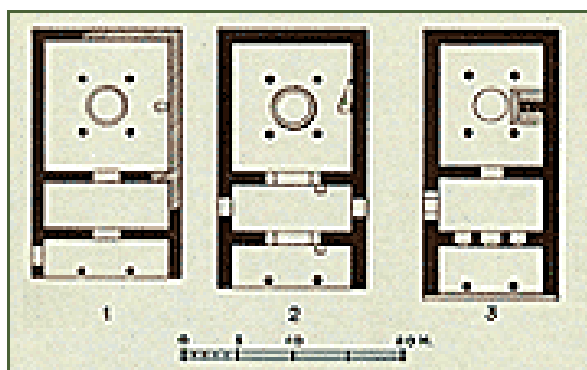


ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-3  
Μυκίνες, Παναγία, κάτοψη της οικίας II.

Τα μυκηναϊκά κτήρια ήταν πάντοτε ορθογώνια. Το ελαφρά παράγωνο σχήμα μερικών κτισμάτων οφείλεται μάλλον στις δυσκολίες οικοδόμησης επάνω σε

ανώμαλο έδαφος. Οι καμπυλόγραμμοι τοίχοι ήταν σπάνιοι και όταν υπήρχαν δεν έπαιζαν κάποιο σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και τη λειτουργία των κτηρίων. Τα μεγαρόσχημα κτήρια, εκείνα δηλαδή που είχαν κύριο στοιχείο τους το *μέγαρο\**, είναι το κύριο χαρακτηριστικό στοιχείο της μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής. Διακρίνονται δύο διαφορετικοί οικοδομικοί τύποι. Τα μεγαρόσχημα κτήρια με ανοιχτό προθάλαμο και εκείνα που είχαν κλειστό προθάλαμο και έμοιαζαν περισσότερο με τα ανακτορικά μέγαρα. Τα κτήρια και των δύο αυτών τύπων ήταν ελεύθερα στο χώρο. Μια διαφορετική, πιο πολύπλοκη δομή, είχαν τα "πολυαξονικά" κτήρια, τα οποία είχαν δύο ή περισσότερες σειρές δωματίων και περισσότερες δυνατότητες επεκτάσεων.

Στο κέντρο των δωματίων βρίσκονταν συνήθως απλές εστίες που χρησίμευαν στη θέρμανση και την προετοιμασία του φαγητού. Σε αντίθεση με τα σπίτια της Πρώιμης και της Μέσης Χαλκοκρατίας, στα μυκηναϊκά κτήρια δεν έχουν επισημανθεί αποθηκευτικοί λάκκοι. Τα αγαθά αποθηκεύονταν σε κιβωτιόσχημες λιθόκτιστες κατασκευές. Κατά μήκος των τοίχων των δωματίων υπήρχαν συχνά χτιστοί πάγκοι που χρησίμευαν ως καθίσματα ή ως χώροι απόθεσης αντικειμένων. Στους ιερούς χώρους παρόμοιες εγκαταστάσεις χρησίμευαν για την απόθεση των αφιερωμάτων.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-4  
Κατόψεις μεγάρων.  
Από τις Μυκήνες, την Πύλο και την Τίρυνθα.

Το σχήμα της στέγης των ιδιωτικών κατοικιών δεν είναι με βεβαιότητα γνωστό. Για την αποκατάσταση του σχήματος της στέγης χρησιμοποιούνται οι απεικονίσεις κτηρίων σε τοιχογραφίες και άλλες μορφές τέχνης, τα πήλινα ομοιώματα κτηρίων και οι ταφικές λάρνακες το σχήμα των οποίων θεωρείται ότι μιμείται το σχήμα των σύγχρονών τους σπιτιών. Οι δύο πιο πιθανές εκδοχές αποκατάστασης του σχήματος της στέγης είναι η επίπεδη και η δίρριχτη ή σαμαρωτή στέγη. Και οι δύο εκδοχές όμως συγκεντρώνουν κατά περιπτώσεις αδυναμίες αποκατάστασης.

### **3) ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΥΛΙΚΑ**

Η οικοδομική τέχνη της Μυκηναϊκής εποχής ακολούθησε την παλαιότερη εγχώρια παράδοση. Τα βασικότερα υλικά οικοδόμησης ήταν οι αργοί λίθοι, ο πηλός και η ξυλεία, ενώ οι πελεκημένοι λίθοι και οι εισηγμένες ύλες όπως το αλάβαστρο απαντούν σπανιότατα. Οι τοίχοι των κτηρίων είχαν πλίνθινη ανωδομή επάνω σε λίθινα θεμέλια, τα οποία προστάτευαν τους τοίχους από την υγρασία του εδάφους και τα λιμνάζοντα νερά της βροχής, είναι δε ενισχυμένοι με σκελετό από κάθετους και οριζόντιους ξυλοδοκούς. Οι εσωτερικοί τοίχοι ήταν καλυμμένοι με ένα στρώμα πηλού ή σπανιότερα ένα στρώμα ασβεστοκονιάματος. Επάνω σε αυτό το στρώμα

ζωγραφίζονταν στα πολυτελέστερα κτήρια απλά διακοσμητικά μοτίβα ή και ολόκληρες τοιχογραφικές παραστάσεις με την τεχνική της νωπογραφίας.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-5

Γλά, Δωμάτιο Η4. Θραύσματα τοιχογραφίας με παράσταση ροδάκων.

Τα δάπεδα ήταν φτιαγμένα από πηλό και περιστασιακά από μικρά βότσαλα και όστρακα που ανανεώνονταν κατά διαστήματα. Οι αυλές και οι χώροι έξω από τα σπίτια στρώνονταν συχνά με μικρές πέτρες ή ακανόνιστα τοποθετημένες λίθινες πλάκες. Τα λίθινα κατώφλια και οι μεταλλικές στρόφιγγες για την κίνηση των θυρών ήταν χαρακτηριστικά των μεγαλύτερων και σημαντικότερων κτηρίων. Οι στέγες και τα ενδιάμεσα πατώματα σε κτήρια με δεύτερο όροφο κατασκευάζονταν από ξύλα και καλάμια συνδεδεμένα με πηλό.

#### **4) ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ**

Ως ακροπόλεις ορίζονται βραχώδεις, φυσικά οχυρές θέσεις, στο ψηλότερο σημείο των οποίων ήταν χτισμένος ένας οικισμός που προστατευόταν από οχυρωματικά τείχη. Στον αιγαιακό χώρο παρόμοια οικοδομικά σχήματα ήταν γνωστά ήδη από τη Νεολιθική, την Πρωτοελλαδική και τη Μεσοελλαδική εποχή. Οι πρωιμότεροι αυτοί λίθινοι περίβολοι που ήταν χαμηλοί, λεπτοί και χτισμένοι με μικρούς λίθους δεν ήταν σε θέση να αντέξουν ισχυρές πολιορκίες. Κατά το 14<sup>ο</sup> και 15<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. εμφανίστηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα ανάλογοι οχυρωμένοι οικισμοί, χτισμένοι όμως με το λεγόμενο *κυκλώπειο*\* τρόπο οικοδόμησης, με στόχο να κάνουν τους μυκηναϊκούς οικισμούς πραγματικά απόρθητους. Το πολεοδομικό αυτό σχήμα έφερε τους ελλαδικούς οικισμούς κοντά στο πρότυπο των πανίσχυρων οχυρωμένων πόλεων της Μικράς Ασίας, της Χαναάν και της Μεσοποταμίας.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-6  
Μυκήνες. Κάτοψη ακρόπολης.

Οι μεγάλες οχυρωμένες ακρόπολεις της Τίρυνθας, των Μυκηνών, του Γλα και των Αθηνών αποτελούν ίσως τα πιο χαρακτηριστικά δημιουργήματα του μυκηναϊκού πολιτισμού. Οι εγκαταστάσεις αυτές δεν ήταν απλώς οχυρωμένοι συνοικισμοί, ούτε ανοχύρωτα ανάκτορα, όπως στην Κρήτη και την Πύλο. Ήταν τειχισμένα ανακτορικά συγκροτήματα τα οποία καταλάμβαναν σχεδόν ολόκληρη την έκταση εντός των τειχών και αποτελούσαν τις πρωτεύουσες μεγάλων διοικητικών περιοχών. Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών ζούσαν σε μικρότερους συνοικισμούς και αγροτικές εγκαταστάσεις έξω από τα τείχη. Οι περίοικοι έβρισκαν σε καιρό πολέμου καταφύγιο στις ακρόπολεις, αν και το εσωτερικό τους δε διέθετε αρκετό ελεύθερο χώρο, καθώς τα κτήρια κάλυπταν σχεδόν ολόκληρη την έκταση της ακρόπολης. Το ρόλο της προσωρινής στέγης για τους πρόσφυγες θα είχαν ίσως στην Τίρυνθα η κάτω ακρόπολη και στις Μυκήνες τα σπήλαια της βορειοδυτικής πλαγιάς.

Οι ακρόπολεις ήταν οι διοικητικές έδρες και ταυτόχρονα τα θησαυροφυλάκια κάθε μυκηναϊκού κρατιδίου. Ο επιβλητικός όγκος των τειχών τους αποτελούσε ταυτόχρονα το σύμβολο και το μέτρο ισχύος του δυνάστη που τις κατείχε. Από τις ακρόπολεις μόνο ο Γλας είχε ένα ξεχωριστό χαρακτήρα. Η ακρόπολη αυτή ήταν ένα συλλογικό έργο, που δημιούργησαν οι κάτοικοι της περιοχής της Κοπαΐδας με στόχο την άμυνά τους σε περίοδο πολέμου, την περιφρούρηση των προϊόντων τους αλλά και τη συντήρηση των αποστραγγιστικών εγκαταστάσεων της περιοχής.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-7

Τίρυνθα. Κεκλιμένη άνοδος προς την ακρόπολη.

Το εσωτερικό των ακροπόλεων ήταν ένας άριστα οργανωμένος χώρος, όπου βρίσκονταν διάφορα κτηριακά συγκροτήματα με συγκεκριμένες λειτουργίες. Η επικοινωνία ανάμεσα στα συγκροτήματα αυτά γινόταν με ένα περίπλοκο σύστημα από διαδρόμους, κλίμακες και *ανάβαθρες\** που διευκόλυναν την κυκλοφορία και συγχρόνως χώριζαν την ακρόπολη σε ζώνες ειδικών λειτουργιών. Το κεντρικό κτήριο ήταν το ανάκτορο, η κατοικία του άνακτα και της οικογένειάς του. Γύρω από αυτό βρισκόταν ένα πλήθος από κτίσματα, όπου στεγάζονταν οι ανώτεροι διοικητικοί υπάλληλοι, τα μέλη του ιερατείου, οι τεχνίτες και οι καλλιτέχνες. Σε γειτονικά διαμερίσματα κατοικούσαν η ακολουθία και η φρουρά του ηγεμόνα. Στις ακροπόλεις βρίσκονταν επίσης τα ανακτορικά ιερά και οι κρατικές αποθήκες, όπου ήταν συγκεντρωμένα τα αγροτικά προϊόντα και τα εμπορεύματα της περιοχής.

### **1) ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΙΡΥΝΘΑΣ**

Η μυκηναϊκή ακρόπολη της Τίρυνθας είναι χτισμένη σε ένα βραχώδη λόφο ύψους 18 μ. στην πεδιάδα του Αργολικού Κόλπου. Το ύψωμα απέχει σήμερα 1,5 χμ. από την παραλία, κατά τη Μυκηναϊκή εποχή όμως, όπως έχουν δείξει γεωλογικές έρευνες, η θάλασσα έφτανε ως τους πρόποδες του λόφου. Η πρωιμότερη κατοίκηση στο λόφο της Τίρυνθας ανάγεται στη Νεολιθική εποχή.

Η κατοίκηση των μυκηναϊκών χρόνων εκτεινόταν στα τρία υψώματα του λόφου που ονομάζονται άνω, μέση και κάτω ακρόπολη καλύπτοντας συνολικά μια έκταση 20.000 τμ. Το μυκηναϊκό οχυρωματικό τείχος, χτισμένο με κυκλώπεια τοιχοδομία, είναι παλαιότερο από αυτό των Μυκηνών και είναι το επιβλητικότερο των μυκηναϊκών ακροπόλεων. Το παλαιότερο τμήμα της οχύρωσης χτίστηκε γύρω στο 1400 π.Χ. Αργότερα άλλαξε η διαρρύθμιση της ανατολικής εισόδου, ενισχύθηκε το νότιο τείχος και η ακρόπολη περιέκλεισε μια ακόμη μεγάλη περιοχή, τη μέση ακρόπολη. Η τελική διαμόρφωση της ακρόπολης στη μορφή που είναι σήμερα ορατή ολοκληρώθηκε γύρω στο 1200 π.Χ. Κατά το διάστημα αυτό, το νότιο τείχος ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο, η ανατολική είσοδος έγινε σχεδόν απόρθητη και προστέθηκε το οχυρωματικό τείχος της κάτω ακρόπολης. Η οχύρωση περιλάμβανε

τώρα ολόκληρη την επιφάνεια του υψώματος εξασφαλίζοντας έτσι τον ανεφοδιασμό του οχυρού σε νερό.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-8

Τίρυνθα. Αεροφωτογραφία της ακρόπολης.

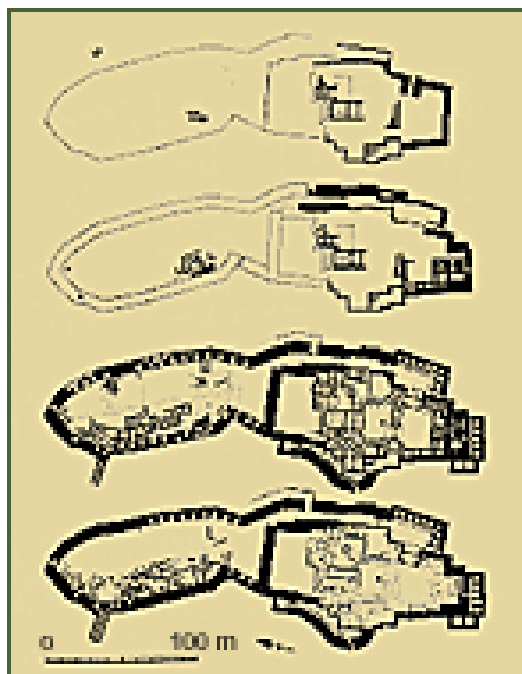
Μία πλατιά *αναβάθρα*\* οδηγούσε στην κύρια είσοδο της άνω ακρόπολης, ενώ από μία δεύτερη δίοδο έφτανε κανείς στην κάτω ακρόπολη. Η αναβάθρα κατέληγε σε ένα ανοιχτό περίστυλο προαύλιο. Κάτω από τη στοά βρίσκονται οι λεγόμενες σήραγγες, διάδρομοι με οξύληκτη οροφή, οι οποίοι επικοινωνούσαν με μια σειρά από τετράγωνες αποθήκες με παρόμοια οροφή. Το μεγαλοπρεπές πρόπυλο αποτελούνταν από δύο στοές με κολώνες στην πρόσοψη και παραστάδες στους πλευρικούς τοίχους. Από το πρόπυλο έφτανε κανείς στην εξωτερική αυλή του ανακτόρου που ήταν στρωμένη με κονίαμα. Η βόρεια πλευρά της αυλής οριζόταν από δύο δωμάτια που χαρακτηρίζονται ως φυλάκια ή χώροι του ανακτορικού αρχείου και από ένα δεύτερο πρόπυλο που οδηγούσε σε μια τετράγωνη αυλή, η οποία ήταν επίσης στρωμένη με κονίαμα. Στη βόρεια πλευρά της αυλής ήταν χτισμένο το πολυτελές ανακτορικό συγκρότημα του 13<sup>ου</sup> αιώνα, η κατοικία του άνακτα, με τα δύο του *μέγαρα*\* που ήταν διακοσμημένα με τοιχογραφίες και ζωγραφιστά δάπεδα και όπου βρίσκονταν οι ηγεμονικοί θρόνοι.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-9

Τίρυνθα. Αποψη του κυκλώπειου τείχους.

Η λεγόμενη "μέση ακρόπολη" ήταν κατοικημένη κατά την εποχή της ακμής, δεν έχει όμως ερευνηθεί ακόμη αρκετά. Στο δυτικό τείχος της μέσης ακρόπολης ήταν χτισμένος ο "δυτικός προμαχώνας", ένα καμπυλόγραμμο συμπληρωματικό τείχος. Στην εσωτερική του πλευρά βρισκόταν μια λίθινη σκάλα, στεγασμένη με εκφορική καμάρα που χρησίμευε μάλλον και ως πολεμίστρα. Στο σημείο αυτό της ακρόπολης βρέθηκε ένας κεραμικός κλίβανος.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-10

Τίρυνθα. Κατόψεις διαδοχικών φάσεων της ακρόπολης.

Σε ένα μεγάλο τμήμα του τείχους της "κάτω ακρόπολης" υπήρχαν τετράπλευρες κόγχες με εκφορική στέγαση και στενές πολεμίστρες που χρησιμοποιήθηκαν ως αποθήκες και κατοικίες. Η κύρια πρόσβαση στην άνω ακρόπολη γινόταν από ένα στενό πέρασμα της ανατολικής πλευράς μέσω της αναβάθρας. Το τείχος διέθετε και δύο δευτερεύουσες τοξωτές πύλες. Δύο καμαροσκέπαστα ανοίγματα προς το εξωτερικό της ακρόπολης οδηγούσαν σε μακριές υπόγειες σήραγγες, οι οποίες χρησίμευαν ως δεξαμενές. Κατά το 13<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. χτίστηκαν εκεί σε κλιμακωτά επίπεδα και με ενιαίο σχεδιασμό κατοικίες, εργαστήρια, ένας βωμός και ένα μικρό ιερό.

Τα κτίσματα της ακρόπολης της Τίρυνθας καταστράφηκαν από σεισμό λίγο πριν από το 1200 π.Χ. Κατά τους τελευταίους μυκηναϊκούς χρόνους ο ανοχύρωτος πλέον οικισμός επεκτάθηκε μέχρι την παραλία φτάνοντας τα 245 στρέμματα. Μετά το 1125 π.Χ. περίπου, τα κτίσματα της ακρόπολης άρχισαν όπως και στις Μυκήνες να εγκαταλείπονται οριστικά.

Οι οικοδομικές δραστηριότητες των κατοίκων της Τίρυνθας δεν περιορίστηκαν στην ακρόπολη. Κατά την εποχή της ακμής της κατασκευάστηκαν στην πεδιάδα αναχώματα και τείχη με σκοπό να μεταφέρουν την κοίτη του γειτονικού ποταμού και

να προστατέψουν έτσι την περιοχή από τις πλημμύρες. Στα ανατολικά της ακρόπολης έχουν βρεθεί μυκηναϊκοί θαλαμοειδείς τάφοι, ενώ σε απόσταση περίπου ενός χιλιομέτρου από την ακρόπολη, στους πρόποδες του λόφου του Προφήτη Ηλία, βρέθηκε ένας θολωτός τάφος.

## II) ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΜΥΚΗΝΩΝ



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-11

Μυκήνες. Αεροφωτογραφία της ακρόπολης.

Η ακρόπολη των Μυκηνών είναι χτισμένη σ' ένα απρόσιτο βραχώδη λόφο που βρίσκεται ανάμεσα σε χαράδρες. Η κορυφή του υψώνεται 128 μ. επάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Η συνολική έκταση της ακρόπολης καλύπτει τα 30.000 τμ. Η μυκηναϊκή ακρόπολη οχυρώθηκε γύρω στο 1340 π.Χ. με κυκλώπεια τείχη που ακολουθούσαν τη φυσική περίμετρο του λόφου. Αυτά έχουν πάχος κατά μέσον όρο 5.50μ. και είναι χτισμένα από τεράστιους ογκόλιθους, είναι χτισμένα στις κορυφές από τις απότομες πλευρές του λόφου, και κάπου κάπου τα τείχη κόβονται από μεγάλες ή μικρές πόρτες. Το αρχικό ύψος του περιβόλου δε σώζεται σε κανένα σημείο, υπολογίζεται όμως ότι θα έφτανε τα 8 περίπου μέτρα.





ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-12

Μυκήνες. Το ανακουφιστικό τρίγωνο της Πύλης των Λεόντων.

Η ακρόπολη είχε μια κύρια και μια δευτερεύουσα πύλη. Το ανώφλι της κύριας εισόδου στη ΒΔ πύλη σχηματίζεται από ένα πελώριο κυβικό ογκόλιθο, ενώ το βάρος του τείχους που στηρίζεται επάνω του γίνεται ελαφρότερο με την επινόηση ενός ανακουφιστικού *τριγωνικού\** ανοίγματος. Αυτό το άνοιγμα καλύφτηκε με ένα ανάγλυφο σε σκληρό ασβεστόλιθο που παριστάνει δύο λιοντάρια που στέκονται το ένα απέναντι στο άλλο και στηρίζουν τα μπροστινά τους πόδια σε ένα αμφίκυκλο βωμό περιβάλλοντας έναν κίονα μινωικού τύπου. Τα κεφάλια των λιονταριών λείπουν. Ήταν φαίνεται πρόσθετα και κατασκευασμένα όχι από πέτρα, αλλά από άλλο μαλακότερο υλικό, που δεν άντεξε στον χρόνο. Η πύλη υπολογίζεται ότι χτίστηκε γύρω στο 1250 π.Χ. και είναι γνωστή ως η "Πύλη των Λεόντων", είναι ένα επιβλητικό μεγαλιθικό μνημείο που μπορεί να συγκριθεί με τις πύλες της χεττιτικής πόλης Χάττουσα στη Μικρά Ασία. Η επιβλητική πύλη της ακρόπολης με τη παράσταση των λιονταριών θα ήταν το έμβλημα των μυκηναίων ηγεμόνων και το σύμβολο της ισχύος τους για τους υπήκοους αλλά για και τους επίσημους ξένους επισκέπτες, αφού εξακολουθούν να είναι όπως και τότε, άγρυπνοι φρουροί. Η σύνθεση προσαρμόζεται θαυμάσια στον χώρο και με αυστηρή οικονομία συνδιάζει ρεαλισμό στην εκτέλεσή της με ισχυρό αρχιτεκτονικό αισθητήριο. Ο άγνωστος καλλιτέχνης, δουλεύοντας με ατελή εργαλεία από χαλκό, δημιούργησε αριστούργημα. Μέσα από την πύλη βρισκόταν μια σκεπασμένη αυλή με ένα μικρό θάλαμο που λειτουργούσε ίσως ως φυλάκιο. Στα δεξιά της πύλης βρισκόταν ένα

κτήριο επαπτόμενο στο τείχος, το οποίο χαρακτηρίζεται ως σιταποθήκη λόγω των πιθαριών με απανθρακωμένο σιτάρι που βρέθηκαν εκεί.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-13  
Μυκήνες. Η βόρεια πύλη της ακρόπολης.

Κατά μήκος του νότιου τείχους, στην κάτω ακρόπολη αποκαλύφθηκαν ιδιωτικά κτήρια που φέρουν συμβατικές ονομασίες ανασκαφικών των Μυκηνών ή των σημαντικότερων ευρημάτων που βρέθηκαν σ' αυτά, όπως "οικία Τσουντα", "οικία Wace" και "οικία του κρατήρα των πολεμιστών". Στο κέντρο αυτού του συγκροτήματος βρισκόταν το "θρησκευτικό κέντρο" των Μυκηνών. Στο σημείο αυτό βρέθηκαν πολλά τελετουργικά αντικείμενα, βωμοί και πολυτελή διαμερίσματα, όπου κατοικούσαν ίσως οι αρχιερείς. Μια πλατιά αναβάθρα οδηγούσε από την πύλη των λεόντων στο εσωτερικό της ακρόπολης και το ανάκτορο, το οποίο βρισκόταν στο ψηλότερο σημείο της. Από το ανακτορικό συγκρότημα που ήταν χτισμένο σε διάφορα επίπεδα σώζονται μόνο λίγα δωμάτια, ανάμεσα στα οποία το μέγαρο του άνακτα, ένας ξενώνας και τα ανακτορικά εργαστήρια.

Στο εσωτερικό της ακρόπολης δεν υπήρχαν πηγές, γι' αυτό υπήρχαν κάποιοι εσωτερικοί διάδρομοι, σήραγγες, σκεπασμένες με μεγάλες πέτρες, πλάτους και ύψους γύρω στα 2 μέτρα και οδηγούν περνώντας κάτω από τα βόρεια τείχη, σε υπόγειες πηγές νερού, απ' όπου εξασφάλιζαν την ύδρευση όταν βρίσκονταν σε πολιορκία.

Κοντά στην ακρόπολη των Μυκηνών βρίσκονταν οι βασιλικοί θολωτοί τάφοι και οι "ταφικοί περίβολοι", όπου ήταν θαμμένα τα πρόσωπα της βασιλικής οικογένειας. Ο αρχαιότερος ταφικός περίβολος Β βρίσκεται έξω από την κύρια πύλη. Ο ταφικός περίβολος Α που βρίσκεται στα ΝΑ της πύλης των λεόντων ήταν και εκείνος αρχικά έξω από το οχυρωματικό τείχος, κατά το διάστημα όμως της επέκτασης της οχύρωσης περικλείστηκε μέσα στα τείχη. Τα λιγότερο σημαίνοντα πρόσωπα και οι πολίτες ήταν θαμμένοι σε θαλαμοειδείς τάφους στην ευρύτερη περιοχή.



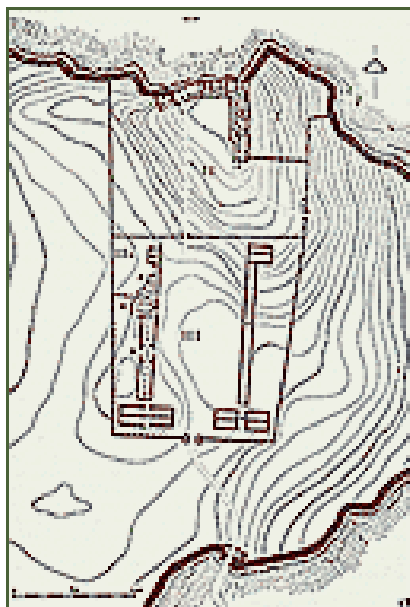
ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-14  
Μυκίνες. Άποψη της υπόγειας κρήνης.  
Κυκλώπεια σήραγγα.

### **III) ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΓΛΑ**

Η μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα, που προήλθε από την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας, βρίσκεται σε ένα βραχώδη λόφο στο ΒΑ τμήμα της κωπαϊδικής πεδιάδας. Κατά την Επανάσταση του 1821 αποτελούσε καταφύγιο των κατοίκων της περιοχής καθώς και το επίκεντρο των αποξηραντικών έργων εκείνης της εποχής για την λίμνη Κωπαΐδα και το οχυρό των πληθυσμών που καλλιεργούσαν το εύφορο αποστραγγισμένο πεδίο. Η Κωπαΐδα είναι μια φυσική λίμνη που είχε αποξηρανθεί τεχνητά κατά τη Μυκηναϊκή εποχή. Πριν από την αποξήρανση της λίμνης η ακρόπολη του Γλα ήταν ένα νησί. Όπως δείχνει η κεραμική που βρέθηκε στο λόφο, η πρωιμότερη κατοίκηση στη θέση αυτή ανάγεται στη Νεολιθική εποχή,

Η μυκηναϊκή οχύρωση του Γλα, χτισμένη γύρω στα τέλη του 14<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. με τα χαρακτηριστικά *κυκλώπεια τείχη\**, έχει τη μεγαλύτερη περίμετρο από όλες τις άλλες μυκηναϊκές ακροπόλεις περικλείοντας μια έκταση 3.000 στρεμμάτων και πάχους 5 με 5,5μ που περιβάλλει το φρύδι του σε συνεχή γραμμή. Το οχυρό επικοινωνεί προς την πεδιάδα και προς τα αναχώματα των αποστραγγιστικών έργων με υπερυψωμένους δρόμους ενισχυμένους με πλευρικά λίθινα αναλήμματα. Η έκταση στο εσωτερικό του τείχους, που φτάνει τα 200 στρέμματα, είναι χωρισμένη με ένα λοξό διατείχισμα σε δύο άνισα τμήματα. Το μεγαλύτερο, δυτικό, περιλαμβάνει τα 9\10 της οχυρωμένης περιοχής. Το μικρότερο, ανατολικό, περικλείει ένα έξαρμα του εδάφους στο άκρο του υψώματος. Η οικοδομική ιδιομορφία του οχυρωματικού τείχους είναι η οδόντωση που παρατηρείται σε ορισμένα τμήματα του τείχους, ένα στοιχείο που αποσκοπούσε στην σταθερότερη στερέωση των τειχών στο βράχο. Κατά μια άλλη άποψη, η οδόντωση αντιπροσωπεύει τις συνδέσεις τμημάτων του τείχους και οφείλεται απλώς στα διαφορετικά στάδια εξέλιξης του οικοδομικού προγράμματος. Η ακρόπολη έχει τέσσερις πύλες. Από αυτές η καλύτερα διατηρημένη, η νοτιοδυτική, διαθέτει φυλάκια στις δύο πλευρές της. Ένα ιδιαίτερης σημασίας εύρημα από την περιοχή αυτή, ένα

θραύσμα από λίθινα κέρατα καθοσίσεως\*, τα οποία ήταν ένα χαρακτηριστικό έμβλημα των μινωικών ανακτόρων, προδίδει τη σύνδεση των μυκηναϊκών ηγεμονιών με το μινωικό πολιτισμό.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-15

Γλας. Κάτοψη του κεντρικού κτιρίου της ακρόπολης.

Ο ορθογώνιος εσωτερικός περίβολος χωρίζεται σε δύο τμήματα, το βόρειο και το νότιο. Το βόρειο περικλείει ένα κτιριακό συγκρότημα, το μέλαθρον, χτισμένο σε δύο πτέρυγες που συναντώνται κατ' ορθή γωνία πάνω σε ένα χαμηλό χτιστό άνδηρο. Η βόρεια πτέρυγα του συγκροτήματος είναι ενσωματωμένη στη γραμμή της οχυρώσεως έτσι ώστε η εξωτερική της όψη να αποτελεί συνέχεια του τείχους. Η ανατολική πτέρυγα συνδέεται προς τη βόρεια με ένα διάδρομο και είναι σε έκταση, διαρρύθμιση και κατανομή των χώρων επανάληψη της προηγούμενης. Οι δύο πτέρυγες αποτελούνται από μικρά διαμερίσματα των δύο ή τριών δωματίων, τα οποία συνδέονται με ένα σύστημα διαδρόμων που τους επιτρέπουν να επικοινωνούν αλλά και να απομονώνονται το ένα από το άλλο. Το κτίριο είχε και ξύλινες πόρτες των οποίων οι στροφείς ήταν προστατευμένοι με χάλκινα πέδιλα. Οι τοίχοι, αποτελούμενοι από καλοχτισμένα λίθινα τοιχόβαθρα και ανωδομή από ωμές πλίνθες με ξυλοδεσιά ήταν στρωμένοι με ασβεστοκονίαμα, σχεδόν παντού τοιχογραφημένο. Οι στέγες ήταν επικλινείς, σκεπασμένες με πήλινα κεραμίδια. Το μέλαθρο ήταν διακοσμημένο με τοιχογραφίες και αποτελούσε την έδρα δύο ισότιμων μεταξύ τους αξιωματούχων. Ένας από τους λόγους που κτίστηκε ήταν η επίβλεψη και συντήρηση των διαφόρων ζωτικών έργων, αφού βρισκόταν σε άμεση επαφή με τα αποξηραντικά και εγγειοβελτιωτικά έργα της Κωπαΐδας.

Το νότιο τμήμα του περιβόλου, μεγαλύτερο από το βόρειο, επικοινωνεί απευθείας με την Νότια πύλη της οχυρώσεως και έχει κατά μήκος των μακρών πλευρών του, της ανατολικής και της δυτικής, δύο συγκροτήματα χωρισμένα από μια μεγάλη κεντρική πλατεία. Στο νότιο άκρο του κάθε συγκροτήματος βρίσκεται από ένα τετράπλευρο κτίριο αποτελούμενο από τέσσερα δωμάτια ίσων διαστάσεων, χωρισμένα ανά δύο από ένα πλατύ κεντρικό πέρασμα με το οποίο και μόνο επικοινωνούν. Προς το βορρά των κτιρίων αυτών εκτείνονται σε μήκος 100μ περίπου δύο μακρόστενα οικοδομήματα από τα οποία το δυτικό, πλατύτερο, έχει και μια σειρά εσωτερικών

υποστηλωμάτων. Το καθένα από τα οικοδομήματα αυτά έχει μόνο δύο προσβάσεις προς την κεντρική πλατεία, διαμορφωμένες σε αναβάθρες. Στην προς το βορρά άκρη τους καταλήγουν σε μια σειρά δωματίων από τα οποία ένα ή δύο σε κάθε πτέρυγα μπορεί να ήταν εργαστήρια ή κατοικίες.

Η λειτουργία των μεγάλων αυτών κτισμάτων, προσδιορίζεται τόσο από την διαμόρφωση όσο και από το περιεχόμενό τους, που συνίσταται σε αποθηκευτικά αγγεία, δηλαδή πίθους, μεγάλους ψευδόστομους αμφορείς και πρόχους, σε εκατοντάδες από εδώδιμα θαλασσινά όστρεα και σε άφθονο καμένο σιτάρι. Ήταν με άλλα λόγια αποθήκες, κυρίως γεννημάτων, συνολικής εκτάσεως 2600 τμ. περίπου, δηλαδή συνολικής χωρητικότητας 2600 τόνων τουλάχιστον καθώς και δωμάτια κατοικίας, εργαστήρια κλπ. Συνολικού εμβαδού άλλων 660 περίπου τμ. Εδώ προφανώς συγκεντρωνόταν και φυλαγόταν σε χώρους με ισχυρή περίφραξη και ελάχιστες, εύκολα ελεγχόμενες προσβάσεις η παραγωγή της εύφορης πεδιάδας.

Τα κτίρια των δύο συγκροτημάτων του νότιου περιβάλλοντος δεν έχουν νόημα χωρίς τον κεντρικό περίβολο και ο περίβολος του οποίου τα σκέλη είναι προσκτισμένα στο τείχος, θα ήταν περιττός χωρίς αυτά. Είναι πρόδηλο ότι το σύνολο των εγκαταστάσεων, δηλαδή η οχύρωση, ο περίβολος, το μέλαθρο και τα δύο νότια συγκροτήματα χτίστηκαν συγχρόνως, (και συνεπώς χρονολογούν το ένα το άλλο) ως μέρη ενός μεγαλόπνοου σχεδίου, για την επίβλεψη των αποστραγγιστικών εγκαταστάσεων και τη συγκέντρωση και αποθήκευση πολύ μεγαλύτερων ποσοτήτων από προϊόντα της πεδιάδος και από διάφορες ύλες άλλης προελεύσεως από όσα χρειαζόταν το ίδιο το οχυρό.

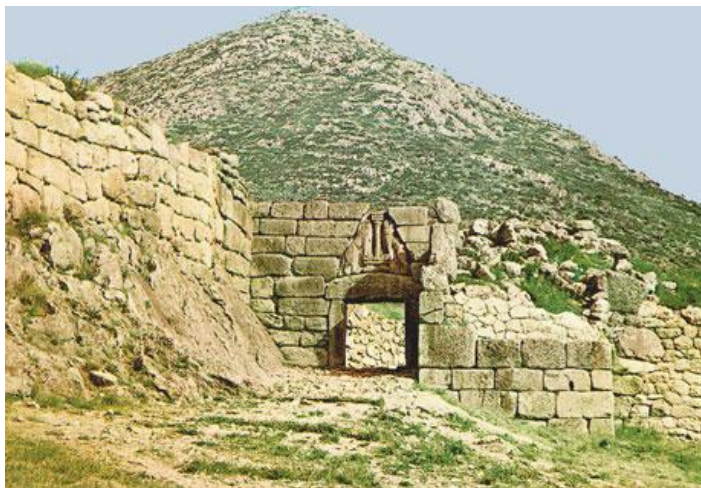
Αν και ο τρόπος οικοδόμησης του οχυρωματικού τείχους εντάσσει το Γλα στις μυκηναϊκές ακροπόλεις, το είδος των κτισμάτων και η χρήση της ακρόπολης είναι εντελώς διαφορετικά απ' ό,τι στις υπόλοιπες. Ο Γλας δεν ήταν ένας οχυρωμένος οικισμός που περιέκλειε το ανάκτορο του ηγεμόνα, αλλά ένας χώρος αφιερωμένος αποκλειστικά στην προστασία του κρατικού θησαυρού που στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν τα αγροτικά προϊόντα και τα εμπορεύματα που φυλάσσονταν στα κτήριά της. Τα μέλη της ηγεσίας ή οι εκπρόσωποί της που κατοικούσαν εκεί διηύθουν τη διακίνηση και τη διάθεση των προϊόντων, ενώ ταυτόχρονα επέβλεπαν τη συντήρηση των αποστραγγιστικών έργων.

Η ακρόπολη του Γλα δεν είχε μεγάλη διάρκεια ζωής. Τα κτήρια της ακρόπολης καταστράφηκαν από ξαφνική πυρκαγιά γύρω στο 1200 π.Χ. Μετά την κατάρρευση των αποστραγγιστικών έργων και όταν η ακρόπολη αποκλείστηκε πάλι από τα νερά της λίμνης και από τους βάλτους, η χρησιμότητα του οχυρού δεν είχε πλέον λόγο ύπαρξης και έτσι ο λόφος δεν επανακατοικήθηκε από τότε.

## **5) ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ**

Οι μυκηναϊκές ακροπόλεις, χτισμένες σε ψηλά βραχώδη υψώματα, ήταν προστατευμένες με πανίσχυρα τείχη, ώστε να είναι απόρθητες ακόμη και με ένα μικρό αριθμό υπερασπιστών. Κατά διαστήματα γίνονταν επεκτάσεις του οχυρωματικού τους περιβάλλοντος. Οι ογκόλιθοι των τειχών ζυγίζουν τόννους κιλών ο καθένας και δίκαια ονομάστηκαν, από τους αρχαίους χρόνους ήδη, "κυκλώπεια τείχη". Συνήθως το ύψος τους φτάνει τα 8 μέτρα και το πάχος τους τα 5 μέτρα. Ο όρος "κυκλώπειες" οικοδομές εισήχθη από τον έλληνα συγγραφέα Πausανία (2<sup>ος</sup> αιώνας). Κατά τη γνώμη του Πausανία οι τεράστιοι πέτρινοι ογκόλιθοι της Τίρυνθας και των Μυκηνών, δεν μπορούσαν να τοποθετηθούν από ανθρώπινα χέρια. Γι' αυτό

πίστευε πως αυτό δεν ήταν έργο ανθρώπων, μα των μονόφθαλμων γιγάντων , των κυκλώπων.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-16  
Τα τείχη της ακρόπολης των Μυκηνών.

Το μέγεθος των οικοδομών και η δυσκολία της ανέγερσής τους μας κάνουν να πιστεύουμε πως χτίζονταν μόνο με ομαδική προσπάθεια πολλών ανθρώπων και στη διάρκεια πολλών ετών. Τέτοιοι άνθρωποι μπορούσαν να είναι, αν συγκρίνουμε με την Ανατολή, μόνο δούλοι και ο επιστρατευόμενος για δουλεία ντόπιος πληθυσμός.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-17  
Μυκήνες. Άποψη από τη νότια σήραγγα.

Οι δύο παλαιότερες ακροπόλεις της Τίρυνθας και των Μυκηνών έγιναν πραγματικά απόρθητες, όταν απέκτησαν τις εγκαταστάσεις εκείνες που τους εξασφάλιζαν τον ασφαλή και συνεχή ανεφοδιασμό σε νερό, χωρίς τον οποίο δε θα ήταν δυνατό οι κάτοικοι να αντέξουν σε μακρόχρονες πολιορκίες. Η γραμμή του οχυρωματικού τους τείχους ακολουθούσε τη φυσική περίμετρο του βράχου. Οι επεκτάσεις που γίνονταν κατά καιρούς εκτείνονταν στα χαμηλότερα επίπεδα. Στα σημεία που οι ακροπόλεις ήταν αδύναμες από αμυντική άποψη, τα τείχη χτίζονταν ισχυρότερα και υψηλότερα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-18  
Τα μυκηναϊκά τείχη του Άργους.

Τα οχυρωματικά τείχη διέθεταν πύλες στα σημεία των ευκολότερων φυσικών τους προσβάσεων. Ο αριθμός τους ποικίλλει από θέση σε θέση. Οι ακρόπολεις των Μυκηνών και της Τίρυνθας έχουν μία κύρια και μία δευτερεύουσα πύλη, η ακρόπολη των Αθηνών μόνο μία, ενώ η μεγαλύτερη σε έκταση ακρόπολη του Γλα, η οποία είχε συνολική περίμετρο τειχών 3 χμ. έχει τέσσερις πύλες και την οικοδομική ιδιομορφία, που είναι η οδόντωση που παρατηρείται σε ορισμένα τμήματα του τείχους, που αποσκοπούσε στη σταθερότερη στερέωση των τειχών στο βράχο. Στις δύο μεγαλύτερες ακρόπολεις της Αργολίδας είχαν χτιστεί και βοηθητικές έξοδοι, στενά συριγγοειδή ανοίγματα, τα οποία διευκόλυναν την επικοινωνία σε καιρό ειρήνης, ενώ μπορούσαν να φράζονται εύκολα σε καιρό πολιορκίας.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-19  
Στοά στα κυκλώπεια τείχη της Τίρυνθας.

## **6) ΑΝΑΚΤΟΡΑ**

Τα ανακτορικά συγκροτήματα που έχουν αποκαλυφθεί στις Μυκήνες και την Τίρυνθα, στην Αργολίδα και στην Πύλο, στη Μεσσηνία ήταν οι κατοικίες των μυκηναϊκών ηγεμόνων. Στις Μυκήνες και την Τίρυνθα τα ανάκτορα ήταν προστατευμένα από τα ισχυρά οχυρωματικά τείχη των ακροπόλεων, ενώ το ανάκτορο

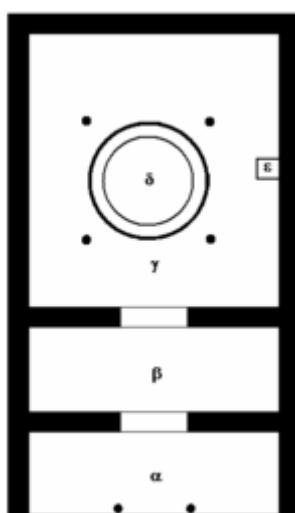
της Πύλου ήταν ανοχύρωτο σε μια όμως φυσικά οχυρωμένη θέση. Αποσπασματικά τμήματα ενός μυκηναϊκού ανακτόρου έχουν βρεθεί και στη Θήβα, αν και εκεί το ανακτορικό συγκρότημα δεν έχει πλήρως αποκαλυφθεί. Ανακτορικά συγκροτήματα θα πρέπει να βρίσκονται και σε άλλες θέσεις, όπως στον Ορχομενό της Βοιωτίας, την Ιωλκό και τη Σπάρτη, όπου η παράδοση και τα μέχρι τώρα ευρήματα μαρτυρούν την παρουσία μιας ισχυρής και σημαίνουσας μυκηναϊκής δύναμης.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-20

Μυκήνες. Αεροφωτογραφία του ανακτόρου.

Παρά το γεγονός ότι τα μυκηναϊκά ανάκτορα διαφέρουν αρκετά στο σχεδιασμό τους από τα μινωικά ανάκτορα, τόσο η έμπνευση όσο και η χρήση των χώρου οφείλονται σε μινωικές επιρροές. Στην οικοδόμηση των μυκηναϊκών ανακτόρων αναγνωρίζονται αρκετά μινωικά στοιχεία. Η ευρεία χρήση της ξυλοδεσιάς και η χρησιμοποίηση ορθογώνιων παρόλθων στις προσόψεις θεωρούνται αρχιτεκτονικά στοιχεία που οι Μυκηναίοι πήραν από τους Μινωίτες. Όσον αφορά την οργάνωση του χώρου, μινωικά στοιχεία θεωρούνται η ύπαρξη ενδιάμεσων αυλών και φωταγωγών, τα πρόπυλα, οι μεγάλες αίθουσες συμποσίων, οι αποθήκες με τα πιθάρια, οι εργαστηριακοί χώροι, τα αποχωρητήρια και το αποχετευτικό δίκτυο. Μινωικά στοιχεία συναντώνται ακόμη και σε διακοσμητικές λεπτομέρειες, όπως στα λίθινα κέρατα καθοσιώσεως που διακοσμούσαν περίοπτα σημεία των ακροπόλεων.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-21

Ο αρχιτεκτονικό τύπος του μυκηναϊκού μεγάρου.  
Κάτοψη από το ανάκτορο των Μυκηνών.



Τα μυκηναϊκά ανάκτορα είναι χτισμένα στις πιο εξέχουσες θέσεις των ακροπόλεων και αποτελούνται από συμπλέγματα κτηρίων και πλακόστρωτων υπαίθριων χώρων με κέντρο το λεγόμενο μέγαρο. Το μέγαρο έχει τη μορφή ορθογωνίου παραλληλόγραμμου κτηρίου με είσοδο στη μια στενή πλευρά.

Από έξω προς τα μέσα συναντάμε διαδοχικά μια ανοιχτή προς την είσοδο στοά με δύο κίονες (α), έναν προθάλαμο (β) και μια μεγάλη αίθουσα με τέσσερις κίονες (γ), που περιβάλλουν μια χαμηλή κυκλική εστία στο κέντρο της αίθουσας (δ). Στα ανάκτορα σώζεται συχνά και το βάθρο του θρόνου (ε) ή το ίχνος του στο δάπεδο, στο μέσο του τοίχου δεξιά. Οι πρώτοι ερευνητές του Μυκηναϊκού Πολιτισμού θεώρησαν ότι τα ανάκτορα που περιγράφει ο Όμηρος τον 8<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. είναι τα μυκηναϊκά του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. και καθιέρωσαν τους ομηρικούς όρους αίθουσα, πρόδομος και δομός για τους παραπάνω τρεις χώρους αντίστοιχα.

Τα μυκηναϊκά ανάκτορα καταστράφηκαν σχεδόν ταυτόχρονα γύρω στο 1200 π.Χ., στα τέλη δηλαδή της υστεροελλαδικής III Β περιόδου, από πυρκαγιά. Ίσως η καταστροφή σε μερικά από αυτά να έλαβε χώρα σε δύο διαδοχικές φάσεις, όπως δείχνουν τα ευρήματα από το Καδμείο της Θήβας. Τα αίτια της καταστροφής έχουν γίνει έναυσμα για πολλές και διαφορετικές θεωρίες που είναι όμως πολύ δύσκολο να αποδειχθούν. Για πολλές δεκαετίες η επικρατούσα άποψη υποδείκνυε ότι υπεύθυνη για την καταστροφή των ανακτόρων ήταν η “κάθοδος των Δωριέων”, δηλαδή η είσοδος νέων φύλων στον ελλαδικό χώρο που εκτόπισε βίαια τους μυκηναϊκούς ηγεμόνες και έφερε το τέλος της ανακτορικής ακμής. Νεότερα αρχαιολογικά στοιχεία, τα οποία δείχνουν μια ομαλή εξέλιξη των οικισμών και μετά την καταστροφή, τείνουν να ανατρέψουν αυτή την άποψη. Έτσι, οι περισσότεροι μελετητές υποστηρίζουν πλέον ότι η κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων ήταν αποτέλεσμα της φυσικής φθοράς της εξουσίας ή το αποτέλεσμα εσωτερικών αναταραχών.

## **1) ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ**

Από τη δυτική πύλη ένα μνημειώδες κεκλιμένο επίπεδο οδηγούσε στο ανάκτορο του βασιλιά, στην κορυφή της ακρόπολης, το οποίο είχε ριζικά επεκταθεί και ανοικοδομηθεί με τολμηρές επάλξεις και διαφορετικά επίπεδα ο αρχιτέκτονας προσάρμοσε τη δύσκολη τοποθεσία στο φιλόδοξο σχέδιό του, έτσι που τα σημαντικότερα διαμερίσματα να τοποθετηθούν στην πιο κατάλληλη και δεσπόζουσα θέση.

Δεν μπορούμε ν' αποκαταστήσουμε με λεπτομέρεια το σχέδιο του ανακτόρου, αλλά είναι δυνατό να ορίσουμε τους κύριους χώρους, την αίθουσα του θρόνου, τη μεγάλη αυλή και το μέγαρο. Η είσοδος του ανακτόρου ήταν ένα τετράπλευρο πρότυλο με μονόστηλες στοές που κατέληγε σε μια μικρή αυλή. Μέσω ενός μεγάλου διαδρόμου και μιας δεύτερης πυργοειδούς αυλής με θέα στην πεδιάδα γινόταν η πρόσβαση στο ανάκτορο. Το βασιλικό μέγαρο είχε ένα πρόδομο και στοά με δύο κίονες. Στο κύριο δωμάτιο του μεγάρου βρισκόταν μια εστία ανάμεσα σε τέσσερις κίονες. Ο βασιλικός θρόνος δεν έχει διασωθεί αλλά η θέση του τοποθετείται ανάλογα προς τα άλλα ανάκτορα στο μέσο του νότιου τοίχου. Οι δημόσιοι αυτοί χώροι ήταν χαρούμενα διακοσμημένοι. Τεμάχια από τοιχογραφίες δείχνουν γυναίκες κομψά ντυμένες σε πομπή, άλλα είναι διακοσμημένα με σπείρες, λωτούς και ροζέτες. Τα δάπεδα του προδρόμου και του μεγάρου είχαν καλυφθεί με κονίαμα ζωγραφισμένο με έγχρωμα γραμμικά σχέδια και πλαισιώνονταν από γύψινες πλάκες. Από τους υπόλοιπους

χώρους του ανακτόρου διακρίνεται ένα τετράγωνο δωμάτιο που χαρακτηρίζεται ως ξενώνας και διέθετε ένα λουτρό.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-22  
Μυκήνες. Η είσοδος του ανακτόρου.

Σε ένα ψηλότερο επίπεδο στα βόρεια του μεγάρου, βρίσκονταν τα ανακτορικά διαμερίσματα που είναι σήμερα σχεδόν κατεστραμμένα. Επίσης, βρέθηκαν υπολείμματα από αποθήκες, που η ανασκαφή έδειξε ότι τα μεγάλα αυτά κτίρια τα οποία διακρίνονταν με τα ονόματα "οικία των κίωνων" και "οικία των τεχνιτών" ήταν στην πραγματικότητα η ανατολική πτέρυγα του ανακτόρου που χρησιμοποιούταν κυρίως για αποθήκευση.

## **II) ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ**

Το ανάκτορο της Πύλου είναι χτισμένο στο λόφο του Επάνω Εγκλιανού, 17 χιλιόμετρα βόρεια της Πύλου. Ο λόφος είναι φυσικά οχυρός, αφού υψώνεται ανάμεσα σε χαράδρες και έχει θέα στον κόλπο του Ναβαρίνου. Το ανάκτορο της Πύλου είναι το μοναδικό ανάκτορο που δεν περιβάλλεται από κυκλώπειες οχυρώσεις.

Στο τέλος της πρώτης φάσης της υστεροελλαδικής III A, γύρω στο 1300 π.Χ., τα οικοδομήματα της κορυφής του λόφου καταστράφηκαν και χτίστηκε ένα σημαντικό ανάκτορο, το οποίο με διαδοχικές επεκτάσεις κατέληξε να καταλάβει περισσότερο από το μισό της κορυφής του λόφου, ενώ το άλλο μισό έμεινε ακάλυπτο από οικοδομήματα. Το ανάκτορο καταστράφηκε ολοσχερώς στο τέλος της υστεροελλαδικής III B, γύρω στο 1200 π.Χ., και καθώς η θέση αυτή δεν επανακατοικήθηκε μέχρι και το τέλος της γεωμετρικής εποχής, οι ανασκαφές του Blegen μας έδωσαν μια πιο ζωντανή εικόνα της ζωής του μυκηναϊκού ανακτόρου από αυτή που βρίσκουμε στα ανάκτορα της Τίρυνθας ή των Μυκηνών.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-23  
Πύλος. Κάτοψη ανακτόρου.

Υπήρχαν τρία κύρια τμήματα του ανακτόρου. Το ανατολικό και το δυτικό διαμέρισμα ήταν πολύ χαλαρά συνδεδεμένα με το κεντρικό συγκρότημα και πολύ λιγότερο σημαντικά. Το σχέδιο του κεντρικού συγκροτήματος έχει πολλές ομοιότητες, σε μικρή κλίμακα, με το ανάκτορο της Τίρυνθας. Η κύρια είσοδος οδηγεί σε μια αυλή από όπου περνά κανείς, μέσω ενός προπύλαιου με δύο κίονες, σε έναν προθάλαμο που οδηγεί μέσα στο μέγαρο. Αυτό το δωμάτιο που αποτελεί την καρδιά του ανακτόρου, έχει διαστάσεις 12,90 X 11,00 μέτρα και στο κέντρο μια μεγάλη εστία με τέσσερις κίονες γύρω της, που υποβαστώνε ένα εξώστη. Στο κέντρο του δεξιού, για τον εισερχόμενο, τοίχου φαίνονται ακόμα ίχνη του σημείου όπου ήταν τοποθετημένος ο βασιλικός θρόνος όπως και στην Τίρυνθα. Υπήρχαν ελκυστικές τοιχογραφίες, ενώ το πάτωμα ήταν στρωμένο κονίαμα χωρισμένο σε τετράγωνα με έγχρωμα γραμμικά σχέδια, εκτός από το δεύτερο τετράγωνο μπροστά από στον θρόνο, το οποίο ήταν διακοσμημένο με ένα νατουραλιστικό χταπόδι.

Το μέγαρο αυτό ήταν στην ουσία η επίσημη κρατική αίθουσα. Τα ιδιωτικά διαμερίσματα του βασιλιά ήταν στη νοτιοανατολική γωνία του συγκροτήματος. Εδώ το μεγαλύτερο δωμάτιο είχε επίσης μόνιμη κεντρική εστία. Αργότερα προστέθηκε σ' αυτό και εξωτερική αυλή. Ονομάζεται "μέγαρο της βασίλισσας", είναι όμως αμφίβολο αν ο βασιλιάς θα είχε συμφωνήσει με μια τέτοια ονομασία· θα είχε προτιμήσει μάλλον την ονομασία "ιδιωτικό μέγαρο". Ανάμεσα στα μικρότερα δωμάτια του ισογείου υπάρχει ένα κομψό λουτρό με εντοιχισμένη μπανιέρα και δύο μεγάλα δοχεία νερού εγκατεστημένα μόνιμα. Πέτρινες βαθμίδες οδηγούσαν στον άνω όροφο, επάνω από αυτό το μέρος του κτιρίου, στον οποίο πιθανώς υπήρχαν κυρίως υπνοδωμάτια. Το περισσότερο από το υπόλοιπο μέρος του ισογείου χρησιμοποιούνταν σαν αποθήκη. Στη βορειοδυτική γωνία πέντε δωμάτια περιείχαν το απόθεμα κεραμικών καθημερινής χρήσεως, ποτήρια, φιάλες και κουτάλες· ανάμεσα τους το συνηθέστερο είδος ήταν οι κύλικες, ποτήρια σχεδόν όμοια σε σχήμα με της σημερινής σαμπάνιας, με πολύ ψηλά πόδια· από αυτά μετρήθηκαν 2853 μέσα σ' ένα δωμάτιο, ενώ ο συνολικός αριθμός που βρέθηκαν στο κτίριο ήταν μεγαλύτερος από 3000. Σ' ένα άλλο δωμάτιο υπήρχαν περισσότερα από 1000 κύπελλα. Ο αριθμός, ιδιαίτερα των κυλικών, είναι αρχικά απρόσμενος, το ανάκτορο όμως έπρεπε να είναι προετοιμασμένο για δημόσιες τελετές που απαιτούσαν άφθονα εφόδια.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-24

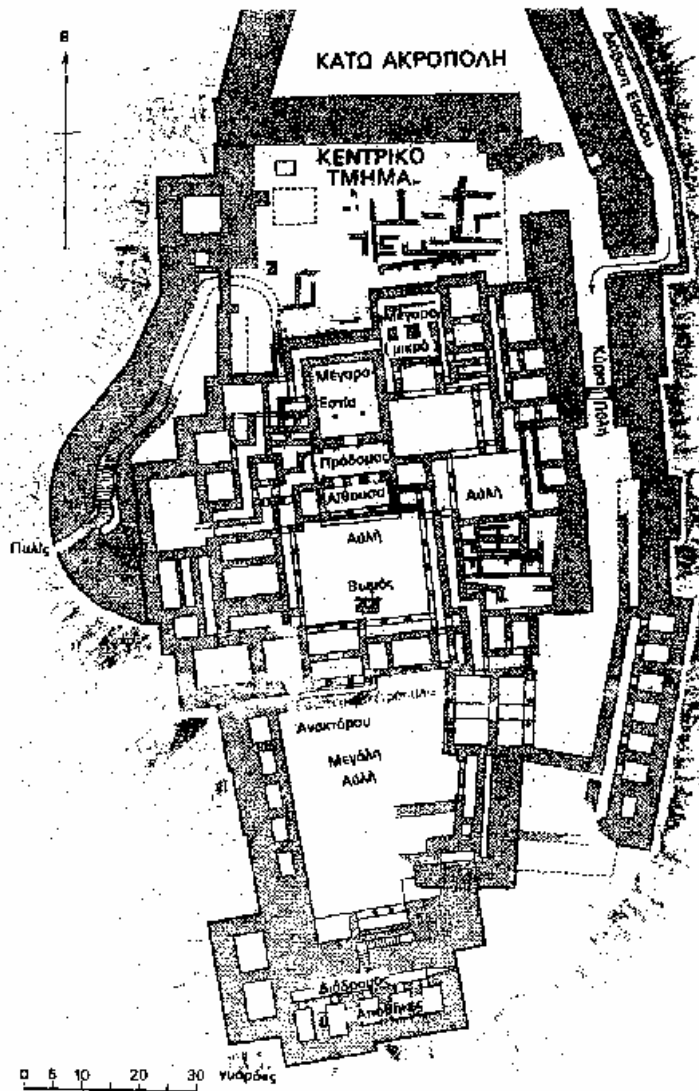
Πύλος.

Σχεδιαστική αναπαράσταση της κεντρικής αίθουσας του ανακτόρου.

Το ίδιο εντυπωσιακός ήταν ο μεγάλος αριθμός πιθαριών για την αποθήκευση λαδιού. Σε δύο μεγάλα δωμάτια πίσω από το μέγαρο υπήρχαν 33 τέτοια μεγάλα αγγεία ενώ περισσότερες προμήθειες φυλάγονταν σε δύο άλλα δωμάτια, ένα από τα οποία ήταν αποκλειστικά για ειδικά επεξεργασμένο λάδι. Η κύρια αποθήκη οίνου βρισκόταν σε ξεχωριστό οικοδόμημα, βορειοανατολικά του κύριου συγκροτήματος. Εδώ βρέθηκαν 35 πιθάκια και αρκετές πήλινες σφραγίδες περασμένες σε σπάγκους, οι οποίοι είχαν δεθεί στα πόματα των δοχείων που χρησίμευαν για τη μεταφορά του κρασιού προς αποθήκευση. Το κεντρικό γραφείο του ανακτόρου φαίνεται ότι ήταν ένα μικρό δωμάτιο στην αριστερή πλευρά της κύριας εισόδου, γιατί εκεί βρέθηκε η πλειονότητα των πινακίδων.

Δεν υπάρχουν καθαρές ενδείξεις σε ποιο μέρος κοιμόντουσαν οι δούλοι που ετοίμαζαν το φαγητό, καθάριζαν τα δωμάτια και φρόντιζαν την βασιλική οικογένεια. Υπήρχαν ίσως μικρά διαμερίσματα στον επάνω όροφο της δυτικής πτέρυγας ή σε πρόχειρες καλύβες έξω από το κυρίως κτίριο. Τα άλλα δύο συγκροτήματα του ανακτόρου είναι πολύ λιγότερο διατηρημένα, το νοτιοδυτικό όμως συγκρότημα ήταν χώρος κατοικίας και ήταν καλά εξοπλισμένο, με τις δικές του αποθήκες και είχε ωραία διακόσμηση. Τα δωμάτια προς τα βορειοανατολικά περιλαμβάνουν ένα μεγάλο εργαστήριο στο οποίο βρέθηκαν πινακίδες που αναφέρονται σε επισκευές αρμάτων. Ο Blegen γρήγορα βεβαιώθηκε ότι αυτή ήταν η πρωτεύουσα του βασιλείου του Νέστορα, της Πύλου. Ο Όμηρος διασώζει μια παράδοση ότι ο Νηλέας φιλονίκησε με τον αδερφό του στην Ιολκό της Θεσσαλίας, έφυγε από το σπίτι του και εγκαταστάθηκε στην Πύλο. Ο Νέστορας ήταν γέρος και έδινε σοφές συμβουλές, αλλά δεν ήταν πια ικανός για ενεργό πολιτική δράση όταν συνόδευσε τον Αγαμέμνονα στην Τροία. Οι χρονολογίες συμπίπτουν. Οι πινακίδες δείχνουν ότι ο έλεγχος που ασκούσε το ανάκτορο του Άνω Εγκλιανού κάλυπτε πολύ μεγάλη περιοχή. Δεν υπάρχουν ίχνη παρόμοιου κέντρου αλλού στη δυτική Πελοπόννησο.

### III) ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΗΣ ΤΙΡΥΝΘΑΣ



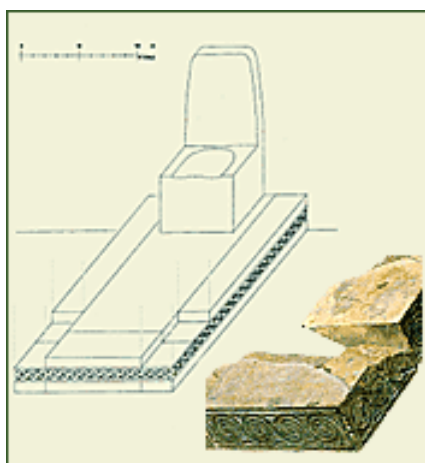
ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-25  
Ανάκτορο Τίρυνθας.

Η Τίρυνθα έχει τη μακρότερη ιστορία και τα αποκαλυπτικότερα μνημεία. Βρίσκεται πάνω σ' ένα επιμήκη βράχο, περίπου 2 ½ χιλιόμετρα από τη θάλασσα, στο ανώτερο πλάτωμα της άνω ακρόπολης, και πιθανότατα κατοικήθηκε πριν από της Μυκήνες. Τα ερείπια του μεγάλου ανακτόρου μας επιτρέπουν να χαράξουμε την κύρια κάτοψη στην τελική φάση της.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-26  
Τίρυνθα. Αεροφωτογραφία της ακρόπολης.

Το νότιο και το υψηλότερο άκρο του λόφου είχε περιβληθεί μ' ένα ισχυρό οχυρωματικό τείχος, και μέσα στα τείχη χτίστηκε το μεγάλο ανάκτορο. Στην κύρια είσοδο, στην ανατολική πλευρά, οδηγούσε ένα μακρύ πέρασμα ανάμεσα στο εσωτερικό τείχος του οχυρού και στο τοίχο του ανακτόρου. Μια στοά οδηγεί σε μια άλλη αυλή, απ' όπου μια εσωτερική πύλη φέρνει στην εσωτερική αυλή τον βωμό. Από την εσωτερική αυλή ένας πρόδομος (προθάλαμος) οδηγεί στο κυρίως μέγαρο με την κεντρική εστία, η οποία περιβάλλεται από τέσσερις ξύλινους κίονες, που υποστηρίζουν την επίπεδη οροφή. Εκτός από το μεγάλο μέγαρο υπάρχει ένα πολύ μικρότερο, με χωριστή είσοδο και χωριστή αυλή. Η άποψη ότι αυτό είναι το μέγαρο των γυναικών μπορεί να απορριφθεί γιατί στη μυκηναϊκή τέχνη δεν υπάρχουν μαρτυρίες για χωρισμό των φύλων, ένα χαρακτηριστικό της κλασικής Ελλάδας. Θα πρέπει μάλλον να θεωρήσουμε το μεγάλο μέγαρο σαν το δημόσιο χώρο υποδοχής και το μικρότερο σαν τα ιδιαίτερα διαμερίσματα της βασιλικής οικογένειας.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-27  
Τίρυνθα. Μεγάλο μέγαρο.  
Σχεδιαστική αναπαράσταση του θρόνου και τμήματος του βάθρου του.

Ενώ το μέγαρο, που είναι το κεντρικό χαρακτηριστικό του ανακτόρου, σημειώνει την ουσιώδη διαφορά από τα' ανάκτορα της Κρήτης, υπάρχουν πολλά δωμάτια, μεταξύ των οποίων και ένα λουτρό, χτισμένα δίπλα στο μέγαρο, που θυμίζουν την διάταξη του ανακτόρου της Κνωσού. Το δωμάτιο του λουτρού ήταν ένας μικρός τετράγωνος χώρος στρωμένος με μια μονοκόμματη λίθινη πλάκα για δάπεδο. Ένα

αυλάκι οδηγούσε τα νερά του λουτρού σ' ένα αποχετευτικό φρεάτιο. Όπως και στην Κνωσό υπάρχουν και εδώ ίχνη από κλίμακες, που δείχνουν πως μερικά τμήματα του ανακτόρου είχαν ένα ή περισσότερους ορόφους. Περισσότερο ακόμη θυμίζουν τη Κρήτη οι τοιχογραφίες και οι διακοσμήσεις των δαπέδων, που αν δεν είναι εργασία των Κρητών, είναι πάντως εμπνευσμένα από την Κρήτη. Ο λόφος είχε μονοπωληθεί από το ανάκτορο, ο απλός λαός ζούσε κάτω στην πεδιάδα.

## **7) ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ**

### **1) ΟΙΚΙΕΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΤΗΣ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ**

Από τα οικοδομήματα που βρίσκονται έξω από τα τείχη, εκτός από τους τάφους, τα πιο ενδιαφέροντα είναι μια ομάδα τεσσάρων οικιών κάτω από την ακρόπολη, προς τα νοτιοδυτικά, οι οποίες χτίστηκαν τον 13<sup>ο</sup> αιώνα. Οι τρεις πήραν τα ονόματά τους από το περιεχόμενό τους. Η "οικία εμπόρου λαδιού", η "οικία των ασπίδων" και η "οικία της Σφίγγας". Η τέταρτη, στην οποία βρέθηκαν περισσότερα αγγεία αλλά δεν έχει κανένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, έχει το περισσότερο άχρωμο όνομα, "δυτική οικία". Στην "οικία του εμπόρου λαδιού" οι ανασκαφείς βρήκαν περίπου 30 ψευδόστομους αμφορείς, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν ακόμη πώματα στα στόμιά τους, με τις αρχικές σφραγίδες ακόμη επάνω τους. Κάποτε ήταν γεμάτοι λάδι. Σ' ένα άλλο δωμάτιο υπήρχαν 11 μεγάλοι πίθοι (πιθάρια) για αποθήκευση λαδιού, τοποθετημένοι επάνω σε μικρές βάσεις μέσα σε κόγχες, κατά μήκος των δύο κύριων τοίχων· ένας είχε μια κινητή συσκευή θέρμανσης από κάτω, που πιθανόν χρησιμοποιούσαν για να εμποδίζει το λάδι να παγώνει. Από το σπίτι σώζεται μόνο το υπόγειο, αλλά διακρίνονται ίχνη μιας κλίμακας, μέρος της οποίας είχε σκαφτεί μέσα στον βράχο, και η οποία οδηγούσε στην κύρια είσοδο. Η "οικία της Σφίγγας" παίρνει το όνομά της από μια θαυμάσια ανάγλυφη πλάκα από ελεφαντόδοντο, η οποία παριστάνει δύο εραλδικές σφίγγες αντιμέτωπες, όπως οι λέαινες στην Πύλη των Λεόντων, με τα μπροστινά τους πόδια ακουμπισμένα κιονόκρανο ενός ραβδωτού κίονα. Αυτή ήταν μια τις πολλές ελεφαντοστέινες πλάκες και ένθετες διακοσμήσεις, ανάμεσα στις οποίες συμπεριλαμβάνονται πολλά (μικρογραφικά) πρότυπα κιόνων. Ελεφαντοστέινα αντικείμενα, ήταν επίσης το κυριότερο χαρακτηριστικό της τρίτης κατοικίας, η οποία πήρε τ' όνομά της από το πλήθος των οχτάσχημων ασπίδων από ελεφαντόδοντο.

Το ενδιαφέρον γι' αυτές τις κατοικίες αυξήθηκε σημαντικά με την ανακάλυψη πήλινων πινακίδων, που είναι παρόμοιες σε σχήμα και τεχνική μ' εκείνες που βρέθηκαν στα ανάκτορα της Κνωσού και της Πύλου. Αυτές οι οικίες, όπως και τα ανάκτορα, καταστράφηκαν βίαια και η πυρκαϊά, που συμπλήρωνε την καταστροφή, έψησε τις πινακίδες. Τα κείμενα, όσο μπορούν να αποκρυπτογραφηθούν, δεν είναι πολύ αποκαλυπτικά. Υπάρχει ένας κατάλογος ονομάτων και γίνονται αναφορές στο λάδι και σε ποικίλα αρωματικά βότανα και καρυκεύματα, τα οποία χρησιμοποιούσαν για να δίνουν ιδιαίτερο άρωμα σε ορισμένο λάδι. Αυτά δεν αποτελούν μόνο καταγραφές ενός νοικοκυριού, όπως φανερώνεται από την ποσότητα του λαδιού, γι' αυτό οι γνώμες συγκρούονται όσον αφορά τη λειτουργία αυτών των οικιών. Ο Μυλωνάς, που διεύθυνε τις περισσότερες από τις πρόσφατες εργασίες στις Μυκήνες, πιστεύει πως αυτό το μέρος αποτελούσε ένα βοηθητικό τμήμα της διοικήσεως των ανακτόρων, αλλά υπάρχουν σοβαρές αντιρρήσεις γι' αυτή την άποψη. Θα χτιζόταν ένα τέτοιο τμήμα της ανακτορικής οργανώσεως κατά τον 13<sup>ο</sup> αιώνα έξω από την

προστασία των τειχών και της ακροπόλεως, και θα έχτιζαν αυτά τα κομψά κτίρια για αποθήκευση, διανομή και λογαριασμούς; Δυστυχώς δεν σώζονται οι επάνω όροφοι, τμήματα όμως από τις τοιχογραφίες, που έπεσαν στο υπόγειο με την κατάρρευση των κτιρίων, υποδηλώνουν δωμάτια με ωραία επίπλωση. Ο Wace, ο οποίος ανέσκαψε αυτές τις οικίες, έχει προφανώς δίκιο να τις θεωρεί σπίτια πλούσιων εμπόρων. Αν αυτό είναι σωστό, μπορούμε να πιστέψουμε ότι το σύνολο του εμπορίου δεν ελεγχόταν από το ανάκτορο και ότι η Γραμμική Β δεν ήταν ένας μυστικός κώδικας, ούτε αποτελούσε μονοπώλιο του ανακτόρου. Παρόμοιες ερωτήσεις δημιουργούνται και για ένα άλλο κτίριο πιο κοντά στα τείχη, στη βόρεια πλευρά της κορυφής του "Τάφου των Λεόντων". Το οικοδόμημα αυτό χρονολογείται επίσης στον 13<sup>ο</sup> αιώνα και το κύριο χαρακτηριστικό του είναι ο μεγάλος αριθμός ψευδόστομων αμφορέων και πιθαριών που βρέθηκαν στα ερείπιά του· "οικία του εμπόρου κρασιού", όπως λέγεται.

## **II) ΑΡΓΟΛΙΔΑ**

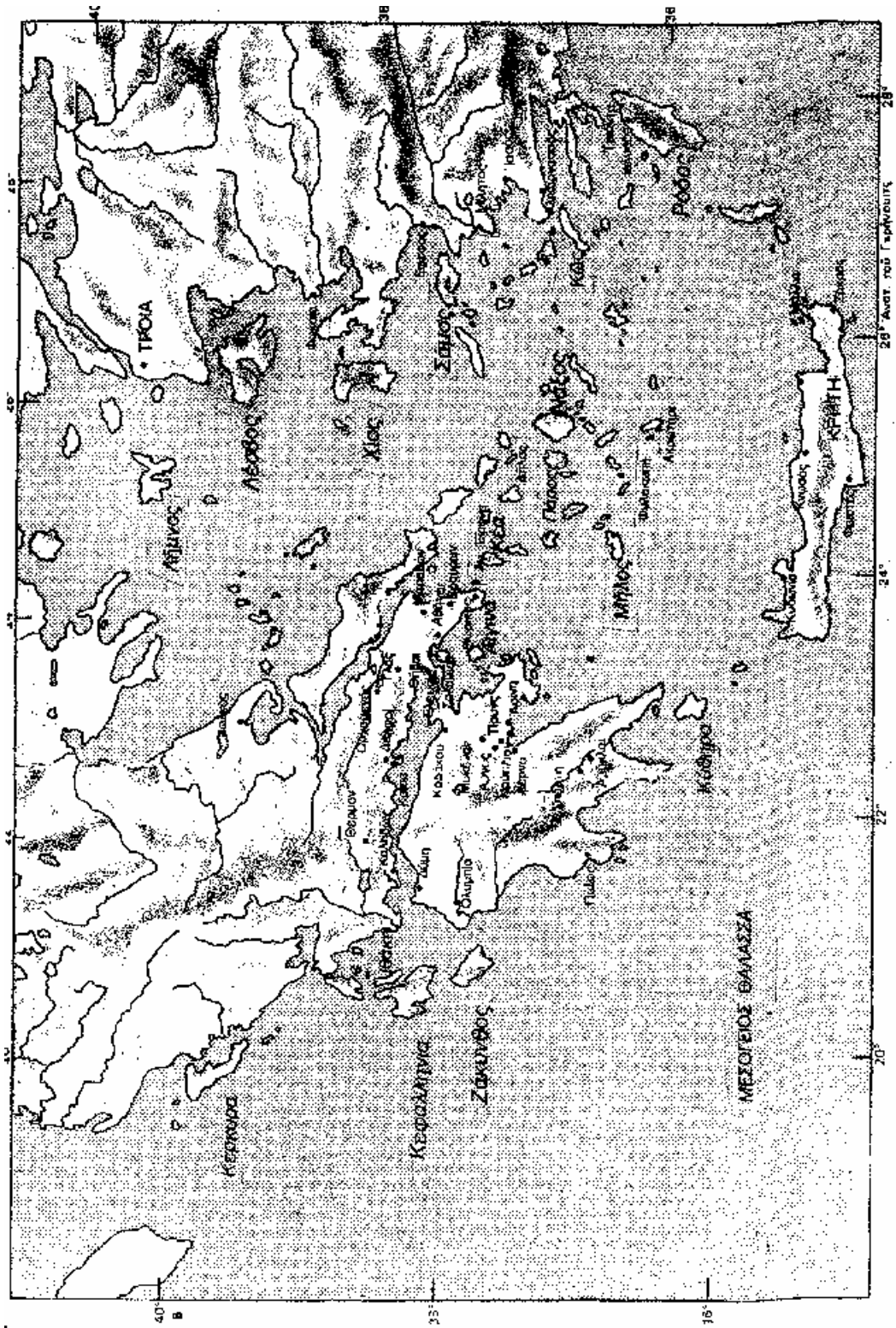
Η αργολική πεδιάδα ήταν η κυριότερη επικράτεια των Μυκηνών και φυλασσόταν με φρούρια υποτελών πριγκίπων στα καίρια σημεία της. Η Λάρισα, επάνω από το Άργος φύλαγε την είσοδο από τα δυτικά, η Τίρυνθα, φρουρούσε την από φύση απροστάτευτη ακτή του κόλπου, η Ναυπλία, στη νοτιοδυτική γωνία, ήταν ένα χρήσιμο λιμάνι, ενώ στην ανατολική πλευρά της πεδιάδας υπήρχε ο οικισμός της Προσύμνης, στη θέση του μεταγενέστερου Ηραίου. Πρίγκιπες κυβερνούσαν επίσης στα Δενδρά (Μιδέα), θέση που φύλαγε τον δρόμο προς έναν άλλο οικισμό, την Ασίνη. Αντανακλάσεις του πλούτου των Μυκηνών βρέθηκαν στις περισσότερες από αυτές τις θέσεις και οι τάφοι των Δενδρών έδωσαν ιδιαίτερα πλούσιους θησαυρούς. Απ' όλα αυτά τα μέρη η Τίρυνθα θα έχει τη μακρότερη ιστορία και τα' αποκαλυπτικότερα μνημεία, στην ακρόπολη και το ανακτορικό της συγκρότημα, όπου έχει ήδη γίνει αναφορά.

## **III) ΜΕΣΣΗΝΙΑ**

Η ανάπτυξη της δυτικής και βόρειας Πελοποννήσου είναι πολύ πιο σκοτεινή. Η Μεσσηνία, η οποία στα πρώτα χρόνια των ανασκαφών τράβηξε λίγο τη προσοχή, αποδείχτηκε τώρα ότι ήταν μια από τις πιο προοδευμένες περιοχές της Ελλάδας στην πρωτοελλαδική και μεσοελλαδική περίοδο. Φαίνεται ότι εδώ εισήχθησαν πρώτα οι θολωτοί τάφοι, απ' οπουδήποτε και αν προήλθαν, και περισσότεροι από 20 έχουν ήδη ανακαλυφτεί. Όταν βρίσκονται ασύλλητοι, το περιεχόμενό τους είναι εντυπωσιακό, με χρυσά και αργυρά αγγεία, χωρίς βέβαια να φτάνουν την αφθονία των μυκηναϊκών λακκοειδών τάφων, και χάντρες από ήλεκτρο της Βαλτικής. Έχουν εντοπιστεί περισσότεροι από 100 οικισμοί της Εποχής του Χαλκού και η ευρεία διανομή των θολωτών τάφων υποδηλώνει ότι η περιοχή ήταν διαιρεμένη σε μικρές ηγεμονίες.

Μια από αυτές όμως, στο λόφο του Άνω Εγκλιανού, επρόκειτο να γίνει το διοικητικό κέντρο ενός βασιλείου. Κατά το τέλος του 14<sup>ου</sup> αιώνα ήταν ήδη ένας σημαντικός οικισμός. Η κορυφή του λόφου, οχυρώθηκε μ' ένα προστατευτικό τείχος, η αύξηση όμως του πληθυσμού οδήγησε στην επέκταση του οικισμού κάτω από το λόφο. Σημάδι της σπουδαιότητας του οικισμού αποτελούν δυο θολωτοί τάφοι στην γειτονική περιοχή· υπήρξαν και άλλοι πιο σημαντικοί οικισμοί στη Μεσσηνία μέχρις ότου μετασχηματίστηκε κάτω από μια νέα δυναστεία.





ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-28  
Μυκηναϊκή Ελλάδα.

#### IV) ΛΑΚΩΝΙΑ

Η Λακωνία παρουσιάζει ισχυρές αντιθέσεις σε σχέση με τη Μεσσηνία. Υπάρχουν λιγότερες θέσεις που δείχνουν καθαρά ίχνη κατοικήσεως κατά τη μυκηναϊκή περίοδο. Υπάρχουν ενδείξεις ενός λατρευτικού κέντρου στις Αμυκλές, όπου αργότερα χτίστηκε ένας ονομαστός ναός του Απόλλωνα, ο οικισμός όμως ήταν μικρός. Κοντά στη θέση της κλασικής Σπάρτης υπήρχε ένας μεγαλύτερος οικισμός, δεν βρέθηκε όμως ακόμη ανάκτορο.

Υπάρχει, όμως, μια χτυπητή εξαίρεση στη γενικά άχρωμη εικόνα, στο Βαφείο, τις υπώρειες του Ταΰγετου, νότια της Σπάρτης. Εδώ ένας θολωτός τάφος ανασκάφτηκε το 1888 και από αυτόν προέκυψε μια από τις πλουσιότερες αρχαιολογικές συγκομιδές από ένα μόνο τάφο, μολονότι είχε ήδη συληθεί. Οι συλητές πρέπει να βρήκαν πλήθος θησαυρών στο δάπεδο, γιατί παρέμειναν ακόμα αρκετά μικρά αντικείμενα σημαντικής αξίας, απέτυχαν όμως να ανακαλύψουν την κύρια ταφή, η οποία βρισκόταν σε ένα κιβώτιο λίθινο κάτω από το κέντρο του δαπέδου, και έτσι διατηρήθηκαν ανέπαφοι οι θησαυροί της. Εδώ είναι που βρέθηκαν τα δύο χρυσά ποτήρια, που η εικόνα τους δίκαια συμπεριλαμβάνεται στα βιβλία συχνότερα από κάθε άλλο αντικείμενο της μυκηναϊκής περιόδου. Το ένα δείχνει τη σύλληψη άγριων ταύρων, το άλλο το ζευγάρωμά τους.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-29,30  
Βαφείο Λακωνίας, θολωτός τάφος.  
Χρυσό κύπελλο με παράσταση ζευγαρώματος άγριων ταύρων.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Γ-31,32  
Βαφείο Λακωνίας, θολωτός τάφος.  
Χρυσό κύπελλο με παράσταση σύλληψης ταύρων.

Με οποιαδήποτε κριτήρια είναι αξιόλογα έργα τέχνης, νατουραλιστικής αλλά όμορφα σχεδιασμένα ώστε να ταιριάζουν με την επιφάνεια, σχεδόν σίγουρο έργο κρητών τεχνιτών. Η φήμη τους όμως έχει επισκιάσει το υπόλοιπο περιεχόμενο αυτού του τάφου που περιελάμβανε αγγεία αργυρά, χάλκινα και πήλινα, χάντρες από αμέθυστο και ήλεκτρο, δαχτυλίδια χρυσά, χάλκινα και σιδερένια (γιατί ο σίδηρος ήταν ακόμη σπάνιο και πολύτιμο μέταλλο), ένα ξίφος, πολλά μαχαίρια και εγχειρίδια, μεταξύ των οποίων είχε ένθετες μορφές κολυμβητών, και , με το περισσότερο ενδιαφέρον από όλα, μια μεγάλη συλλογή σφραγιδόλιθων κρητικής και ελλαδικής κατασκευής.

Το κάπως περίεργο αυτό ανακάτωμα αντικειμένων μπορεί να εξηγηθεί, όπως είχε προτείνει η E. Vermeulle, με την ύπαρξη δύο τάφων, ενός άντρα αρχικά που τον ακολούθησε αργότερα μια γυναίκα. Ο πλούσιος αυτός τάφος υποδηλώνει την ύπαρξη σημαντικού οικισμού στη γειτονική περιοχή, που δεν έχει ακόμη βρεθεί. Ο τάφος του Βαφείου είναι πιθανόν λιγότερο από ένα αιώνα μεταγενέστερος από τους λαξευτούς τάφους των Μυκηνών. Είναι πιθανό ότι τόσο η Μεσσηνία όσο και η Λακωνία βρίσκονταν σε παρακμή κατά την εποχή της ακμής των Μυκηνών τον 14<sup>ο</sup> και 13<sup>ο</sup> αιώνα.

## **V) ΗΛΕΙΑ ΚΑΙ ΑΧΑΪΑ**

Στην Ηλεία και την Αχαΐα έγιναν πολύ λιγότερες έρευνες, βρέθηκε όμως συνεχώς αυξανόμενη ποσότητα κεραμικής της εποχής και υπάρχουν σοβαρές αποδείξεις πως η

Ολυμπία, που επρόκειτο να γίνει ένα από τα μεγαλύτερα πανελλήνια κέντρα, είχε ήδη κατοικηθεί, αν και δεν υπάρχει θετική μαρτυρία για τη συνέχεια της λατρείας. Στην απέναντι πλευρά του Κορινθιακού κόλπου η μυκηναϊκή επιρροή εξαπλώνεται στο Θέρμο της Αιτωλίας και κατά μήκος της δυτικής ακτής, η σημασία τους όμως στη μυκηναϊκή περίοδο είναι εντελώς δευτερεύουσα. Οι Δελφοί, που αργότερα έγιναν το θρησκευτικό κέντρο με τη μεγαλύτερη επίδραση στην Ελλάδα, είχαν ήδη κατοικηθεί, αλλά είχαν τοπική μόνο επιρροή.

## **VI) ΑΘΗΝΑ**

Βόρεια του Ισθμού, η Αθήνα φαινόταν να έχει σοβαρά πλεονεκτήματα. Η εκτεταμένη της Ακρόπολη υψώνεται απότομα από τον κάμπο και οι όρθιοι βράχοι της προσφέρουν ελάχιστες δυνατότητες στον εισβολέα. Ίχνη από ένα μυκηναϊκό ανάκτορο βρέθηκαν στο κέντρο της βόρειας πλευράς και ισχυρά πολυγωνικά τείχη χτίστηκαν γύρω από την περίμετρό της κατά τον 13<sup>ο</sup> αιώνα. Φαίνεται δε σ' αυτά η ισχυρή επίδραση από τα τείχη της Αργολίδας, με τα οποία μοιάζουν πολύ.

Οι Αθηναίοι σε κατοπινούς χρόνους καυχόνταν ότι ήταν αυτόχθονες και ότι δεν λεηλατήθηκαν ποτέ από εχθρούς. Ο Θουκυδίδης, με έντονο τρόπο, παρατηρεί ότι αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι το έδαφος της Αττικής ήταν φτωχό· φαίνεται όμως ότι και η φυσική ισχύς της Ακρόπολης δεν ήταν άσχετη. Πλούσιοι τάφοι του 14<sup>ου</sup> και 13<sup>ου</sup> αιώνα βρέθηκαν στους πρόποδες της νότιας πλευράς της Ακρόπολης, και περιέχουν αντικείμενα εισαγμένα από την Κρήτη, την Αίγυπτο και την Ανατολή.

Παρόλο που η Αθήνα σε κατοπινούς χρόνους έκανε ότι μπορούσε για να παρουσιάσει εντυπωσιακή την ιστορία της κατά την εποχή του χαλκού, είναι φανερό ότι οι Μυκήνες και η Θήβα την ξεπερνούσαν σε δύναμη και πλούτο.

## **VII) ΘΗΒΑ**

Η Θήβα ήταν ένα σημαντικό κέντρο. Η ιστορία του Οιδίποδα και του πολέμου με το Άργος γέννησε τρία έπη και μια σειρά από τραγωδίες, ενώ ο πλούτος των Θηβών ήταν παροιμιώδης. Σύμφωνα με την επική παράδοση οι Αργείοι επιτέθηκαν κατά της Θήβας και νικήθηκαν, μια γενιά όμως αργότερα επτά Αργείοι ήρωες, απόγονοι εκείνων που πήραν μέρος στην αποτυχημένη εκστρατεία, πέτυχαν να καταλάβουν την πόλη. Αυτό συνέβει μια γενιά πριν τον Τρωικό πόλεμο.

Η αρχαιολογία δεν μπορεί να κάνει σωστό σχολιασμό της παράδοσης, γιατί η Καδμεία, η θηβαϊκή ακρόπολη, έχει θαφτεί κάτω από τα σύγχρονα κτίρια στο κέντρο της πόλης και υπήρξαν μόνο περιορισμένες ευκαιρίες για έρευνες μικρής έκτασης, κατά την διάρκεια εργασιών ανοικοδόμησης. Χαρακτηριστικά τέτοιες ευκαιρίες παρουσιάστηκαν το 1906 και το 1921, όταν ο Κεραμόπουλος νόμισε πως βρήκε ένα τμήμα από τα υπολείμματα ενός ανακτόρου, το οποίο είχε καταστραφεί και δεν είχε ξαναχτιστεί. Τα ευρήματα που περιελάμβαναν έναν μεγάλο αριθμό ψευδόστομων αμφορέων, αχάτη και άλλα υλικά για την κατεργασία των σφραγιδόλιθων και τμήματα μεγάλων τοιχογραφιών εξαιρετικής ποιότητας. Οι ανακαλύψεις του 1964 ήταν ακόμη πιο εντυπωσιακές. Σ' αυτό που θεωρήθηκε ότι ήταν το δεύτερο ανάκτορο βρέθηκαν πινακίδες με Γραμμική Β, χάντρες από όνυχα, από χρυσό και άλλες πολύτιμες ύλες και η μεγαλύτερη και περισσότερο ενδιαφέρουσα έκπληξη, δηλαδή 36 κυλινδρικές σφραγίδες ανατολικής προέλευσης από κύανο (λάπις λαζούλι), των οποίων η χρονολογία κυμαίνεται από την 3<sup>η</sup> χιλιετία ως το μέσο του 14<sup>ου</sup> αιώνα.

Προέρχονται κυρίως από τη Βαβυλώνα, της κασσιτικής περιόδου, περιλαμβάνονται όμως και δείγματα από το Σουμέρ, τους Μιτάνοι και την Ανατολία. Αυτές οι σφραγίδες ήταν φυσικό να προκαλέσουν νέες υποθέσεις σχετικά με τον Κάδμο τον Φοίνικα, ο οποίος, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, έφερε την γραφή στην Ελλάδα και γενικά τον θεωρούσαν ιδρυτή των Θηβών. Οι σφραγίδες αυτές όμως είναι ο θησαυρός ενός συλλέκτη και δεν σημαίνουν κατ' ανάγκη τίποτε περισσότερο από το ότι ένας Θηβαίος άρχοντας ενδιαφερόταν για σφραγίδες ανατολικής προέλευσης κυρίως όταν αυτές ήταν από κύανο (λάπις λαζούλι). Θα μπορούσε να είναι μια ωραία σύμπτωση, και θα μπορούσε να είναι κάτι περισσότερο.

Ο Κεραμόπουλος σκέφτηκε ότι το ανάκτορό του είχε καταστραφεί στη αρχή του 14<sup>ου</sup> αιώνα. Ο Πλάτωνας, ο οποίος ήταν ο επικεφαλής της ανασκαφής του 1964, έκλινε στο συμπέρασμα ότι υπήρχαν δύο καταστροφές, η πρώτη στις αρχές του 13<sup>ου</sup> αιώνα, η δεύτερη προς το τέλος του αιώνα. Αυτό θα επιβεβαίωνε με ενδιαφέρον τρόπο την παράδοση. Στο μεταξύ ανακοινώθηκε πως ένας από τους μεγαλύτερους θαλαμοειδής τάφους, στην Ελλάδα, με τοιχογραφίες ταιριαχτές με τον τόπο ταφής ενός βασιλιά, βρέθηκε στη Θήβα.

#### **Δ) ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ**

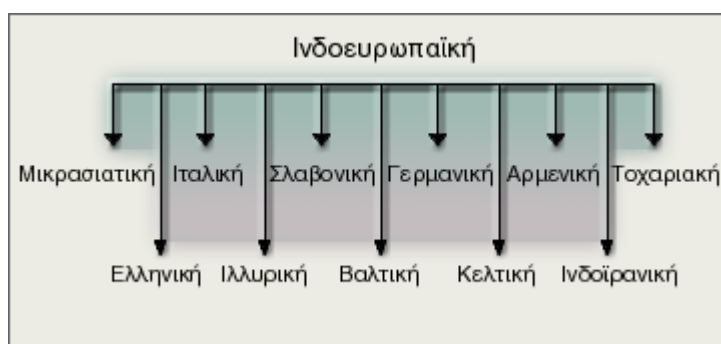
Εκτός από την καλλιέργεια των τεχνών οι Μυκηναίοι επιδόθηκαν και στην καλλιέργεια του πνεύματος με σημαντικά επιτεύγματα, τα οποία χρησιμοποίησαν κυρίως σε τομείς της οικονομίας. Οι βασικές γνώσεις στους πνευματικούς τομείς και οι εφαρμογές τους σε καθημερινές πρακτικές αντλήθηκαν αρχικά από τα πιο προηγμένα κράτη με τα οποία οι Μυκηναίοι ήρθαν σε εμπορικές ή διπλωματικές επαφές. Από τη Μινωική Κρήτη υιοθετήθηκε η αρίθμηση και τα μετρικά συστήματα, τα οποία διευκόλυναν τον έλεγχο της παραγωγής και του εμπορίου.

Το σημαντικότερο από τα μυκηναϊκά επιτεύγματα ήταν όμως η επινόηση μιας νέας συλλαβικής γραφής, που ονομάζεται Γραμμική γραφή Β. Η αποκρυπτογράφηση αυτής της γραφής κατέστησε σαφές ότι η επίσημη γλώσσα των μυκηναϊκών ανακτόρων ήταν η ελληνική, ένα γεγονός που μετέθεσε οριστικά τη Μυκηναϊκή εποχή από την Προϊστορία στο στάδιο της Πρωτοϊστορίας.

Τα μυκηναϊκά κείμενα έχουν καθαρά αρχειοθετικό χαρακτήρα, αφού περιέχουν μόνο καταχωρίσεις που ήταν αναγκαίες για τον έλεγχο της οικονομικής διαχείρισης. Έτσι, δε γνωρίζουμε αν οι Μυκηναίοι είχαν γράψει και κείμενα με διαφορετικό περιεχόμενο, όπως επιστολές, θρησκευτικά κείμενα ή φιλολογικά έργα. Ορισμένες παρατηρήσεις όμως στη γλώσσα και στο περιεχόμενο των ομηρικών επών υποδεικνύουν ότι αυτά πιθανόν να στηρίχτηκαν σε παλαιότερα ιστορικά ποιήματα της Μυκηναϊκής εποχής, τα οποία είχαν διασωθεί μέσω της προφορικής παράδοσης.

Με βάση αυτό το σκεπτικό, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο πνευματικός θησαυρός του μυκηναϊκού κόσμου δεν περιορίζεται μόνο στις οικονομικής φύσεως πρακτικές και στο περιεχόμενο των αρχαικών κειμένων αλλά επεκτείνεται και στον πλούτο της ιστορικής και λογοτεχνικής παράδοσης που διασώθηκε στην αρχαία ελληνική ποίηση και στους μύθους.

## 1) ΓΛΩΣΣΑ



ΕΙΚΟΝΑ 3.Δ-1

Η ινδοευρωπαϊκή γλωσσική οικογένεια.

Η ανακάλυψη των ενεπίγραφων πινακίδων στις ανασκαφές της Κνωσού πιστοποίησε την οργανωμένη χρήση ενός εξελιγμένου είδους γραφής που θεωρήθηκε αρχικά ότι εξέφραζε, όπως και οι προηγούμενες, μια προελληνική διάλεκτο. Η αποκρυπτογράφηση της μυκηναϊκής Γραμμικής Β γραφής το 1953 από τους Μ. Ventris και J. Chadwick αποκάλυψε προς μεγάλη έκπληξη των ελληνοιστών της εποχής ότι τα *συλλαβογράμματα*\* της Γραμμικής Β σχημάτιζαν λέξεις της ελληνικής γλώσσας.

Η σταδιακή ανάγνωση πολλών κειμένων της γραφής αυτής αποκάλυψε ότι ο μυκηναϊκός κόσμος είναι τόσο από γλωσσική όσο και από πολιτιστική άποψη άρρηκτα δεμένος με την ελληνική Αρχαιότητα. Στα μυκηναϊκά κείμενα αναγνωρίστηκαν ελληνικά ονόματα προσώπων και θεοτήτων, ορισμένες από τις οποίες συμπεριλήφθηκαν αργότερα στις σημαντικότερες μορφές του ελληνικού Δωδεκάθεου. Τα τοπωνύμια που συναντώνται στις πινακίδες βοήθησαν την ταύτιση πολλών μυκηναϊκών οικισμών με θέσεις που ήταν γνωστές από την ιστορική τοπογραφία. Τα επαγγέλματα, οι θεσμοί και η ιεραρχία της μυκηναϊκής κοινωνίας κυρίως του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. φωτίζουν πλευρές της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης, οι οποίες θα ήταν αδύνατο να προσεγγιστούν μόνο μέσω των αρχαιολογικών μαρτυριών.

Η μυκηναϊκή γλώσσα είναι η πρωιμότερη γνωστή ελληνική διάλεκτος και εμπεριέχει και αρκετά προελληνικά στοιχεία. Δεν παρουσιάζει πλήρη αντιστοιχία με καμία από τις μεταγενέστερες διαλέκτους, εμφανίζει ωστόσο τις περισσότερες ομοιότητες με την αρκαδοκυπριακή. Στο λεξιλόγιό της συναντώνται επίσης λέξεις με ελληνική ρίζα, οι οποίες όμως απουσιάζουν από την αρχαία ελληνική. Οι λέξεις αυτές πιστεύεται ότι εξαφανίστηκαν κατά τη Γεωμετρική και την Αρχαϊκή περίοδο.

Η σύνταξη των μυκηναϊκών κειμένων είναι πολύ δύσκολο να μελετηθεί, εφόσον τα κείμενα των πινακίδων είναι συνήθως απλοί κατάλογοι. Στοιχεία της συντακτικής δομής συναντώνται μόνο σε μια πινακίδα από την Πύλο, στην οποία μια χρονική πρόταση αρχίζει με ο- te (όταν), ενώ σε άλλο σημείο χρησιμοποιείται η γνωστή από τα αρχαία ελληνικά αιτιατική της αναφοράς. Ο ενικός και ο πληθυντικός αριθμός υφίστανται, συχνά όμως χρησιμοποιούνται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, επειδή σε όλες τις περιπτώσεις λειτουργούν ως επικεφαλίδες. Στα κείμενα παρατηρούνται συχνά και συντακτικές ανακολουθίες που οφείλονται στην επιγραμματική φύση των κειμένων ή σε απροσεξίες των γραφέων.

## 2) ΓΡΑΜΜΙΚΗ Β

Η μυκηναϊκή Γραμμική Β γραφή ονομάστηκε έτσι από τον ανασκαφέα της Κνωσού Άρθουρ Έβανς (Α.Εvans) σε αντιδιαστολή με το πρώτο είδος της μινωικής Γραμμικής Α. Οι ομοιότητες των δύο γραμμικών γραφών οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Γραμμική Β προέκυψε από τη Γραμμική Α. Παράλληλα όμως με τις ομοιότητές οι δύο γραφές παρουσιάζουν και σαφείς διαφορές, οι οποίες εντοπίζονται τόσο στην εσωτερική τους δομή όσο και στην εξωτερική μορφή των συμβόλων τους. Και οι δύο γραφές χρησιμοποιούν τον ίδιο αριθμό φωνητικών συμβόλων, ορισμένα από τα οποία είναι κοινά και στις δύο γραφές, ενώ άλλα εμφανίζονται μόνο σε μία από αυτές. Σήμερα πιστεύεται ότι η δομή της Γραμμικής Β προήλθε από τη Γραμμική Α, αλλά τροποποιήθηκε προκειμένου να εκφράσει καλύτερα την ελληνική γλώσσα.

Η Γραμμική Β δομείται από ομάδες φωνητικών συμβόλων, οι οποίες συνοδεύονται από *ιδεογράμματα\**. Τα φωνητικά σύμβολα και το αντίστοιχο ιδεόγραμμα αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο. Τα *συλλαβογράμματα\** όπως ονομάζονται τα διαδοχικά φωνητικά σημεία, αναπαριστούν φωνήεντα και ανοιχτές συλλαβές με συνδυασμό ενός συμφώνου και ενός φωνήεντος, όπου το τελευταίο είναι πάντοτε φωνήεν. Σε σαρανταπέντε από τα συνολικά ογδόντα εννέα σημεία παρατηρούνται αντιστοιχίες με σημεία της Γραμμικής Α και σε άλλα δέκα παρατηρούνται αντιστοιχίες με στοιχεία των παλαιότερων μινωικών γραφών. Εκτός από τα φωνητικά σύμβολα υπάρχουν και περισσότερα από εκατό ιδεογράμματα που παριστάνουν αντικείμενα, αριθμούς, οι οποίοι ακολουθούν το δεκαδικό σύστημα και μονάδες μέτρησης του βάρους και της χωρητικότητας. Αρκετά συλλαβογράμματα, ιδεογράμματα ή μονάδες μέτρησης παραμένουν ακόμη άγνωστα. Τα κενά αυτά της αποκρυπτογράφησης συμπληρώνονται σταδιακά με την ανάγνωση περισσότερων κειμένων.

Συλλαβογράμματα											
A	𐀀	E	𐀁	I	𐀂	O	𐀃	U	𐀄		
DA	𐀅	DE	𐀆	DI	𐀇	DO	𐀈	DU	𐀉		
JA	𐀊	JE	𐀋			JO	𐀌				
KA	𐀍	KE	𐀎	KI	𐀏	KO	𐀐	KU	𐀑		
MA	𐀒	ME	𐀓	MI	𐀔	MO	𐀕	MU	𐀖		
NA	𐀗	NE	𐀘	NI	𐀙	NO	𐀚	NU	𐀛		
PA	𐀜	PE	𐀝	PI	𐀞	PO	𐀟	PU	𐀠		
QA	𐀡	QE	𐀢	QI	𐀣	QO	𐀤				
RA	𐀥	RE	𐀦	RI	𐀧	RO	𐀨	RU	𐀩		
SA	𐀫	SE	𐀬	SI	𐀭	SO	𐀮	SU	𐀯		
TA	𐀰	TE	𐀱	TI	𐀲	TO	𐀳	TU	𐀴		
WA	𐀶	WE	𐀷	WI	𐀸	WO	𐀹				
ZA	𐀺	ZE	𐀻			ZO	𐀼				

ΕΙΚΟΝΑ 3.Δ-2

Πίνακας με τα συλλαβογράμματα της Γραμμικής Β.

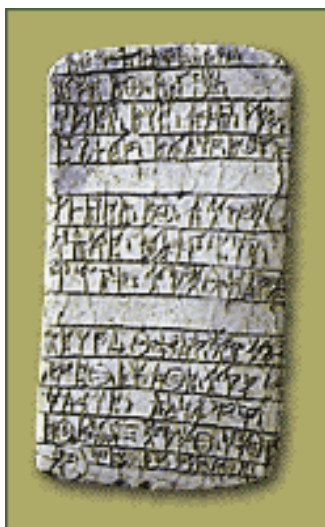
Από τα αρχαιολογικά δεδομένα γνωρίζουμε ότι το τελευταίο διάστημα χρήσης της Γραμμικής Β είναι το τέλος του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., δηλαδή η τελική φάση πριν από την καταστροφή των μυκηναϊκών ανακτόρων. Δε γνωρίζουμε όμως ακριβώς το χρόνο της δημιουργίας της. Οι πινακίδες της Κνωσού χρονολογούνται στο διάστημα 1425-1385 π.Χ., άρα η χρήση της πιστοποιείται ήδη στον 15<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., ενώ η δημιουργία της μπορεί να τοποθετηθεί και νωρίτερα. Η εμφάνισή της στα ανακτορικά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας υπολογίζεται γύρω στο 1350-1300 π.Χ.

Με την καταστροφή των μυκηναϊκών ανακτόρων σταμάτησε και η χρήση της Γραμμικής Β, η οποία δεν αντικαταστάθηκε από κάποια άλλη γραφή μέχρι την εισαγωγή του φοινικικού αλφαβήτου τον 8<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Αυτό σημαίνει ότι η μυκηναϊκή γραφή είχε ως μόνο λόγο ύπαρξης να διευκολύνει τις διοικητικές λειτουργίες των ανακτόρων. Οι επόμενοι "σκοτεινοί αιώνες" χαρακτηρίζονται από πλήρη έλλειψη γραπτών πηγών, ωστόσο η μυκηναϊκή γλωσσική παράδοση διατηρήθηκε στον προφορικό λόγο. Ορισμένα στοιχεία της μυκηναϊκής διαλέκτου διασώθηκαν στα ομηρικά έπη και στη μεταγενέστερη ποίηση που διατήρησε τα επικρά στοιχεία.

### **3) ΓΡΑΦΗ**

Τα πρώτα συστήματα γραφής στο Αιγαίο συναντώνται στη Μινωική Κρήτη κατά τη δεύτερη χιλιετία π.Χ. Το πρώτο είδος γραφής διασώζεται στο δίσκο της Φαιστού και ακολουθούν η Ιερογλυφική και η Γραμμική γραφή Α. Η Γραμμική Β είναι η προσφορά των Μυκηναίων στα πνευματικά επιτεύγματα του προϊστορικού Αιγαίου.

Η γραφή αυτή, που είναι μια εξέλιξη της Γραμμικής Α, δημιουργήθηκε μάλλον από την ανάγκη να συστηματοποιηθούν περισσότερο οι εμπορικές συναλλαγές και να οργανωθούν καλύτερα η αποθήκευση και η αρχειοθέτηση των αγαθών που διακινούνταν στα ανάκτορα. Οι γραπτές μαρτυρίες της Γραμμικής Β προέρχονται κυρίως από τις πινακίδες των ανακτορικών αρχείων της Πύλου, της Κνωσού και της Θήβας. Από την Πύλο προέρχονται περισσότερες από 1.000 πινακίδες και από την Κνωσό περισσότερες από 3.000. Λιγότερο πλούσια σε αρχειακά ευρήματα είναι τα ανάκτορα των Μυκηνών και της Τίρυνθας.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Δ-3

Πύλος. Πινακίδα Γραμμικής Β.

Καταγραφές στρατιωτικών και ναυτικών συμφωνιών για την άμυνα της Πύλου.

Τα κείμενα χαραζόνταν επάνω σε πλάκες από άψητο πηλό με τη βοήθεια μιας γραφίδας που ήταν φτιαγμένη μάλλον από κόκαλο. Οι πινακίδες αυτές διακρίνονται ανάλογα με το σχήμα τους σε σελιδόσχημες και φυλλόσχημες. Το γεγονός ότι έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα οφείλεται στο τυχαίο γεγονός ότι κατά την καταστροφή των ανακτόρων γύρω στο 1200 π.Χ. κάηκαν και μ' αυτόν τον τρόπο η μάζα τους στερεοποιήθηκε και έγινε πιο ανθεκτική στη φθορά. Οι πινακίδες βρίσκονται συχνά



συγκεντρωμένες στους προθαλάμους των ανακτορικών αποθηκών αλλά και σε χώρους άσχετους με την επίσημη αρχειοθέτηση του κράτους, όπως οι ιδιωτικές οικίες εμπόρων.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Δ-4  
Κνωσός. Πινακίδες Γραμμικής Β.  
Καταγραφές αργοπροβάτων.

Εκτός από τις πινακίδες η μυκηναϊκή γραφή συναντάται και στα ενεπίγραφα σφραγίσματα, πολλά από τα οποία έχουν βρεθεί στη μυκηναϊκή *Καδμεία\** και στους ενεπίγραφους αμφορείς. Οι επιγραφές επάνω στα αγγεία αυτά είχαν γραφτεί με χρώμα πριν από το ψήσιμο των αγγείων και λειτουργούσαν ως ετικέτες, όπου αναγραφόταν το περιεχόμενο των αγγείων ή ο τόπος προέλευσης των προϊόντων. Συνολικά έχουν βρεθεί σ' όλο το Αιγαίο γύρω στους 140 αμφορείς αυτού του τύπου, σε θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως η Θήβα, η Ελευσίνα, η Τίρυνθα αλλά και σε κρητικές θέσεις, όπως η Κνωσός και τα Χανιά. Το διάστημα χρήσης τους τοποθετείται στο 14<sup>ο</sup> και το 13<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.

Η Γραμμική Β γραφόταν όπως και η Γραμμική Α από τα αριστερά προς τα δεξιά. Στον σελιδόσχημο τύπο, όπου υπήρχε αρκετός χώρος για μακροσκελή κείμενα, οι επιφάνειες των πινακίδων χωρίζονταν σε τμήματα με οριζόντιες γραμμές. Συχνά διακρίνονταν και παράγραφοι που χωρίζονταν μεταξύ τους με κενές γραμμές. Η προσεκτικότερη μελέτη των πινακίδων έκανε δυνατή την αναγνώριση συγκεκριμένων γραφών. Στις πινακίδες της Πύλου έχουν αναγνωριστεί τριάντα δύο γραφείς, ενώ στο ανάκτορο της Κνωσού οι γραφείς ανέρχονται στους εκατό.

#### **4) ΜΕΤΡΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ**

Στη Γραμμική Β γραφή τα μέτρα και τα σταθμά δηλώνονταν με ιδιαίτερα σημεία. Δε γνωρίζουμε ποια ήταν τα ονόματα των μονάδων στη μυκηναϊκή γλώσσα, γνωρίζουμε όμως ότι υπήρχαν αριθμοί που ακολουθούσαν το δεκαδικό σύστημα και μονάδες μέτρησης του βάρους και της χωρητικότητας.

ΜΟΝΑΔΕΣ		$\begin{array}{c}     \\    \end{array}$	= 5
ΔΕΚΑΔΕΣ	—	$\equiv$	= 50
ΕΚΑΤΟΝΤΑΔΕΣ	○	$\begin{array}{cc} \circ & \circ \\ \circ & \circ \end{array}$	= 400
ΧΙΛΙΑΔΕΣ	⊙	$\begin{array}{ccc} \circ & & \circ \\ \circ & & \circ \\ \circ & & \circ \end{array}$	= 4000
ΔΕΚ . ΧΙΛΙΑΔΕΣ	⊙	$\begin{array}{ccc} \circ & & \circ \\ \circ & & \circ \\ \circ & & \circ \\ \circ & & \circ \end{array}$	= 40000
ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ	⊙	$\begin{array}{ccc} \circ & & \circ \\ \circ & & \circ \\ \circ & & \circ \\ \circ & & \circ \end{array}$ ○ ○ $\equiv$ $\begin{array}{c}     \\     \end{array}$	= 14260

ΕΙΚΟΝΑ 3.Δ-5

Πίνακας με το αριθμητικό σύστημα της Γραμμικής Β.

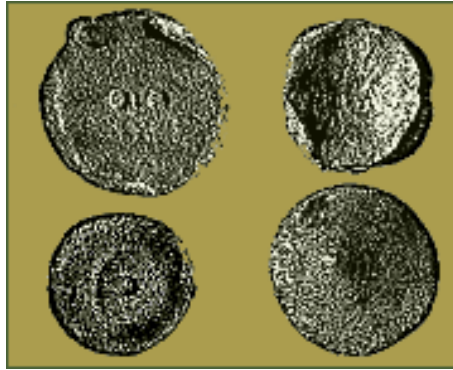
Τα σημεία των μονάδων ήταν μερικές φορές ίδια μ' αυτά της μινωικής γραφής, πράγμα που σημαίνει ότι οι Μυκηναίοι χρησιμοποίησαν τις μινωικές μετρικές μονάδες. Οι υποδιαίρεσεις των μονάδων βάρους και χωρητικότητας συμβολίζονταν επίσης με ιδιαίτερα σημεία. Είναι αρκετά δύσκολο ακόμη να υπολογιστεί η αντιστοιχία των δύο αυτών συστημάτων λόγω της μεταβλητότητας του βάρους των γεωργικών προϊόντων.

Τα στοιχεία για τις μονάδες μέτρησης που προκύπτουν από τα μυκηναϊκά κείμενα συμπληρώνονται και από ορισμένα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως τα σταθμά και τα *τάλαντα\** αντικείμενα με σταθερό βάρος που χρησίμευαν στις εμπορικές συναλλαγές.

### 1) ΜΕΤΡΗΣΗ ΒΑΡΟΥΣ

Οι μονάδες μέτρησης βάρους συμβολίζονταν με ιδιαίτερα σημεία στα μυκηναϊκά κείμενα. Η μεγαλύτερη μονάδα δηλωνόταν με το σύμβολο μιας ζυγαριάς. Διαπιστώνεται εδώ μια αντιστοιχία με το *τάλαντο* της Κλασικής περιόδου, το οποίο σήμαινε επίσης ζυγαριά. Η βασική αυτή μονάδα διαιρούσαν σε τριάντα μικρότερες. Η άμεσα κατώτερη υποδιαίρεση διαιρούσαν σε τέταρτα και κάθε τέταρτο σε δωδέκατα. Υπήρχε επίσης μια μικρότερη μονάδα που χρησιμοποιούνταν για το ζύγισμα του κρόκου και μια ακόμη μικρότερη για το ζύγισμα του χρυσού.

Εκτός από τα σύμβολα της Γραμμικής Β, η μέτρηση του βάρους μαρτυρείται και από μια μικρή ομάδα αρχαιολογικών αντικειμένων, τα *τάλαντα\** και τα σταθμά. Τα *τάλαντα* είναι επίπεδες πλάκες ορείχαλκου με ατρακτοειδές σχήμα, οι οποίες ζυγίζουν περίπου 29 κιλά. Το βάρος των *ταλάντων*, το οποίο ήταν σταθερό για να εξυπηρετεί την εμπορία του μετάλλου αυτού, θεωρείται ότι ανταποκρινόταν στη βασική μονάδα βάρους. Τα μυκηναϊκά σταθμά είναι στρογγυλές μολύβδινες πλάκες διάφορων μεγεθών. Μερικές φορές έφεραν στην επιφάνειά τους αποτυπωμένους κύκλους και τελείες που παρίσταναν το βάρος, το οποίο αντιπροσώπευαν. Το σημερινό βάρος των σταθμών δεν ανταποκρίνεται όμως πάντα στο αρχικό τους βάρος, επειδή τα ευρήματα αυτά μπορεί να έχουν αλλοιωθεί από τη φυσική φθορά.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Δ-6  
Κέα, Αγία Ειρήνη. Μυκηναϊκά σταθμά.

Στις διάφορες περιοχές του αιγιακού χώρου το βάρος των σταθμών παρουσιάζει μικρές διαφορές. Συγκρίνοντας το βάρος των μινωικών και των μυκηναϊκών σταθμών οι ειδικοί ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι Μυκηναίοι επέλεξαν μια από τις ισχύουσες παραλλαγές του μινωικού συστήματος κρατώντας σταθερή τη βασική μονάδα και κάνοντας μια μικρή μεταρρύθμιση στις υποδιαιρέσεις της.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Δ-7  
Μυκήνες. Χρυσή ζυγαριά.

Ένα πρώιμο μυκηναϊκό εύρημα που σχετίζεται με τη μέτρηση του βάρους είναι η λεπτότεχνη χρυσή ζυγαριά, η οποία είχε εναποτεθεί ως κτέρισμα σε τάφο των Μυκηνών. Στους δύο λεπτούς της δίσκους μπορούσαν να ζυγιστούν υλικά μερικών μόλις γραμμαρίων. Παρά τον τελετουργικό και ίσως συμβολικό του χαρακτήρα, το εύρημα αυτό δείχνει τη σημασία που είχε για τους Μυκηναίους η ακρίβεια στο ζύγισμα των πολύτιμων υλών.

## **II) ΜΕΤΡΗΣΗ ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ**

Η μυκηναϊκή γραφή προέβλεπε ειδικές μονάδες μέτρησης για τα υγρά και τα στερεά προϊόντα αλλά και για τα μη συμπαγή είδη, δηλαδή τα προϊόντα υπό μορφή κόκκων, όπως τα σιτηρά και τα μπαχαρικά. Στα είδη αυτά δεν μετριόταν το βάρος, το οποίο ήταν μεταβλητό ανάλογα με την κατάσταση και την ποιότητα του προϊόντος αλλά ο όγκος.

Η βασική μονάδα χωρητικότητας των στερεών συμβολιζόταν με το σχήμα μιας κούπας. Εδώ παρατηρείται μια σχηματική ή ακόμη και λεκτική αντιστοιχία με την "κοτύλη", τη μονάδα μέτρησης χωρητικότητας των κλασικών χρόνων. Βασιζόμενοι

στις μονάδες της Κλασικής περιόδου μπορούμε να υποθέσουμε ότι η κοτύλη αντιστοιχούσε με περίπου 270 έως 388 σημερινά κυβικά εκατοστά. Τέσσερις τέτοιες μονάδες σχημάτιζαν μια μεγαλύτερη, ενώ η μικρότερη υποδιαίρεση της βασικής μονάδας αποτελούσε το ένα εξηκοστό της.

$$\begin{aligned} \text{𐀀} &= \text{ΣΙΤΑΡΙ} \\ \text{𐀁} &= \text{T} = \frac{1}{10} \text{ της μεγαλύτερης μονάδας} \\ \text{𐀂} &= \text{V} = \frac{1}{6} \text{T} \\ \text{𐀃} &= \text{Z} = \frac{1}{4} \text{V} \end{aligned}$$

EIKONA 3.Δ-8

Σύμβολο των μέτρων χωρητικότητας στερεών στην Γραμμική Β.

Η μέτρηση των υγρών προϊόντων ήταν εν μέρει όμοια ως προς αυτή των στερεών. Η ανώτερη μονάδα μέτρησης των υγρών αντιστοιχούσε με το τριάντα τοις εκατό της ανώτερης μονάδας μέτρησης των στερεών. Η διαφορά αυτή υποδεικνύει ότι οι μονάδες μέτρησης της χωρητικότητας ήταν προσαρμοσμένες στο ανώτατο φορτίο που μπορεί να μεταφέρει ένας άνθρωπος, το οποίο είναι διαφορετικό για τα στερεά και τα υγρά.

$$\begin{aligned} \text{𐀄} &= \text{ΚΡΑΣΙ} \\ \text{𐀅} &= \text{S} = \frac{1}{3} \text{ της μεγαλύτερης μονάδας} \\ \text{𐀆} &= \text{V} = \frac{1}{6} \text{S} \\ \text{𐀇} &= \text{Z} = \frac{1}{4} \text{V} \end{aligned}$$

EIKONA 3.Δ-9

Σύμβολα των μέτρων χωρητικότητας υγρών στη Γραμμική Β.

Τα όργανα μέτρησης της χωρητικότητας δεν είναι γνωστά, ίσως επειδή ήταν φτιαγμένα από φθαρά υλικά. Ένας συγκεκριμένος τύπος αγγείου που βρέθηκε στη Θήρα ίσως εξυπηρετούσε αυτόν το σκοπό, όμως τα θηραϊκά ευρήματα ήταν γενικά περισσότερο προσαρμοσμένα στα μινωικά πρότυπα και έτσι δεν είναι πολύ κατάλληλα να μας δια φωτίσουν για τα συστήματα μέτρησης των Μυκηναίων.

Τα αγγεία που θεωρούνται ως τα κατεξοχήν δοχεία μεταφοράς των Μυκηναίων ήταν οι *ψευδόστομοι αμφορείς\**. Τα αγγεία αυτά είχαν καθορισμένη χωρητικότητα και συναντώνται σε δύο βασικά μεγέθη. Οι μεγαλύτεροι χωρούσαν 12 έως 14 λίτρα και οι

μικρότεροι 6 έως 7 λίτρα λάδι. Από τις συγκρίσεις της χωρητικότητας των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων φαίνεται ότι η ποσότητα 0,8 του λίτρου είχε κάποια σημασία για τη μέτρηση της χωρητικότητας, ενώ υπολογίζεται ότι η κατώτερη μονάδα κυμαινόταν περίπου από τα 200 έως τα 500 κυβικά εκατοστά.

## **E) ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ**

Ήδη από τα τελευταία στάδια της ύστερης Μεσοελλαδικής εποχής, από τη λεγόμενη εποχή των λακκοειδών τάφων των Μυκηνών, είχε παρατηρηθεί μια αιφνίδια συσσώρευση πλούτου, η οποία οφειλόταν στις επιτυχείς εμπορικές δραστηριότητες μιας κοινωνικά ανερχόμενης τάξης. Η νέα άρχουσα τάξη, οδηγούμενη προφανώς από ισχυρούς ηγεμόνες, ήταν σε θέση να καλλιεργεί επαφές και εμπορικές σχέσεις με την ανακτορική Κρήτη και τις προηγμένες χώρες της Ανατολής, από τις οποίες εξασφαλιζόνταν οι απαιτούμενες πρώτες ύλες και η προηγμένη τεχνογνωσία για τη λειτουργία των ντόπιων εργαστηρίων. Μέσα από τις επαφές των πρώτων μυκηναϊών ηγεμόνων με την Κρήτη δημιουργήθηκαν νέα πρότυπα οικονομικής διαχείρισης, τα οποία μεταφέρθηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα, συνοδευμένα από τα τελευταία τεχνολογικά και πνευματικά επιτεύγματα της εποχής.

Με την ίδρυση των μυκηναϊκών ανακτόρων κατά το 14ο αιώνα π.Χ. η οικονομία άλλαξε χαρακτήρα και έγινε αυστηρά συγκεντρωτική. Οι ειδικευμένοι τεχνίτες εργάζονταν στα ανάκτορα ή κατά παραγγελία των ανακτόρων σύμφωνα με το μινωικό πρότυπο. Όπως προκύπτει από τη συσσώρευση των αγροτικών προϊόντων και των πολύτιμων αγαθών και από τις γραπτές μαρτυρίες των ανακτορικών αρχείων, τα ανάκτορα λειτουργούσαν ως κέντρα συγκέντρωσης και αναδιανομής του αγροτικού πλεονάσματος αλλά και ως κέντρα του διεθνούς εμπορίου. Τα μυκηναϊκά ανάκτορα απέκτησαν γρήγορα οικονομική ισχύ και διεθνή ακτινοβολία, περιορίζοντας σταδιακά τη μινωική θαλασσοκρατορία. Μια σειρά από οργανωμένες εμπορικές δραστηριότητες έφεραν τους Μυκηναϊούς ως την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο αλλά και στα κέντρα της δυτικής Μεσογείου, στην Κάτω Ιταλία, τη Σικελία και τη Σαρδηνία. Οι τακτικές αυτές συναλλαγές διευκολύνθηκαν από την ίδρυση εμπορικών σταθμών σε πολλά σημαντικά λιμάνια της Μεσογείου, μερικά από τα οποία είχαν το χαρακτήρα των αποικιών. Μερικές σπάνιες πρώτες ύλες που βρέθηκαν σε ορισμένα σημαντικά μυκηναϊκά κέντρα, όπως το ήλεκτρο καθώς και ορισμένες καλλιτεχνικές αλληλεπιδράσεις υποδεικνύουν ότι οι Μυκηναϊοί είχαν σποραδικές επαφές με τη Βόρεια Ευρώπη, τη Βρετανία και τις χώρες της Βαλτικής. Την παρουσία των Μυκηναϊών στις μακρινές αυτές χώρες προκάλεσε κυρίως η αναζήτηση των μετάλλων, ιδιαίτερα του χρυσού και του κασσίτερου, που δεν απαντούν στην ηπειρωτική Ελλάδα.

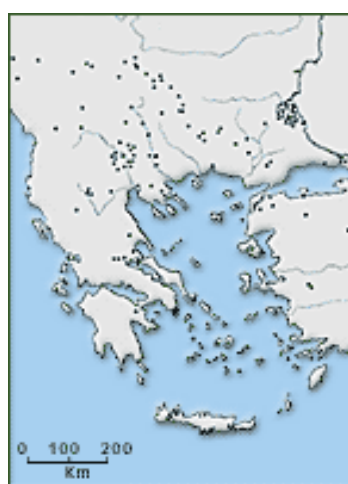
Με την κατάρρευση των ανακτόρων γύρω στο 1200 π.Χ. κατέρρευσε και το οικονομικό σύστημα της μυκηναϊκής Ελλάδας. Οι εμπορικές δραστηριότητες συρρικνώθηκαν και η Οικονομία εισήλθε σε μια μακρά περίοδο μαρασμού. Κατά την Υπομυκηναϊκή περίοδο, τα τοπικά εργαστήρια συνέχισαν την παραγωγή τους αλλά τα εισηγμένα πολυτελή προϊόντα έπαψαν να φτάνουν από τις ξένες αγορές και η καλλιτεχνική δημιουργία έχασε τη λάμψη των προηγούμενων αιώνων. Η Οικονομική παρακμή και η εξαφάνιση της γραφής που χρησιμοποιούνταν από τα ανακτορικά κέντρα σηματοδότησαν την είσοδο της ηπειρωτικής Ελλάδας στη λεγόμενη περίοδο

των "σκοτεινών αιώνων". Ένα νέο υλικό, ο σίδηρος, η χρήση του οποίου παρατηρείται από την Πρωτογεωμετρική περίοδο, έδωσε ένα διαφορετικό στίγμα στις οικονομικές διαδικασίες, δίνοντας και το όνομά του στη νέα εποχή.

### **1) ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ**

Ο μεγάλος αριθμός εισηγμένων αγγείων στους ταφικούς περιβόλους των Μυκηνών δείχνει ότι ήδη από την πρώιμη Μυκηναϊκή εποχή οι Μυκηναίοι είχαν εμπορικές συναλλαγές με χώρες της Ανατολικής Μεσογείου, με την Αίγυπτο αλλά και με χώρες της Δύσης. Από την παραγωγή σιτηρών, την κτηνοτροφία, την αλιεία και το κυνήγι ήταν σε θέση να τραφούν, αλλά οι πρώτες ύλες για τα όπλα και τα εργαλεία έπρεπε να έρθουν από έξω. Στην Ελλάδα υπήρχε λίγος χαλκός και καθόλου κασσίτερος, χωρίς αυτά τα δύο δεν μπορούσε να γίνει ο ορείχαλκος. Ο άργυρος της χερσονήσου του Λαυρίου στη Αττική, ο οποίος επρόκειτο να παίξει τόσο σημαντικό ρόλο στην αθηναϊκή οικονομία των κλασικών χρόνων, επεξεργαζόταν ήδη αλλά σε μικρή κλίμακα. Για τα πολύτιμα μέταλλα οι Μυκηναίοι έπρεπε να πάνε μακρύτερα, για να τα εξασφαλίσουν από τις ξένες αγορές. Οπότε συμπεραίνουμε ότι τα αίτια μιας τόσο ξαφνικής και ευρείας εξάπλωσης του εμπορίου βρίσκονται αφενός στην ενδυνάμωση της κεντρικής εξουσίας και αφετέρου στην αυξημένη ζήτηση των μετάλλων.

Κατά το 14<sup>ο</sup> και 13<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. η εξέλιξη της μυκηναϊκής ναυσιπλοΐας και η άνθηση του εμπορίου συντέλεσαν αποφασιστικά στην πλήρη επάρκεια των αγαθών. Την ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου βοήθησαν και οι διεθνείς συγκυρίες, κυρίως η οικονομική ευημερία της Συρίας και της Παλαιστίνης, με τις οποίες οι Μυκηναίοι ανέπτυξαν από νωρίς εμπορικές σχέσεις και η περίοδος ειρήνης στη Μεσόγειο που εξασφαλιζόταν από το βασίλειο της Αιγύπτου, το οποίο ήταν απασχολημένο εκείνη την εποχή με εσωτερικές μεταρρυθμίσεις.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Ε-1

Πηγές χαλκού στη Βαλκανική και στη δυτική Μικρά Ασία κατά την εποχή του χαλκού.

Το διεθνές εμπόριο των Μυκηναίων βρισκόταν αποκλειστικά στη δικαιοδοσία της κεντρικής εξουσίας. Στα των ανακτορικών αρχείων δεν υπάρχουν καθόλου μαρτυρίες για την ύπαρξη μιας τάξης εμπόρων. Καθώς δεν υπήρχε ακόμη νόμισμα, το εμπόριο στηριζόταν αποκλειστικά στο σύστημα των ανταλλαγών. Τα προϊόντα εισαγωγής που είχαν γίνει πια απαραίτητα στην οικονομία της μυκηναϊκής Ελλάδας ήταν κυρίως τα μέταλλα, αλλά οι εκλεπτυσμένες προτιμήσεις των ηγεμόνων απαιτούσαν ταυτόχρονα και την εισαγωγή πολυτιμων πρώτων υλών, όπως ο χρυσός, το ελεφαντόδοντο και το ήλεκτρο. Ο χαλκός εισαγόταν από τα μεταλλεία της Κύπρου και της Μέσης Ανατολής. Η αναζήτηση του κασσίτερου, ενός πιο σπάνιου μετάλλου που ήταν απαραίτητο για την παραγωγή του ορείχαλκου, έφερε τους Μυκηναίους μέχρι την Ισπανία, τη Βαλτική ίσως και το Αφγανιστάν. Η ανταλλαγή των υλών αυτών ίσως να γινόταν και στα λιμάνια της Μεσογείου.

Για να διατηρηθεί η ανταγωνιστικότητα του εμπορίου στις ξένες αγορές οι Μυκηναίοι προχώρησαν και στη συστηματική εξαγωγή αγροτικών προϊόντων. Τα κυριότερα ήταν το ελαιόλαδο, το αρωματικό λάδι και το κρασί. Ένα εξαγωγικό προϊόν των Μυκηναίων στην Αίγυπτο θεωρείται η ξυλεία, η οποία ήταν πάντα αναγκαία εκεί λόγω της πλήρους έλλειψης δασών. Μαζί με αυτά τα βασικά είδη εξάγονταν και βιοτεχνικά προϊόντα, όπως όπλα, αγγεία και υφάσματα. Οι ανταλλαγές δεν περιοριζόταν στα προϊόντα, αλλά συχνά αφορούσαν και τους ανθρώπους, μισθοφόροι στέλνονταν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις ξένων χωρών και από εκεί αγοράζονταν συχνά δούλοι.

Μια γλαφυρή εικόνα των ανταλλαγών μέσω του θαλάσσιου δρόμου μάς δίνουν τα ευρήματα δύο ναυαγίων της Ύστερης Χαλκοκρατίας που βρέθηκαν κοντά στη νότια μικρασιατική ακτή, το ναυάγιο του Ulu Burun και αυτό της Χεληδονίας. Το ναυάγιο του Ulu Burun χρονολογείται γύρω στο 14<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Το πλοίο θεωρείται ότι ήταν μυκηναϊκό· από τα ερείπιά του ανασύρθηκαν πολλά *τάλαντα\** χαλκού και κασσίτερου αλλά και πολύτιμα αντικείμενα διάφορων ειδών. Το πλοίο που βρέθηκε στις ακτές της Χεληδονίας ναυάγησε γύρω στο 1200 π.Χ. και ήταν μάλλον φοινικικό. Το φορτίο του αποτελούσαν πολλά εξαγωγικά προϊόντα της Ανατολικής Μεσογείου. Ανάμεσα σ' αυτά βρέθηκαν πολλά μεταλλικά εργαλεία και *τάλαντα* χαλκού και κασσίτερου.

## **D) ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ**

Η μυκηναϊκή εξάπλωση στην Ανατολική Μεσόγειο άρχισε όταν οι Μυκηναίοι κατέλαβαν την Κρήτη γύρω στο 1450 π.Χ. Ο πολιτισμός των μινωικών ανακτόρων συνέχισε την πορεία του ακολουθώντας τώρα το μυκηναϊκό πνεύμα. Μετά τη λήξη της "μινωικής θαλασσοκρατορίας" η κυριαρχία των Μυκηναίων απλώθηκε ραγδαία στα νησιά του Αιγαίου και στην Ανατολική Μεσόγειο. Οδηγός στην ανίχνευση της μυκηναϊκής παρουσίας στις ανατολικές περιοχές είναι τα χαρακτηριστικά προϊόντα της υστεροελλαδικής κεραμικής ή σπανιότερα άλλα προϊόντα που ανακαλύπτονται σε μεγάλη ακτίνα γύρω από την περιοχή της μυκηναϊκής κυριαρχίας.

Στις Κυκλάδες και τα μικρασιατικά παράλια οι Μυκηναίοι εγκατέστησαν εμπορικούς σταθμούς με σκοπό να διευκολύνουν τις δραστηριότητες των ναυτικών τους. Σε μερικές από αυτές τις εγκαταστάσεις, στις οποίες βρέθηκε μεγάλος αριθμός μυκηναϊκών αγγείων, αποδίδεται μάλιστα ο χαρακτηρισμός των παροικιών. Ειδικότερα οι αστικές εγκαταστάσεις της Αγίας Ειρήνης της Κέας και της Φυλακωπής της Μήλου παρουσιάζουν έντονο μυκηναϊκό χαρακτήρα, ο οποίος επιβεβαιώνεται και από την ύπαρξη χαρακτηριστικών μυκηναϊκών ιερών. Παρόμοιες περιπτώσεις συναντώνται και στις περιοχές του ανατολικού Αιγαίου, ιδιαίτερα στη

Μίλητο, στην Ιασό, στην Κω και στη Ρόδο. Ισχνότερες παρουσιάζονται οι επαφές των Μυκηναίων με την περιοχή της Τρωάδας και το εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Το γεγονός αυτό εξηγείται από την παρουσία της ισχυρής ακόμη δύναμης των Χετταίων που δεν επέτρεπε τη μυκηναϊκή διείσδυση.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Ε-2

Θέσεις της Εγγύς Ανατολής (εκτός Κύπρου), και της Αιγύπτου, όπου βρέθηκε Μυκηναϊκή Κεραμική (κατά Hankey 1973).

Η συμμετοχή τους όμως στα ιστορικά δρώμενα της Μικράς Ασίας διαπιστώνεται στα χετιτικά κείμενα. Ένας λαός που οι Χετταίοι ονόμαζαν Achijawa ( Αχαιοί ) και κατοικούσε "πέρα από τη θάλασσα" ταυτίζεται από πολλούς ερευνητές με τους Μυκηναίους. Μόνο η Μίλητος έχει εξεταστεί σε βάθος και είναι φανερό ότι τη μινωική επίδραση, και ίσως κάποια εγκατάσταση ακολούθησε μυκηναϊκή εγκατάσταση, για την οποία υπάρχει η σίγουρη μαρτυρία ενός νεκροταφείου με θαλαμωτούς τάφους. Στη Σάμο είναι πιθανό ότι οι Μυκηναίοι ακολούθησαν και υποσκέλισαν τους Μινωίτες. Ίχνη μυκηναϊκών οικισμών βρέθηκαν στην περιοχή του Ηραίου. Οι κρητικές μαρτυρίες προέρχονται από τη θέση της μεταγενέστερης πόλης σε απόσταση 5 μιλίων περίπου. Νότια της Μιλητού οι Ιταλοί ανασκάπτοντας την Ιασό βρήκαν την ίδια διαδοχή Μινωιτών και Μυκηναίων, ενώ στην Αλικαρνασσό υπάρχει ένα νεκροταφείο μυκηναϊκών τάφων. Η Μίλητος μπορεί να ήταν μια μυκηναϊκή ηγεμονία με εξαρτημένες περιοχές στον νότο.

Η Κύπρος ήταν ένας χώρος πάντα περισσότερο συνδεδεμένος με την Ανατολή. Οι Μινωίτες δεν είχαν καλλιεργήσει ποτέ ιδιαίτερα τις σχέσεις τους μ' αυτό το νησί αλλά και ο σύνδεσμος των Μυκηναίων φαίνεται ότι αφορούσε για ένα μεγάλο διάστημα μόνο το εμπόριο. Η Κύπρος ήταν το μεγάλο κέντρο παραγωγής χαλκού και για το λόγο αυτό αποτελούσε πηγή διαρκούς ενδιαφέροντος για τους Μυκηναίους. Ο χαλκός εξαγόταν σε σχήμα ταλάντων. Μια παραστατική εικόνα εμπορίου, σε μικρή κλίμακα, μπορεί να δει κανείς στο ναυάγιο εμπορίου, ανοιχτά από το ακρωτήριο της Χελιδωνίας στη νότια ακτή της Μ. Ασίας, πιθανόν σε ένα ταξίδι στο Αιγαίο. Το σκάφος είχε μήκος μόνο 10 μέτρα περίπου, ενώ το φορτίο του, που δύσκολα ξεπερνούσε τον ένα τόννο, αποτελιόταν ολόκληρο από μέταλλο. Το μεγαλύτερο



μέρος του χώρου έπιαναν τάλαντα από χαλκό, το πλοίο όμως κουβαλούσε και εργαλεία από ορείχαλκο, κομμάτια ορείχαλκου για ξαναλύσιμο και λίγο κασσίτερο. Το ναύαγιο δεν μπορεί να χρονολογηθεί ακριβώς, αλλά τα όρια μεταξύ 1220-1100 μπορούν να θεωρηθούν ασφαλή. Μετά το 1400 π.Χ. οι σχέσεις με την Κύπρο εντατικοποιήθηκαν, ίσως με την ίδρυση μυκηναϊκών εμπορικών σταθμών και τη σταδιακή εγκατάσταση τεχνιτών από την ηπειρωτική Ελλάδα. Η μυκηναϊκή παρουσία έγινε πιο έντονη στην πόλη της Έγκωμης. Από τα τέλη του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. πιθανολογείται μια μαζική εισροή μυκηναϊκών πληθυσμών προς διάφορες περιοχές του νησιού που ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα των εσωτερικών αναταραχών στην ηπειρωτική Ελλάδα μετά την κατάρρευση των ανακτόρων.



ΕΙΚΟΝΑ 3.E-3

Μενίδι Αττικής. Χαναανίτικος αμφορέας από το θολωτό τάφο.

Ιδιαίτερα στενές σχέσεις διατηρούσαν οι Μυκηναίοι με το συροπαλαιστινιακό χώρο, όπου έχουν βρεθεί ποσότητες μυκηναϊκής κεραμικής. Στενά συνδεδεμένη με τη μυκηναϊκή Ελλάδα εμφανίζεται η πόλη Ουγκαρίτ (Ras-Shamra), στη Συρία, βρέθηκε αρκετή ποσότητα μυκηναϊκής κεραμικής ικανή για να βεβαιώσει την ύπαρξη τακτικών εμπορικών επαφών, όπου γύρω στο 1300 π.Χ. φαίνεται ότι ιδρύθηκε μια μυκηναϊκή παροικία. Ανάμεσα στις δύο περιοχές εμφανίζονται έντονες αλληλεπιδράσεις σε διάφορους τομείς της τέχνης, στη λατρεία και στα ταφικά έθιμα. Μπορούμε να φανταστούμε τους μυκηναίους έμπορους να δίνουν συμβουλές στην πατρίδα τους, σχετικά με τις απαιτήσεις της τοπικής αγοράς, και να ανταλλάζουν τα προϊόντα του Αιγαίου με είδη πολυτελείας από την Ανατολή. Διότι η Ουγκαρίτ ήταν ένα ζωντανό εμπορικό κέντρο, από όπου μαζί και με τους άλλους συριακούς λιμένες και από την Ασκαλώνα, τα ελληνικά εμπορεύματα έπαιρναν τον δρόμο τους για το εσωτερικό της Συρίας και της Παλαιστίνης, όπου τα ευρήματα μυκηναϊκών οστράκων συνεχώς αυξάνονται. Οι στενές αυτές σχέσεις εξηγούνται με το ενδεχόμενο μιας ευρύτερης εγκατάστασης ελλαδικού πληθυσμού.



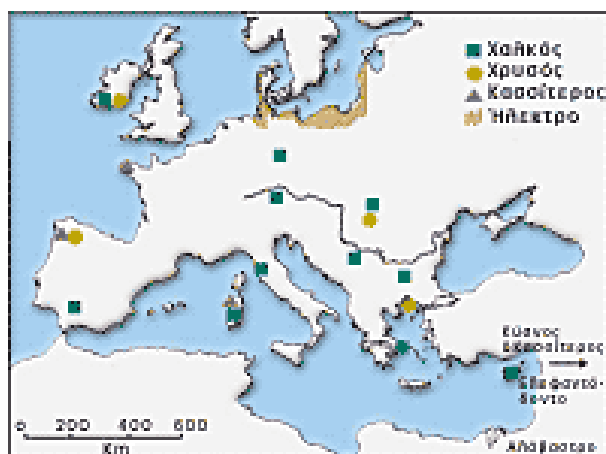
#### EIKONA 3.E-4

Περάτη Αττικής. Σφραγιδοκύλινδρος και σκαραβαίοι.

Τις επαφές με τη χώρα του Νείλου είχαν ξεκινήσει πολύ πριν από τους Μυκηναίους οι Μινωίτες. Οι Μυκηναίοι αφού κατέκτησαν την Κρήτη και εκτόπισαν τους Μινωίτες από τη διεθνή αγορά, ανέπτυξαν και αυτοί ιδιαίτερα στενές εμπορικές σχέσεις με την Αίγυπτο. Στην ηπειρωτική Ελλάδα εμφανίζονται σποραδικά αιγυπτιακά πολυτελή προϊόντα, τα οποία έφταναν μαζί με τις εισαγωγές πρώτων υλών. Η Αίγυπτος μπορούσε να τους προμηθεύει χρυσό από την Νουβία, καθώς και την δικιά της μεγάλη ποικιλία σε εξωτικούς λίθους για κοσμήματα και διακόσμηση, καθώς και άλλα πολυτελή είδη. Για περισσότερο πρακτικές χρήσεις, ο πάπυρος της Αιγύπτου ήταν ανεκτίμητος για την κατασκευή ιστίων και σχοινιών και ο πυρόλιθος της για βέλη. Από την Συρία έρχονταν όμορφα υφαντά και το ελεφαντόδοντο, το οποίο οι μυκηναίοι τεχνίτες κατεργάζονταν με ευαισθησία και επιδεξιότητα ακολουθώντας τις γνώσεις που είχαν αποκτήσει στην ανατολή. Στην Αίγυπτο, σε τοιχογραφίες τάφων υψηλών διοικητικών υπαλλήλων απεικονίζονται απεσταλμένοι των Μυκηναίων που προσφέρουν χαρακτηριστικά προϊόντα των περιοχών τους ως δώρα στο Φαραώ. Στην πόλη Τελ-ελ-Αμάρνα (Tel-el-Amarna), η οποία ήταν πρωτεύουσα του αιγυπτιακού βασιλείου κατά τη βασιλεία των Αμένοφι του Δ' και του Τουταγχαμών, βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες Υστεροελλαδικής III Α2 κεραμικής, ώστε είναι πιθανό να είχε εγκατασταθεί εκεί μια μικρή εμπορική κοινότητα. Μία από τις ερμηνείες του αφνίδιου μυκηναϊκού πλούτου εξάλλου είναι ότι οι Μυκηναίοι συμμετείχαν σε αιγυπτιακές στρατιωτικές αποστολές, οι οποίες τους εξασφάλιζαν υλικά και πολιτικά οφέλη.

## II) ΟΙ ΜΥΚΗΝΑΪΟΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Από τις πρώτες κιόλας περιόδους της μυκηναϊκής εποχής παρατηρούνται ανταλλαγές προϊόντων και επιδράσεις σε τομείς της τεχνολογίας με τις χώρες της Δυτικής Μεσογείου και της Βόρειας Ευρώπης. Το κύριο έναυσμα για τις μακρινές αυτές εκστρατείες για τους Μυκηναίους ήταν η απόκτηση των μετάλλων που ήταν απαραίτητα για τις ανάγκες της ντόπιας βιοτεχνίας. Μαζί με την εισαγωγή των μετάλλων εισάγονταν και άλλα προϊόντα δευτερεύουσας σημασίας για την οικονομία, όπως οι χάντρες από ήλεκτρο\* ένα υλικό που απαντά μόνο στη Βρετανία και στη Βαλτική.



### EIKONA 3.E-5

Οι πιο σημαντικότερες πηγές μετάλλων στην Ευρώπη, κατά τη περίοδο του χαλκού.

Η επικοινωνία με τις χώρες αυτές γινόταν μάλλον μέσω των Καρπαθίων, μιας περιοχής πλούσιας σε κοιτάσματα χρυσού, όπου έχουν επίσης παρατηρηθεί αλληλεπιδράσεις με το μυκηναϊκό κόσμο, ιδιαίτερα στον τομέα της μεταλλοτεχνίας και των διακοσμητικών τεχνών. Στην περιοχή αυτή και στις παραδουνάβιες χώρες έχουν βρεθεί "θησαυροί" μεταλλικών αντικειμένων με ξίφη και μεταλλικά σκέυη που πλησιάζουν τόσο τη μυκηναϊκή τεχνοτροπία, ώστε πολλοί ερευνητές να βλέπουν σ' αυτά ακόμη και εισαγωγές από τα μυκηναϊκά κέντρα. Μία άλλη καλλιτεχνική προσέγγιση της μυκηναϊκής τέχνης θεωρείται η σπειροειδής διακόσμηση επάνω σε οστείνα εξαρτήματα χαλινών που συναντάται επίσης στην περιοχή των Καρπαθίων. Η σπανιότητα των ευρημάτων αυτών σε σύγκριση με την πυκνότητα των μυκηναϊκών ευρημάτων στην Ανατολική Μεσόγειο δείχνει ότι οι επαφές των Μυκηναίων με τη Βόρεια Ευρώπη ήταν μόνο σποραδικές.

Αντίθετα, η παρουσία των Μυκηναίων στη Δυτική Μεσόγειο γίνεται περισσότερο αισθητή. Στην περίοδο των λαξευτών τάφων οι σημαντικότερες επαφές τους με το εμπόριο ήταν με τις νήσους Λιπάρες, όπου βρέθηκε αρκετή ποσότητα κεραμικής, γεγονός που υποδηλώνει πως υπήρχε κανονικό εμπόριο. Ακόμη βορειότερα, έξω από την δυτική ακτή της Ιταλίας, βρέθηκαν μυκηναϊκά όστρακα στη νήσο Ίσκια, τα οποία είναι πρωιμότερα από την πρώτη ελληνική αποικία της αρχαϊκής περιόδου στη δύση. Και κατά της δύο περιόδους τα μέταλλα της ηπειρωτικής χώρας ήταν ο κύριος πόλος έλξης. Σε αρκετές θέσεις της νότιας Ιταλίας και της Σικελίας έχει βρεθεί μυκηναϊκή κεραμική αλλά και *ειδώλια\** που χρονολογούνται κυρίως στην Υστεροελλαδική ΙΙΙ περίοδο. Τα περισσότερα από αυτά βρέθηκαν σε παράλιους οικισμούς, μεγάλη ποσότητα αγγείων στη Θάψο, στη ανατολική ακτή, και ελάχιστη ποσότητα διασκορπισμένη στη νοτιοανατολική άκρη του του νησιού. Εμφανίζουν ιδιαίτερα πυκνή συγκέντρωση στο Scoglio del Tonno, λίγο έξω από τον κόλπο του Τάραντα. Τα ευρήματα που βρέθηκαν σε νεκροταφεία είναι συγκριτικά πολύ λιγότερα από εκείνα των οικισμών. Το γεγονός αυτό αποτελεί μια ένδειξη ότι τα μυκηναϊκά ευρήματα ήταν χρηστικά αντικείμενα που αποκτήθηκαν με το εμπόριο και ότι η εποίκηση της Ιταλικής χερσονήσου από τους Μυκηναίους δεν ήταν εκτεταμένη.



### EIKONA 3.E-6

Μυκηναϊκά ευρήματα στην Ιταλία.

Τα καλλιτεχνικά δάνεια και οι ανταλλαγές προϊόντων με τους Μυκηναίους, παρόλο που έχουν συχνότερα το χαρακτήρα των μακρινών επιρροών, δείχνουν μια πρώτη επαφή των λαών της Ευρώπης με τον "πολιτισμένο" αιγιακό κόσμο. Ο συσχετισμός των ευρωπαϊκών πολιτισμών με το μυκηναϊκό είναι επίσης πολύ χρήσιμος στη συγκριτική χρονολόγηση, μια και οι χώρες της Βόρειας και της Δυτικής Ευρώπης μέσω της επαφής τους με τη Μυκηναϊκή Ελλάδα αποκτούν ένα σύνδεσμο με τις πηγές της ιστορικής χρονολόγησης.

## 2) ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΑ

Στα κείμενα των πινακίδων που βρέθηκαν στο ανάκτορο της Πύλου περιέχονται σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τις διάφορες μορφές γαιοκτησίας, καθώς και για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που είχαν οι γαιοκτήμονες απέναντι στην κεντρική εξουσία. Το κράτος έδειχνε ένα διαρκές ενδιαφέρον για τις διάφορες αγροτικές περιφέρειες. Αξιωματούχοι ταξίδευαν σε διάφορες περιοχές για να επιθεωρήσουν τα κοπάδια και να ενημερωθούν σχετικά με την πορεία των καλλιεργειών. Μια πολύ ενδιαφέρουσα σειρά κειμένων από το ανάκτορο της Πύλου που αναφέρεται στο θρησκευτικό κέντρο **Ra-ki-ja-ne** περιέχει σχόλια του γραφέα για τις τοπικές συνθήκες, τα οποία προϋποθέτουν κάποια μορφή προσωπικής επαφής.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Ε-7  
Κνωσός. Πινακίδες Γραμμικής Β,  
Καταγραφές αιγοπροβάτων.

Στα κείμενα των πινακίδων αναφέρονται δύο είδη γαιοκτησίας: τα **ki-ti-me-na** και τα **ke-ki-me-na**. Η λέξη **ki-ti-me-na** συνδέεται συχνά με ιδιώτες, ενώ η γη **ke-ke-me-na** ήταν μάλλον στη δικαιοδοσία της κοινότητας. Έτσι, μερικοί μελετητές βλέπουν ως ερμηνεία αυτών των όρων αντίστοιχα την ιδιωτική και τη δημόσια γη. Αυτοί που είχαν γη **ki-ti-me-na** πλήρωναν ενοίκιο στο κράτος και καλλιεργούσαν τα κτήματα έναντι υπηρεσιών, αλλά ίσως να ήταν και πραγματικοί γαιοκτήμονες που πλήρωναν φόρους σε σιτάρι. Οι ιδιοκτήτες αυτοί περιγράφονται συχνά ως τεχνίτες και βοσκοί. Ειδικά σε μια ομάδα κειμένων, στα Εα, αναφέρονται άτομα που λάμβαναν γη για τις υπηρεσίες τους στο ανάκτορο, αλλά δεν είχαν υψηλά αξιώματα. Τα άτομα που αναφέρεται ότι έχουν γη **o-na-to** από τους ιδιοκτήτες δε φαίνεται να έχουν κάποια σχέση άμεσης εξάρτησης από αυτούς. Ήταν άτομα που προέρχονταν από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Αναφέρονται ως "δούλοι του Θεού", θρησκευτικοί λειτουργοί, τεχνίτες και σπανιότερα δούλοι, ενώ μερικές φορές ήταν και οι ίδιοι κτηματίες. Καθένα από τα πρόσωπα που αναγράφονται στις πινακίδες αντιπροσώπευε ένα

νοικοκυριό, στο οποίο ανήκαν και άλλα άτομα ή οικογένειες που βοηθούσαν στην καλλιέργεια της γης ή πρόσφεραν έκτακτες υπηρεσίες.

Τα μέχρι τώρα υπάρχοντα στοιχεία υποδεικνύουν ότι η βάση της μυκηναϊκής κοινωνίας δεν αποτελούνταν από κοινωνικά εξαρτημένους αγρότες. Η ύπαρξη μιας εξαρτημένης τάξης προτείνεται αντίθετα από το γεγονός ότι τα υψηλά ιστάμενα πρόσωπα μπορούσαν να παρέχουν άντρες ως κωπηλάτες και τεχνίτες και άλλοτε μπορούσαν να συνδέονται με το *Wanax\**, τον *Lawagetas\** ή τη θεά *Πότνια\**. Εκτός από τον *Lawagetas* τον ύψιστο άρχοντα, ένας μεγαλοκτηματίας με το όνομα *Ekegyawo* εμφανίζεται ως ισχυρή προσωπικότητα. Είχε στην κατοχή του δυο σιτοβολώνες, πάνω από 1.100 συκίες και άλλες τόσες ρίζες αμπελιών. Σύμφωνα με μια άλλη ομάδα πινακίδων, πρόσφερε αγροτικά προϊόντα και ζώα, ενώ του επιτρεπόταν κατ' εξαίρεση να προσφέρει κρασί σε ένα άλλο πρόσωπο, ο **Ke-re-te-u** κατείχε κτήματα, τα οποία θα του απέδιδαν ένα μεγαλύτερο σύνολο σιταριού, απ' ότι θα αναλογούσε στον *Lawagetas*.

Παρόλες τις λεπτομέρειες της οικονομικής ζωής που απορρέουν από τις πινακίδες, δεν έχουν συγκεντρωθεί επαρκείς πληροφορίες για την αγροτική οικονομία. Τα αρχαιολογικά δεδομένα δίνουν εξάλλου μια αρκετά διαφορετική εικόνα απ' αυτή που παραδίδεται στα κείμενα. Έτσι, είναι αδύνατο προς το παρόν να συνδεθεί το περιεχόμενο των κειμένων με τα αποσπασματικά αρχαιολογικά δεδομένα. Μια δυσκολία γενικότερης αποδοχής των στοιχείων των πινακίδων είναι ότι οι πληροφορίες που κατέχουμε προέρχονται από τα τελευταία χρόνια του ανακτόρου της Πύλου, όταν η οικονομία ήταν ήδη συρρικνωμένη.

### 3) ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Στα ανακτορικά κέντρα λειτουργούσε ένα πολύ καλά οργανωμένο σύστημα αποθήκευσης και αναδιανομής των αγροτικών προϊόντων. Το πλεόνασμα της παραγωγής συγκεντρωνόταν στα ανάκτορα ίσως λόγω των φόρων που απέδιδαν οι κοινότητες και οι πολίτες από την παραγωγή τους. Εκεί καταγράφονταν σχολαστικά σε πήλινες πινακίδες τα είδη, οι ποσότητες των προσφορών και η προέλευσή τους. Τα ανάκτορα, όπως υποδεικνύουν οι πινακίδες της Πύλου αλλά και αυτές των Μυκηνών και της Θήβας, διακινούσαν ορισμένα προϊόντα παίζοντας διαμετακομιστικό ρόλο στο εσωτερικό και το διεθνές εμπόριο.

σοδειά	Ι	Φ	Μ	Α	Μ	Ι	Ι	Α	Σ	Ο	Ν	Δ
σιτάρι κριθάρι					συγκομιδή σθώνισμα βίχνισμα					όργανο σπορά		
ελιές		όργανο φύτευση μπόθισμα								όργανο	συγκομιδή τριβή	
σταφύλια		όργανο κλήδεμα							συγκομιδή ετοιμασία κρασιού			
σύκα		όργανο						συγκομιδή	όργανο κλήδεμα			

ΕΙΚΟΝΑ 3.E-8

Κατανομή των γεωργικών εργασιών στη διάρκεια του έτους.

Από τα προϊόντα της αγροτικής παραγωγής τα είδη διατροφής μοιράζονταν στους υπηκόους και οι πρώτες ύλες παραδίδονταν στους τεχνίτες. Διάφορα αγροτικά προϊόντα και πιο συχνά το ελαιόλαδο στέλνονταν ως δώρα στα ιερά της επικράτειας.

Χάρη στα κείμενα των πινακίδων που έχουν διασωθεί έχουμε σήμερα μια αρκετά καλή εικόνα των αγροτικών προϊόντων που διακινούνταν στα ανάκτορα. Τα κυριότερα από αυτά ήταν τα σιτηρά, το ελαιόλαδο και το κρασί. Άλλα, μικρότερης σημασίας για τη διατροφή, προϊόντα ήταν τα βότανα, τα μπαχαρικά και το μέλι. Ένα σημαντικό ρόλο στην αγροτική οικονομία έπαιζε και το μαλλί των προβάτων αλλά και το εμπόριο των ζώων. Τα προϊόντα που εισάγονταν συχνότερα στο ανάκτορο της Πύλου ήταν το λινάρι και σιτηρά σε μικρές ποσότητες, ενώ στα ανάκτορα των Μυκηνών και των Θηβών το μαλλί. Η Θήβα προμηθευόταν μαλλί από περιοχές μακριά από την περιφέρειά της, ανάμεσα στις οποίες αναφέρονται και οι Μυκήνες. Τα περισσότερα ανάκτορα έκαναν εμπόριο με ελαιόλαδο στην απλή ή την αρωματισμένη του μορφή. Κατά μια άποψη, το ανάκτορο της Πύλου είχε μετατραπεί την τελευταία περίοδο της ακμής του σε ένα μεγάλο εργαστήριο αρωμάτων. Μερικές κοινότητες γύρω από την Πύλο φαίνεται ότι ήταν ειδικευμένες στην παραγωγή λιναριού, δεν υπάρχουν όμως γενικότερες ενδείξεις ότι οι διάφορες περιοχές της περιφέρειας είχαν μια τοπική εξειδίκευση στις καλλιέργειες.

Τα εξαγωγικά προϊόντα διοχετεύονταν και πάλι υπό τον έλεγχο των ανακτόρων στις ξένες αγορές. Το κυριότερο προϊόν εξαγωγής φαίνεται ότι ήταν το ελαιόλαδο. Η μεταφορά του στις χώρες προορισμού γινόταν σε ειδικά σχεδιασμένα κεραμικά σκεύη, τους *ψευδόστομους αμφορείς\**. Τα μεγαλύτερα από τα αγγεία αυτά έφεραν μερικές φορές επιγραφές που δήλωναν την προέλευση του περιεχομένου τους. Οι μικρότεροι ψευδόστομοι αμφορείς περιείχαν μάλλον αρωματικό λάδι, ένα ακόμη κατεξοχήν εξαγωγικό προϊόν των Μυκηναίων.

Τον έλεγχο των μεταφορών διευκόλυνε αρκετά το σφραγιστικό σύστημα που είχε εισαχθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα από την Κρήτη. Οι συσκευασίες των προϊόντων είτε ήταν δοχεία είτε υφασμάτινα σακιά σφραγίζονταν με νωπό πηλό, επάνω στον οποίο πέζονταν σφραγίδες με ανάγλυφη διακόσμηση ή επιγραφές. Με αυτό τον τρόπο οι αποστολές εξασφάλιζαν τα προϊόντα τους από τη νόθευση ή την κλοπή.

## **D) ΕΓΓΕΙΟΒΕΛΤΙΩΤΙΚΑ ΕΡΓΑ**

Τα τεχνολογικά επιτεύγματα των Μυκηναίων στον τομέα της αγροτικής οικονομίας γίνονται εύκολα αντιληπτά στα εγγειοβελτιωτικά έργα που έχουν επισημανθεί σε διάφορες περιοχές της μυκηναϊκής επικράτειας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της εγγειοβελτιωτικής τεχνολογίας είναι το μυκηναϊκό φράγμα που βρέθηκε ύστερα από γεωλογικές έρευνες στην περιοχή της Τίρυνθας, κοντά στο χωριό Άγιος Αδριανός.

Το φράγμα, που χρονολογείται στην Υστεροελλαδική III B2 περίοδο, δηλαδή κατά τα μέσα της 13<sup>ης</sup> χιλιετίας π.Χ. κατασκευάστηκε με σκοπό να στρέψει το ρου ενός φυσικού χειμάρρου, τα νερά του οποίου κατευθύνονταν προς την κάτω ακρόπολη της Τίρυνθας και προξενούσαν κατά διαστήματα καταστροφικές πλημμύρες. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση του έργου αφορούσε την κατασκευή ενός αναχώματος που στηριζόταν από ένα κυκλώπειο τείχος και ένα βαθύ κανάλι που οδηγούσε το νερό του χειμάρρου προς τη θάλασσα, μακριά από την κατοικημένη περιοχή. Το πιο εκτεταμένο και αξιοθαύμαστο από τα μέχρι τώρα γνωστά εγγειοβελτιωτικά έργα της Μυκηναϊκής εποχής είναι τα αποστραγγιστικά έργα της Κωπαΐδας. Οι κάτοικοι της περιοχής αυτής, μάλλον υπό την επίβλεψη των ηγεμόνων του Ορχομενού, κατάφεραν να αποστραγγίσουν ολοκληρωτικά τη λίμνη της Κωπαΐδας εκτρέποντας το ρου δύο ποταμών και να δημιουργήσουν μια τεράστια καλλιεργήσιμη έκταση, εξαφανίζοντας παράλληλα τα επικίνδυνα για την υγεία του πληθυσμού έλη της περιοχής.



ΕΙΚΟΝΑ 3.Ε-9  
Τίρυνθα. Τα εγγειοβελτιωτικά έργα.

Τα εγγειοβελτιωτικά έργα της Μυκηναϊκής εποχής προϋπέθεταν πολύχρονες και συστηματικές παρατηρήσεις των φυσικών φαινομένων και μεγάλη ακρίβεια στην κατασκευή τους, η οποία δε θα ήταν δυνατή χωρίς τη χρήση μαθηματικών υπολογισμών. Κατά μια άποψη, οι Μυκηναίοι διδάχτηκαν τις συγκεκριμένες μεθόδους από τη Μεσοποταμία και την Αίγυπτο, όπου παρόμοιες επιτυχείς προσπάθειες ήταν γνωστές ήδη από την τρίτη χιλιετία π.Χ. Παράλληλα μπορεί να υποθεθεί ότι οι Μυκηναίοι ηγέτες κάλεσαν ειδικευμένους μηχανικούς από εκεί, για να σχεδιάσουν τα έργα αυτά και να παρακολουθήσουν τη υλοποίησή τους. Τα έργα αυτά όμως δεν είναι το μόνο πεδίο της μυκηναϊκής τεχνολογίας όπου παρατηρούνται ριζοσπαστικές αλλαγές. Και σ' αυτή την περίπτωση μπορεί να ισχύει ό,τι και στους άλλους τομείς της οικονομίας, ότι δηλαδή οι Μυκηναίοι γνώρισαν συγκεκριμένες πρακτικές στην Ανατολή και τις εφάρμοσαν αποτελεσματικά στη χώρα τους. Κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες και αν προέκυψαν, τα εγγειοβελτιωτικά έργα αποτελούν σίγουρα ένα δείγμα του καλά οργανωμένου συστήματος της μυκηναϊκής διοίκησης και της αποτελεσματικότητας της κεντρικής εξουσίας.

## **II) Η ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΗ ΤΗΣ ΚΩΠΑΪΔΑΣ**

Το μεγαλύτερο αποστραγγιστικό έργο των Μυκηναίων ήταν η τεχνητή αποστράγγιση της λίμνης Κωπαΐδας. Το έργο αυτό αποκαλύφθηκε στο τέλος του περασμένου αιώνα, όταν κατά την τελευταία αποξήρανση της Κωπαΐδας εμφανίστηκαν στον πυθμένα της λίμνης κανάλια και τεχνητά αναχώματα που ανάγονται στη Μυκηναϊκή εποχή.

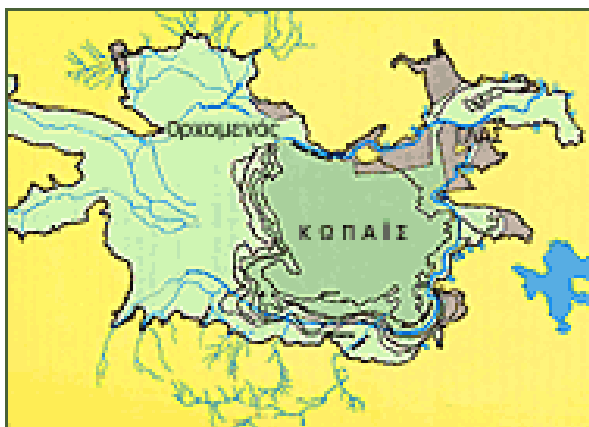
Η περιοχή της λίμνης Κωπαΐδας, ανατολικά του Ορχομενού, ήταν μέχρι τη Μυκηναϊκή εποχή μια περιοχή που το μισό χειμώνα γινόταν λίμνη και το καλοκαίρι έλος. Τα νερά της λίμνης σε περιόδους ισχυρών βροχοπτώσεων πλημμύριζαν τις γύρω καλλιέργειες και τους παράλιους οικισμούς. Τα νερά, που μετέβαλλαν το ανατολικό τμήμα σε λίμνη ή έλος, ανάλογα με την εποχή του έτους, προέρχονταν από τις βροχές, κυρίως όμως από το ποτάμι της περιοχής που χύνονταν στο εσωτερικό του. Τα μεγαλύτερα, ο Μέλας, ο Βοιωτικός Κηφισσός και η Έρκυνα, έρχονταν από τα

δυτικά, ενισχυμένα και από το Φάλαρο (Πόντζας), τον Τρίωνα, τη Λόφι (Ξηρόρεμα) και άλλα μικρότερα ρέματα που κατέβαιναν από τις πλαγιές των λόφων της νότιας όχθης. Ο μόνος τρόπος να απαλλαχθούν οι κάτοικοι από τους βάλτους και να κερδίσουν περισσότερα εδάφη για καλλιέργειες ήταν ένα αποξηραντικό σύστημα τάφρων και προχωμάτων, δηλαδή να οδηγηθούν τεχνητά τα νερά της λίμνης στις φυσικές υπόγειες σήραγγες, τις λεγόμενες καταβόθρες, που οδηγούσαν υπογείως στη θάλασσα. Για το σκοπό αυτό κατασκευάστηκε ένα πολύπλοκο σύστημα από τεχνητά αναχώματα και κανάλια που εξέτρεπαν κατάλληλα το ρου των ποταμών. Το επιχείρημα αυτό προϋπέθετε ακριβείς γεωδαιτικούς υπολογισμούς και μεγάλη εμπειρία σε αρδευτικά έργα που μέχρι εκείνη την εποχή ήταν γνωστή μόνο από την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία. Με τα έργα αυτά, τα οποία χρονολογούνται στο 13<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., η λίμνη και οι βαλτώδεις περιοχές μετατράπηκαν σε μια απέραντη πεδιάδα με γόνιμο έδαφος για τις καλλιέργειες των κατοίκων των γύρω οικισμών.

Το αποξηραντικό πρόγραμμα των αρχαίων βασιζόταν στο συνδυασμό δύο βασικών μεθόδων : στην εκτροπή της ροής των ποταμών από το εσωτερικό της λίμνης προς τις όχθες και από εκεί στις καταβόθρες, και στη δημιουργία βαθυπέδων, στεγνών περιοχών δηλαδή, περιορισμένων από αναχώματα που εμπόδιζαν τα νερά να εξαπλωθούν και να τις πλημμυρίσουν (Polder). Συγκεκριμένως, ο Κηφισσός και ο Μέλας οδηγήθηκαν σε μια μεγάλη χτιστή διώρυγα χαραγμένη από τα δυτικά προς τα ανατολικά κατά μήκος της βόρειας όχθης, που κατέληγε στις μεγάλες καταβόθρες του βορειοανατολικού μυχού. Η Έρκυνα εξετράπει προς νότια και τα νερά της, μαζί με τα νερά του Φάλου και των άλλων μικρών ρευμάτων διοχετεύτηκαν στη νότια αποχετευτική τάφρο που τα έφερνε στις καταβόθρες της ανατολικής όχθης. Οι διώρυγες σχηματίστηκαν με την κατασκευή αναχωμάτων ύψους δυο μέτρων περίπου και πλάτος 30μ. Τα αναχώματα ήταν μονά στα σημεία όπου περνούσαν σε απόσταση 40 - 60μ από το πρανές του βράχου, το οποίο σχημάτιζε έτσι την άλλη όψη της διώρυγας, και δίπλα όπου αυτή περνούσε μέσα από την πεδιάδα. Τα τοιχώματά τους προς το νερό ήταν προστατευμένα με ισχυρή λιθοδομή πάχους 2 - 2,50μ που τα έκανε κάπως στεγανά και εμπόδιζε τη διάβρωσή τους από τη ροή του νερού. Σε ένα σημείο προς το βορρά του Γλά και για απόσταση 200μ περίπου το μεγάλο κανάλι γινόταν διπλό και το ένα σκέλος του προχωρούσε προς τα Μπίνια και τη Μεγάλη Καταβόθρα, ενώ το άλλο διακλαδιζόταν προς το Νότο, προσπερνώντας το βράχο του Γλά και κατεβαίνοντας ως τις καταβόθρες στα Βρίστια. Υπολογίστηκε ότι για την κατασκευή των αναχωμάτων μετακινήθηκαν 2 εκατομμύρια κυβικά μέτρα χωμάτων και ότι η λιθεπένδυσή τους χρειάστηκε 250.000 κυβικά μέτρα πέτρες. Υπολογίζεται επίσης ότι το μεγάλο κανάλι είχε ροή 100 κυβικά μέτρα το δευτερόλεπτο.

Ανάλογα αναχώματα περιέβαλλαν και προστάτευαν τα βαθύπεδα από τα οποία τα μεγαλύτερα, εκείνα που άφησαν ασφαλή ίχνη, κατασκευάστηκαν είτε στις παρυφές της λίμνης μεταβάλλοντας τις εσοχές της όχθης της σε κλειστές λεκάνες που αποστραγγίζονταν αυτομάτως από τις αντίστοιχες καταβόθρες ( Δαυλός, Ακραιφία, Φουντίκλα-Βρίστια, Καψορούτι, Ασπληδών, Τεγύρα ) είτε μέσα στην ίδια τη λεκάνη, περιφραγμένα με ισχυρά αναχώματα ( δύο στην περιοχή του Ορχομενού, βαθύπεδο Τουρλογιάννη- Κάστρου, άλλο γύρω στο Γλά ). Είναι πολύ πιθανό ότι οι στέψεις των αναχωμάτων ήταν διαρρυθμισμένες σε δρόμους και μάλιστα αμαξωτούς, και ότι οι διώρυγες θα χρησίμευαν και ως συγκοινωνιακές αρτηρίες σε πλωτά μικρά μέσα, διευκολύνοντας τη διακίνηση με μεγάλο βάρος και όγκο φορτίων.





ΕΙΚΟΝΑ 3.Ε-10  
Κωπαΐδα. Χάρτης των Υστεροελλαδικών έργων αποξήρανσης.

Τα αποστραγγιστικά έργα απαιτούσαν συνεχή επίβλεψη. Τα κανάλια έπρεπε να συντηρούνται τακτικά και οι καταβόθρες να αποφράζονται σε περιπτώσεις πλημμύρας. Τη συντήρηση των έργων επέβλεπαν διάφοροι αξιωματούχοι που θεωρείται ότι έδρευαν στην ακρόπολη του Γλά, στο κέντρο της Κωπαΐδας, όπου μάλλον αποθηκευόταν και ένα μεγάλο μέρος της αγροτικής παραγωγής. Το ακόμη και σήμερα θαυμαστό αυτό έργο, το οποίο θεωρείται η πρωιμότερη τεχνητή απόκλιση ποταμού στην Ευρώπη, αποδίδεται στους Μινύες, τους κατοίκους του Ορχομενού, ο οποίος ήταν η μεγαλύτερη δύναμη της περιοχής ενώ μια άλλη άποψη τα θέλει ως ένα συλλογικό έργο των κοινοτήτων γύρω από την Κωπαΐδα. Με τη σοφή αυτή εκμετάλλευση της γης και την απόδοση των εκτεταμένων καλλιεργειών εξηγείται ο μυθικός πλούτος της πόλης του Ορχομενού, όπως μας παραδίδει ο Όμηρος.

Τα έργα της Κωπαΐδας καταστράφηκαν σχεδόν συγχρόνως με την καταστροφή των μυκηναϊκών ακροπόλεων γύρω στο 1200 π.Χ., όταν η Κεντρική εξουσία δεν ήταν πια σε θέση να συντηρήσει τα έργα, και η Κωπαΐδα μετατράπηκε πάλι σε λίμνη σκεπάζοντας έναν αριθμό παράλιων οικισμών. Είναι αξιοσημείωτο ότι μετά το εγχείρημα αυτό των Μυκηναϊών Καμία άλλη μεταγενέστερη προσπάθεια μετατροπής της λίμνης Κωπαΐδας σε πεδιάδα δεν πέτυχε παρά μόνο εκείνη στα τέλη του περασμένου αιώνα και η οποία έδωσε στην περιοχή τη σημερινή της μορφή.

## **ΣΤ) ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ**

Κατά τις δύο πρώτες περιόδους της Εποχής του Χαλκού, και ιδιαίτερα κατά τη Μεσοελλαδική εποχή, οι τεχνίτες της ηπειρωτικής Ελλάδας περιορίζονταν στην κατασκευή των εργαλείων και των χρηστικών αντικειμένων, τα οποία απαραίτητα στις μικρές κοινότητες που ζούσαν, ενώ τα καλύτερα προϊόντα τους εξάγονταν σε γειτονικές περιοχές. Πολλά από αυτά τα αντικείμενα είχαν παράλληλα με τη χρηστική τους αξία και αρκετά υψηλή αισθητική αξία, η οποία οφειλόταν στη συνεχή βελτίωση των κατασκευαστικών συνθηκών και στη ευκολότερη πρόσβαση στις μέχρι τότε δυσεύρετες πρώτες ύλες.

Η εικόνα αυτή αλλάζει με την είσοδο στην Ύστερη Χαλκοκρατία. Οι τεχνίτες της Πρώιμης Μυκηναϊκής εποχής, αφού ήρθαν σε επαφή με το μινωικό πολιτισμό, θέλησαν να μιμηθούν τα προϊόντα της κρητικής τέχνης δημιουργώντας παράλληλα με την κατασκευή χρηστικών αντικειμένων και πραγματικά έργα τέχνης που

διακρίνονταν όπως και τα μινωικά για την εκζήτηση και την πολυτέλεια. Οι τεχνίτες, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις εκλεπτυσμένες προτιμήσεις της μυκηναϊκής άρχουσας τάξης, ίσως μαθήτευαν σε κρητικά εργαστήρια, ενώ είναι πολύ πιθανόν μινωίτες καλλιτέχνες να μετοίκησαν στα σημαντικότερα κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, για να κατασκευάσουν εκεί τα έργα τους. Η σπανιότητα των πρώτων υλών έπαιξε ένα πολύ μεγάλο ρόλο στην επίδειξη του κοινωνικού κύρους, γι' αυτό και οι μυκηναίοι εισήγαγαν για τις ανάγκες των εργαστηρίων πολύτιμα υλικά από τις χώρες της Ανατολής και από τη Βόρεια Ευρώπη.

Γύρω στο 1400 π.Χ. άρχισε να μεταβάλλεται ο χαρακτήρας της μυκηναϊκής τέχνης. Η καλλιτεχνική δημιουργία απέκτησε ένα ιδιότυπο χαρακτήρα που έκφραζε περισσότερο τη μυκηναϊκή ιδιοσυγκρασία. Τα μινωικά στοιχεία διατηρήθηκαν σε όλες τις εκφράσεις της τέχνης, αλλά στα μυκηναϊκά έργα αντικατοπτρίζεται η ρωμαλεότητα και η αυστηρότητα του μυκηναϊκού πολιτισμού και η διάθεση της αριστοκρατίας για κύρος και επιβολή, ενώ εξέλειπε σταδιακά η ελαφρότητα και η ελευθερία που χαρακτήριζαν τα μινωίζοντα έργα των πρώτων μυκηναϊκών αιώνων. Κατά την περίοδο της ακμής των μυκηναϊκών ανακτόρων οι τέχνες, ιδιαίτερα οι "καλές τέχνες" βρίσκονταν υπό την προστασία της κεντρικής εξουσίας. Τα καλλιτεχνικά εργαστήρια βρίσκονταν τώρα σε ειδικούς χώρους μέσα στα ανάκτορα και οι τεχνίτες κατασκεύαζαν εκεί τα προϊόντα τους κατά παραγγελία των ηγεμόνων. Η μαζική εισροή των βασικών πρώτων υλών για την οικονομία, όπως ο χαλκός και ο κασσίτερος, αλλά και πολυτελών υλών, όπως ο χρυσός, το ελεφαντόδοντο και οι πολύτιμοι λίθοι, συνέβαλλαν σημαντικά στην ανάπτυξη των τεχνών. Παράλληλα εισήχθησαν και εντελώς νέες τέχνες, όπως η ελεφαντουργία, η σφραγιδογλυφία και ο τοιχογραφικός διάκοσμος των εσωτερικών χώρων. Η κατοχή των πολυτελών αντικειμένων αποτελούσε αρχικά αποκλειστικό προνόμιο της άρχουσας τάξης, κατόπιν όμως διαδόθηκε και σ' ένα μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού.

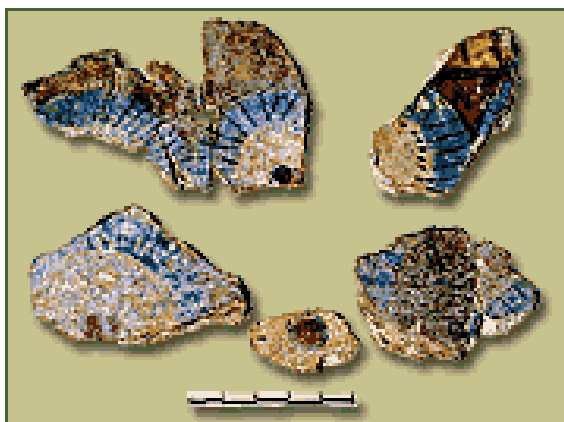
Στις τελευταίες φάσεις της Μυκηναϊκής εποχής, ιδιαίτερα από την Υστεροελλαδική III Γ, από αιτίες που οφείλονται μάλλον στις γενικότερες οικονομικές δυσχέρειες και τις ανακατατάξεις της εποχής, η καλλιτεχνική δημιουργία των Μυκηναϊών έχασε τη λάμψη και την αυθεντικότητά της. Η τέχνη τώρα συνέχισε να ακολουθεί τις ίδιες διακοσμητικές αρχές, αλλά περιορίστηκε σε άτεχνες επαναλήψεις των καλύτερων στιγμών της μυκηναϊκής δημιουργίας. Η χρήση των πολύτιμων υλικών περιορίστηκε αρκετά, πράγμα που οδήγησε συχνά σε απομιμήσεις από πιο προσιτές ύλες. Η μελέτη της τέχνης της περιόδου μετά την καταστροφή των μυκηναϊκών ανακτόρων μάς δίνει αρκετές πληροφορίες για τις οικονομικές συνθήκες της μετανακτορικής εποχής. Οι μορφές τέχνης που συνδέονταν άμεσα με τα ανάκτορα, όπως οι τοιχογραφίες, καταργούνται, η συνολική παραγωγή όμως συνεχίζεται κάτω από ένα διαφορετικό πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο. Στην κεραμική, τη μεταλλοτεχνία και την πλαστική της ηπειρωτικής Ελλάδας αλλά και των νησιών ενδυναμώνονται τα τοπικά στοιχεία.

Η τέχνη της μεταβατικής περιόδου από τη Μυκηναϊκή εποχή στην Εποχή του Σιδήρου δεν είναι αρκετά γνωστή, καθώς η Υπομυκηναϊκή περίοδος διακρίνεται περισσότερο από ριζικές αλλαγές στην κατοίκηση και στα ταφικά έθιμα και λιγότερο από αλλαγές στην τέχνη. Τα χαρακτηριστικότερα φαινόμενα της εποχής είναι μια σημαντική πτώση της ποιότητας στην κεραμική και η εμφάνιση νέων χάλκινων εξαρτημάτων ενδυμασίας. Μέσα από τις αλλαγές στο ύφος και στις μορφές της τέχνης διαφαίνεται μια πολιτιστική ενότητα, η οποία θα γίνει η κοινή συνισταμένη της τέχνης των Σκοτεινών αιώνων.

## 1) ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Η μυκηναϊκή τοιχογραφική τέχνη προέρχεται από τη Μινωική Κρήτη, όπου είχε εμφανιστεί ήδη από το 1700 π.Χ. σε χώρους των ανακτόρων και σε άλλα πολυτελή κτίσματα της Κρήτης. Τα πρώτα δείγματα μυκηναϊκών τοιχογραφιών προέρχονται από το 15<sup>ο</sup> αιώνα και συμπίπτουν περίπου χρονικά με τη δεύτερη φάση οικοδόμησης των μινωικών ανακτόρων. Είναι πολύ πιθανό η τέχνη αυτή να είχε φτάσει νωρίτερα στην ηπειρωτική Ελλάδα, αφού οι εντονότερες μινωικές επιρροές είχαν σημειωθεί κατά τις πρώιμες περιόδους της Μυκηναϊκής εποχής. Με την άποψη αυτή συμφωνούν και μερικές αρχαιολογικές ενδείξεις, όπως τα χρωματιστά κονιάματα από κτήρια της ύστερης Μεσοελλαδικής εποχής και μερικά θραύσματα τοιχογραφιών από την ακρόπολη των Μυκηνών που βρέθηκαν μαζί με κεραμική της Υστεροελλαδικής Ι και ΙΙ περιόδου.

Τα περισσότερα δείγματα μυκηναϊκών τοιχογραφιών προέρχονται από το 14<sup>ο</sup> και το 13<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. και είναι συνδεδεμένα με τα ανακτορικά διαμερίσματα των Μυκηνών, της Τίρυνθας και της Πύλου ή με τις έδρες τοπικών αρχόντων, όπως ο Γλας, το Άργος και το Μενελάιο. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος αποτελούσε μια αδιαμφισβήτητη επίδειξη κύρους, αλλά η ανακάλυψή τους και σε ιδιωτικά κτήρια δείχνει ότι δεν αποτελούσαν ένα αποκλειστικό προνόμιο των ηγεμόνων. Εκτός από την παρουσία τους στην επίσημη αρχιτεκτονική οι τοιχογραφίες έχουν επισημανθεί και σε τάφους επιφανών όπως και σε ιερά κτήρια.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-1

Γλας, Δωμάτιο Η4. Θραύσματα τοιχογραφίας με παράσταση ροδάκων.

Οι μυκηναϊκές τοιχογραφίες ήταν, όπως και οι μινωικές, ζωγραφιστές συνθέσεις σε υπόστρωμα ασβεστοκονιάματος που γίνονταν με την τεχνική της νωπογραφίας. Η διαδικασία αυτή έπρεπε να ολοκληρωθεί πριν να στεγνώσει το ασβεστοκονίαμα, γι' αυτό και η εκτέλεση προϋπέθετε μεγάλη δεξιοσύνη και ένα ολόκληρο επιτελείο από τεχνίτες, οι οποίοι δούλευαν ταυτόχρονα τις μεγάλες εικονιστικές συνθέσεις. Οι βαφές που χρησιμοποιούνταν είχαν γαιώδη σύσταση και τα χρώματά τους ήταν το γαλάζιο, το κόκκινο, το κίτρινο και το μαύρο. Η ίδια τεχνική εφαρμόστηκε και σε φορητά αντικείμενα, όπως δείχνουν οι ζωγραφισμένες επιτύμβιες στήλες, διάφορα πλακίδια από ασβεστοκονίαμα και οι πήλινες *λάρνακες*\*.

Στο θεματολόγιο των μυκηναϊκών τοιχογραφιών διακρίνονται τρεις ξεχωριστοί κύκλοι, εικονιστικές παραστάσεις από τη θρησκευτική ζωή του πληθυσμού, παραστάσεις από τις προσφιλείς ενασχολήσεις της άρχουσας τάξης και αφηρημένα διακοσμητικά θέματα. Τα τελευταία λειτουργούσαν ως πλαίσιο των εικονιστικών συνθέσεων και ως διακοσμητική κάλυψη σε δάπεδα, οροφές και άλλα αρχιτεκτονικά

μέλη. Το διακοσμητικό πρόγραμμα των τοιχογραφιών ήταν οργανωμένο σε τρία επίπεδα. Η κύρια ζωγραφική παράσταση τοποθετούνταν ανάμεσα σε ένα ζωγραφισμένο ορθοστάτη, ο οποίος μιμούταν επένδυση από φλεβωτά μάρμαρα και σε μια διακοσμητική ζώνη. Συχνή ήταν επίσης η ζωγραφική αναπαράσταση δομικών στοιχείων, συνήθως ξύλινων δοκών. Ένα ξεχωριστό μυκηναϊκό χαρακτήρα κατέχει το λεγόμενο μικρογραφικό στυλ που εκφράζεται σε μακρές ζωφόρους, όπου απεικονίζονται παραστάσεις με μορφές σε πολύ μικρό μέγεθος.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-2

Τίρυνθα.

Τοιχογραφία με σκηνή κυνηγιού αγριόχοιρου από το νεότερο ανάκτορο.

Όσον αφορά τις εικονιστικές παραστάσεις, αρχικά είναι έκδηλες οι κρητικές επιδράσεις στην τεχνοτροπία και την επιλογή των θεμάτων. Όπως και στις μινωικές τοιχογραφίες απεικονίζονται τα *ταυροκαθάγια\**, δαιμονικά όντα και αρχιτεκτονήματα. Τα κατεξοχήν μυκηναϊκά θέματα ήταν οι κυνηγετικές και οι πολεμικές σκηνές και οι πομπές γυναικών με επίσημα ενδύματα που προσέφεραν δώρα. Μέσα από τη θεματολογία των τοιχογραφιών φανερώνεται το θρησκευτικό και το ηρωικό πνεύμα της μυκηναϊκής αριστοκρατίας. Οι πολεμικές σκηνές έχουν αφηγηματικό χαρακτήρα και αναφέρονται ίσως σε συγκεκριμένα στιγμιότυπα ή ιστορικά γεγονότα. Οι θεματικοί κύκλοι και η τεχνοτροπία των τοιχογραφιών φαίνεται ότι επηρέασαν τις άλλες εικονιστικές τέχνες της μυκηναϊκής εποχής. Έτσι, μια ανάλογη διευθέτηση των εικονιστικών θεμάτων συναντάται στην ελεφαντουργία, στην αγγειογραφία και στη σφραγιδογλυφία.

Οι τοιχογραφίες του 13<sup>ου</sup> αιώνα, αφού απελευθερώθηκαν από τα μινωικά τους πρότυπα, απέκτησαν ένα παγιωμένο μυκηναϊκό χαρακτήρα που εμφανίζει έντονη σχηματοποίηση, ακαμψία και άτεχνη εκτέλεση. Η καταστροφή των ανακτόρων γύρω στο 1200 π.Χ. σήμανε και το τέλος της τοιχογραφικής τέχνης, η οποία συνδεόταν άμεσα με την επίσημη αρχιτεκτονική. Η μόνη ανάμνηση της παλαιάς τέχνης είναι μερικές πρόχειρες ζωγραφικές επενδύσεις στο ιερό της Κάτω Ακρόπολης της Τίρυνθας.

## **2) ΚΕΡΑΜΙΚΗ**

Αντίθετα με τις υπόλοιπες μορφές της μυκηναϊκής τέχνης, οι οποίες με την είσοδο στην Ύστερη Χαλκοκρατία εμφανίζουν μια απότομη και ραγδαία εξέλιξη, η κεραμική εμφανίζει αρχικά μια ομαλή εξέλιξη από τη Μεσοελλαδική εποχή. Η

Υστεροελλαδική I είναι μια μεταβατική περίοδος, κατά την οποία η παλαιότερη παραγωγή εμπλουτίστηκε με νέα στοιχεία προερχόμενα από την κεραμική των Κυκλάδων και της Κρήτης. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι η εμφάνιση μιας στιλπνής βαφής μαύρου ή κόκκινου χρώματος και μιας σειράς νέων πολυτελών αγγείων, στη διακόσμηση των οποίων διακρίνονται τάσεις φυσιοκρατίας. Κατά την επόμενη περίοδο, την Υστεροελλαδική II, εντείνονται οι μινωικές επιρροές κυρίως με την υιοθέτηση του λεγόμενου "ανακτορικού ρυθμού", ο οποίος ήταν διακοσμημένος με φυτικά μοτίβα. Παράλληλα όμως διαμορφώνονται και πρωτότυπες μυκηναϊκές δημιουργίες που συνδύαζαν αρμονικά την εγχώρια παράδοση με τα μινωικά στοιχεία.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-3

Κύλικες από το Βουρβάτσι και τον Άγιο Κοσμά.

Κατά την Υστεροελλαδική III περίοδο η κεραμική απομακρύνθηκε οριστικά από τη μεσοελλαδική παράδοση και αφομοίωσε τις ξένες επιρροές διαμορφώνοντας μια γνήσια μυκηναϊκή παράδοση. Η ελεύθερη ζωγραφική σύνθεση υποχώρησε προς χάριν της τάξης και της συμμετρίας. Η ποιότητα της κεραμικής βελτιώθηκε σημαντικά και η παραγωγή έγινε μαζικότερη. Τα αγγεία αυτής της περιόδου επηρεάστηκαν αρκετά από τη θεματογραφία των τοιχογραφιών. Εμφανίζονται για πρώτη φορά απεικονίσεις ζώων, πουλιών και ανθρώπινων μορφών ή ακόμη και εικονιστικές σκηνές διηγηματικού χαρακτήρα. Τα στοιχεία αυτά και οι γενικότερες διακοσμητικές τάσεις της εποχής παρουσιάζουν μια ομοιομορφία σε μια μεγάλη ακτίνα της μυκηναϊκής επικράτειας, η οποία χαρακτηρίζεται ως *Μυκηναϊκή Κοινή\**.

Από την Υστεροελλαδική III Γ περίοδο διακρίνονται σαφείς ιδιομορφίες στα τοπικά εργαστήρια, οι οποίες εκφράζουν τη διάλυση των προηγούμενων συγκεντρωτικών τάσεων. Η κεραμική που προέρχεται από θέσεις όπου έχουν εντοπιστεί κεραμικοί κλίβανοι βοηθά στη διάκριση των τοπικών διαφορών. Στο επόμενο και τελευταίο στάδιο της Υπομυκηναϊκής εποχής φαίνονται καθαρά τα στοιχεία της παρακμής, τα οποία εκφράζονται στην απλούστευση της διακόσμησης και στην άτεχνη κατασκευή των αγγείων.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-4

Μυκήνες. "Σιταποθήκη". Ψευδόστομος αμφορέας.

Η πλούσια παραγωγή της μυκηναϊκής κεραμικής και η διάκρισή της σε πολλούς διαδοχικούς ρυθμούς επιτρέπουν μια λεπτομερέστατη μελέτη της χρονολογικής της εξέλιξης. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί ακόμη το πιο βάσιμο κριτήριο για τη διάκριση των περιόδων της Ύστερης Χαλκοκρατίας. Παράλληλα, η εύρεσή της στα ίδια αρχαιολογικά στρώματα με άλλα αντικείμενα που δεν παρουσιάζουν πλούσια τυπολογική εξέλιξη βοηθά στο να ενταχθούν και αυτά στο υπάρχον χρονολογικό σύστημα. Η διάδοση των μυκηναϊκών αγγείων σε μια μεγάλη ακτίνα γύρω την ηπειρωτική Ελλάδα επιτρέπει επίσης χρονολογικούς συσχετισμούς με άλλες περιοχές, για τις οποίες δεν υπάρχουν βάσιμα χρονολογικά κριτήρια. Έτσι, η μυκηναϊκή κεραμική αποτελεί συχνά ένα συνδετικό κρίκο για τη συγκριτική χρονολόγηση των πολιτισμών της Ύστερης Χαλκοκρατίας.

### 3) ΕΛΕΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ

Η μυκηναϊκή ελεφαντουργία έχει τις ρίζες της στη Μινωική Κρήτη. Τα πρώτα ελεφάντινα αντικείμενα που έφτασαν στη Μυκηναϊκή Ελλάδα είναι κρητικής προέλευσης και τα πρώτα δείγματα της μυκηναϊκής ελεφαντουργίας είναι φανερά επηρεασμένα από τις τεχνικές και την εικονογραφία της μινωικής τέχνης. Η πρώτη όμως ουσιαστική κίνηση για τη μεταφορά της κατεργασίας του ελεφαντόδοντου στην ηπειρωτική Ελλάδα ήταν η κατάκτηση της Κρήτης από τους Μυκηναίους γύρω στο 1450 π.Χ. Η ελεφαντουργία ήταν μια τέχνη πλήρως εξαρτημένη από τα ανάκτορα. Οι ηγεμόνες φρόντιζαν για την προμήθεια του ελεφαντόδοντου και το παρέδιδαν κατόπιν στους τεχνίτες, οι οποίοι εργάζονταν μέσα στα ανακτορικά κέντρα. Το γεγονός αυτό τεκμηριώνεται μέσα από αρχαιολογικές αλλά και από φιλολογικές μαρτυρίες: σε χώρους των ανακτόρων βρίσκονται κομμάτια ελεφαντόδοντο ως ανεπεξέργαστη πρώτη ύλη, ενώ στις καταγραφές των πινακίδων οι τεχνίτες του ελεφαντόδοντου χαρακτηρίζονται ανακτορικοί ( **wanakatero** ).

Η πρώτη ύλη της μυκηναϊκής ελεφαντουργίας ήταν οι χαυλιόδοντες του ελέφαντα και τα δόντια του ιπποπόταμου, υλικά που εισάγονταν από την Αίγυπτο και τη Συρία. Τα πρωιμότερα ελεφάντινα αντικείμενα ήταν κοσμήματα και ανάγλυφα πλακίδια για τη διακόσμηση όπλων και επίπλων. Από την Ύστεροελλαδική ΙΙΙ περίοδο άρχισαν να κατασκευάζονται και πολυτελή χρηστικά αντικείμενα από ελεφαντόδοντο, τα πιο

συνηθισμένα από τα οποία ήταν τα λατρευτικά ειδώλια, οι σφραγίδες και διάφορα είδη καλλωπισμού, όπως χτένια και καθρέφτες. Οι τεχνίτες προσπαθούσαν να χρησιμοποιήσουν την πολύτιμη πρώτη ύλη με τις μικρότερες δυνατές απώλειες. Για την κατασκευή μικροαντικειμένων χρησιμοποιούσαν το συμπαγές άκρο του χαυλιόδοντα και το εσωτερικό κοίλο τμήμα του για την κατασκευή *πυξίδων\**. Για τα μικρότερα αντικείμενα, όπως οι χάντρες και τα διακοσμητικά πλακίδια χρησιμοποιούνταν μάλλον τα απορρίμματα της κατεργασίας μεγαλύτερων αντικειμένων. Η επιφάνεια των ελεφάντινων αντικειμένων ήταν συχνά επιχρωματισμένη ή επιχρυσωμένη. Αρκετά προσφιλή ήταν και ο συνδυασμός του ελεφαντόδοντου με άλλα πολυτελή υλικά, όπως ο χρυσός, το ασήμι και οι πολύτιμοι λίθοι.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-5  
Μυκήνες, ακρόπολη.  
Οκτώσχημη ασπίδα από ελεφαντόδοντο.

Στην επιλογή των θεμάτων και στην τεχνοτροπία διακρίνονται σαφείς επιρροές από την ανατολική εικονογραφία, οι οποίες υιοθετήθηκαν μαζί με την εισαγωγή της πρώτης ύλης. Τα έργα της μυκηναϊκής ελεφαντουργίας είναι πολλές φορές δύσκολο να ξεχωρίσουν από τα ανατολικά για τον επιπρόσθετο λόγο ότι σε διάφορα σημεία της μυκηναϊκής επικράτειας και σίγουρα στην Κύπρο και τη Συρία είχαν ιδρυθεί τοπικά εργαστήρια, τα οποία ακολουθούσαν διαφορετικές παραδόσεις. Λόγω των συνεχών μετακινήσεων των καλλιτεχνών γίνονταν συχνές μεταφορές του εικονογραφικού υλικού με αποτέλεσμα μοτίβα και εικονιστικά θέματα να μεταφέρονται σε άλλα μέρη και μετά να ξαναγυρίζουν στον τόπο προέλευσής τους εμπλουτισμένα με νέα στοιχεία.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-6

Θήβα, Μεγάλο Καστέλλι. Ελεφάντινη πυξίδα με ανάγλυφη διακόσμηση.

Τα μυκηναϊκά ελεφάντινα αντικείμενα είναι αληθινά κομψοτεχνήματα. Η καλλιτεχνική τους αξία οφείλεται αφενός στη λεπτότητα και την εύπλαστη φύση του υλικού, αφετέρου δε στην τελειοποίηση της τεχνικής. Η θεματογραφία των παραστάσεων είναι συνήθως αρκετά σύνθετη και προσομοιάζει με εκείνη της χρυσοχοΐας, ειδικότερα με εκείνη που στα ανάγλυφα ελάσματα. Από τα πιο συνηθισμένα θέματα είναι τα άγρια ζώα σε ιπτάμενο καλπασμό ή σε συμπλοκή μεταξύ τους και τα μυθικά ζώα, *σφίγγες\** και γρύπες, που απεικονίζονται σε *εραλδικές\** παραστάσεις. Ένα τυπικό προϊόν της ελεφαντουργίας ήταν τα επίπεδα πλακίδια με ανάγλυφη και εγχάρακτη διακόσμηση που ήταν ένθετα ή επικολλημένα σε αντικείμενα από άλλα υλικά.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-7

Μυκήνες. Θαλαμωτός τάφος 27. Κεφαλή πολεμιστή από ελεφαντόδοντο.

Άλλα χαρακτηριστικά δείγματα της μυκηναϊκής ελεφαντουργίας θα πρέπει να ήταν τα ολόγλυφα αγαλματίδια, όπως το σύμπλεγμα τριών μορφών από την ακρόπολη των



Μυκηνών και οι κεφαλές πολεμιστών με οδοντόφρακτο κράνος, όπως αυτές που βρέθηκαν στις Μυκήνες και στα Σπάτα.

Η τεχνοτροπία της τελευταίας φάσης της μυκηναϊκής ελεφαντουργίας διαφοροποιείται κάπως σε σχέση με αυτή των προηγούμενων περιόδων. Οι παραστάσεις γίνονται τώρα πιο λιτές, με ελάχιστη πλαστικότητα και χωρίς νέα έμπνευση. Στη θεματογραφία άρχισαν να προτιμούνται οι απεικονίσεις μυθικών ζώων παράλληλα με την απλή γραμμική διακόσμηση. Η άμεση εξάρτηση της ελεφαντουργίας από την εισαγόμενη πρώτη ύλη ήταν ο λόγος που η τέχνη αυτή εξαφανίστηκε ολοκληρωτικά από το Αιγαίο γύρω στο 1200 π.Χ., όταν έλαβαν χώρα οι μεγάλες διεθνείς αναταραχές και καταστράφηκαν τα μυκηναϊκά ανάκτορα. Η εξάσκησή της διατηρήθηκε μόνο στη Συρία μέχρι την εποχή του Σιδήρου.

#### 4) ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ

Σε αντίθεση με την περίοδο της Μέσης Χαλκοκρατίας κατά την οποία παρατηρείται γενική σπανιότητα μετάλλων, από τη Υστεροελλαδική Εποχή προέρχεται ένα πλήθος μεταλλικών αντικειμένων, τα οποία βρίσκονται συνήθως σε ταφικά σύνολα. Από μέταλλο οι Μυκηναίοι κατασκεύαζαν κοσμήματα, αγγεία, εργαλεία και όπλα. Για την κατασκευή των εργαλείων, των όπλων και των αγγείων χρησιμοποιούνταν κατά βάση ο ορείχαλκος, ενώ για την κατασκευή κοσμημάτων ο χρυσός, ο άργυρος, το *ήλεκτρο\** και το *νίελλο\**. Η μαζική παραγωγή των μεταλλικών αντικειμένων είχε μεγάλη σημασία για την οικονομία και την άμυνα, έτσι η αναζήτηση των μετάλλων ήταν εκείνη που έφερε τους Μυκηναίους στους μακρινούς εμπορικούς δρόμους του Βορρά και της Ανατολής. Το σημαντικότερο μέταλλευμα, ο χαλκός, προμηθευόταν υπό μορφή *ταλάντων\** από τα μεταλλεία της Κύπρου.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-8

Ασίνη, θαλαμωτός τάφος 1,5. Χάλκινα αγγεία.

Από τις πινακίδες της Κνωσού και της Πύλου προέρχονται αρκετές πληροφορίες για τη μεταλλοτεχνία. Σύμφωνα με αυτές, η εμπορία και η διανομή των μετάλλων στους τεχνίτες ήταν μέλημα της κεντρικής εξουσίας. Στις πινακίδες καταγράφονταν αναλυτικά τα ονόματα των μεταλλουργών και οι ποσότητες του μετάλλου που λάμβανε ο καθένας. Οι ίδιες πηγές μας πληροφορούν ότι τα μεταλλουργικά εργαστήρια δε βρίσκονταν συνήθως στα μεγάλα οικιστικά κέντρα αλλά σε άγνωστες μακρινές τοποθεσίες, μάλλον επειδή η λειτουργία των κλιβάνων απαιτούσε ειδικές συνθήκες περιβάλλοντος. Από αθροίσεις σε διάφορες πινακίδες υπολογίζεται ότι οι ορειχαλκουργοί ( **ka-ke-we** ) στο βασίλειο της Πύλου έφταναν σχεδόν τους

τετρακόσιους. Ο μεγάλος αυτός αριθμός υποδεικνύει ότι ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής προοριζόταν για εξαγωγή.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-9  
Μυκήνες. "Οικία λαδέμπορα". Μήτρα πολέμου.

Για την κατασκευή του ορείχαλκου εκτός από τον καθαρό χαλκό ήταν απαραίτητος και ο κασσίτερος, ένα εξαιρετικά σπάνιο μέταλλο που δεν απαντά στην περιοχή του Αιγαίου. Η προέλευση του μετάλλου αυτού έχει γίνει θέμα πολλών συζητήσεων και παραμένει ακόμη ένα άλυτο πρόβλημα. Οι δύο κύριες απόψεις υποστηρίζουν ότι ο κασσίτερος προμηθευόταν απευθείας ή μέσω ενδιάμεσων σταθμών από τη Βρετανία, την Ιβηρική ή από το Αφγανιστάν.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-10  
Περάτη Αττικής, τάφος 131.  
Χάλκινο αγκίστρι και μολύβδινα βαρίδια για το ψάρεμα.

Ο χρυσός δηλώνεται στα μυκηναϊκά κείμενα με ένα *ιδεόγραμμα*\* ή με τη λέξη **ku-ru-so** και οι τεχνίτες του ονομάζονταν ( **ku-ru-so-wo-ko**: χρυσοουργοί). Παρά τη σπανιότητα του πολύτιμου αυτού μετάλλου, αντικείμενα από χρυσό βρίσκονται συχνά ανάμεσα στα ταφικά κτερίσματα, ενώ το ίδιο συχνές είναι και οι αναφορές του στα κείμενα των πινακίδων. Σ' ένα κατάλογο της Πύλου παραδίδεται ότι οι υψηλοί αξιωματούχοι του κράτους πλήρωναν στο ανάκτορο μια έκτακτη εισφορά σε χρυσό.

Δε γνωρίζουμε ακριβώς τη μορφή με την οποία αποδίδονταν οι εισφορές αυτές. Ίσως ήταν ανεπεξέργαστος χρυσός σε ράβδους ή το βάρος των κοσμημάτων των αξιωματούχων. Ίσως όμως οι ποσότητες αυτές να αντιπροσώπευαν το σύνολο του χρυσού που υπήρχε στα ιερά που βρίσκονταν στη δικαιοδοσία των αξιωματούχων.

Το ασήμι χρησιμοποιούνταν όπως και ο χρυσός για την κατασκευή πολυτελών αγγείων και κοσμημάτων. Στα κείμενα των πινακίδων αναφέρεται μόνο μια καταγραφή ασημοποιϊκτων τροχών ( **a-ku-ro de-de-me-no** ), πράγμα που σημαίνει ότι το μέταλλο αυτό ήταν εξαιρετικά σπάνιο. Ο μόλυβδος, που είναι ένα παράγωγο του αργύρου, ίσως υπονοείται στη λέξη **mo-ri-wo-do** των πινακίδων. Από μόλυβδο κατασκευάζονταν χυτά *ειδώλια\** αντικείμενα οικιακής χρήσης και αλιευτικά βαρίδια.

Ο σίδηρος δεν ήταν ένα υλικό εντελώς άγνωστο στους Μυκηναίους, αλλά οι τεχνικές της κατασκευής του δεν είχαν ακόμη τελειοποιηθεί για τη δημιουργία συστηματικής βιοτεχνικής παραγωγής. Η χρήση του μετάλλου αυτού θα γενικευτεί το 10<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. και θα θέσει το τέλος της εποχής του Χαλκού, εγκαινιάζοντας την "Εποχή του Σιδήρου".

## 1) ΧΡΥΣΟΧΟΪΑ

Τα πολύτιμα μέταλλα, ο χρυσός, ο άργυρος και το *ήλεκτρο\** χρησιμοποιήθηκαν από τους Μυκηναίους για την κατασκευή πολύτιμων αντικειμένων, τα οποία βρίσκονται μαζί με κτερίσματα από άλλα υλικά στους πλουσιότερους τάφους. Τα χρυσά κοσμήματα και τα άλλα σκεύη από πολύτιμα μέταλλα επιβεβαίωναν το κοινωνικό κύρος της μυκηναϊκής αριστοκρατίας στην προσπάθειά τους να φανούν ισάξιοι με τους αριστοκράτες της Ανατολής. Ένα εξαιρετικό δείγμα της μυκηναϊκής τέχνης, που φανερώνει τη σύνδεση του χρυσού με την ηγετική τάξη της Μυκηναϊκής Ελλάδας, αποτελούν οι χρυσές προσωπίδες των βασιλικών νεκρών από τους ταφικούς περιβόλους των Μυκηνών. Η μυκηναϊκή χρυσοχοΐα επηρεάστηκε από την αισθητική και τις τεχνικές της Μινωικής Κρήτης, όσον αφορά όμως την έκταση της χρήσης του χρυσού οι Μυκηναίοι ξεπέρασαν κατά πολύ τους Μινωίτες. Τα ταφικά *κτερίσματα\** από χρυσό εμφανίζονται συχνότερα στους τάφους της Μυκηναϊκής εποχής.

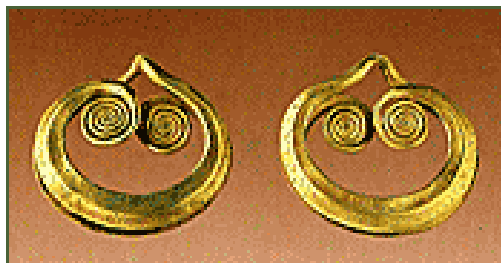


ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-11

Μυκήνες. Χρυσή νεκρική μάσκα, γνωστή ως η "μάσκα του Αγαμέμνονα".

Τα κοσμήματα που κατασκευάζονταν από συμπαγή χρυσό ήταν τα ενώτια, τα δαχτυλίδια που συγκρατούσαν συχνά ένθετους πολύτιμους λίθους, οι χάντρες περιδέραιων που εναλλάσσονταν με χάντρες από λίθους ή *φαγεντιανή\**, οι περόνες

και τα *επίρραπτα\** κοσμήματα. Σε όλα αυτά τα κοσμήματα οι Μυκηναίοι χρυσοχόοι έδιναν αρχικά μινωίζοντα και στη συνέχεια ντόπια σχήματα και διακοσμήσεις. Ανάμεσα τους διακρίνονται και αρκετά θρησκευτικά σύμβολα, όπως οι κεφαλές ταύρων, οι οκτώσχημες ασπίδες, οι κρόκοι και τα φύλλα κισσού.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-12

Μυκήνες. Ταφικός περίβολος Α, τάφος ΙΙΙ. Χρυσά σκουλαρίκια.

Από πολύτιμα μέταλλα κατασκευάζονταν και αγγεία, τα πρωιμότερα από τα οποία έχουν βρεθεί στους βασιλικούς περιβόλους των Μυκηνών. Τα αγγεία από πολύτιμα μέταλλα ήταν ιδιόμορφα σπονδικά *ρυτά\** και κύπελλα διάφορων σχημάτων που είτε πλησίαζαν μινωικά πρότυπα είτε ακολουθούσαν την τρέχουσα εξέλιξη της μυκηναϊκής κεραμικής. Συχνά συνδυάζονταν διαφορετικά μέταλλα για να δημιουργήσουν ένα πολύχρωμο αισθητικό αποτέλεσμα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-13

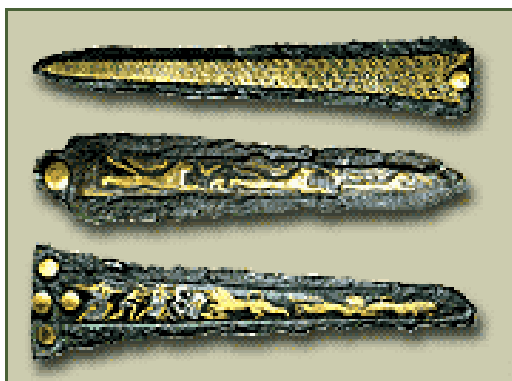
Μυκήνες. Ταφικός περίβολος Α, τάφος ΙΙΙ.  
Χρυσό διάδημα με έκκρουστη διακόσμηση.

Οι πιο χαρακτηριστικές τεχνικές της χρυσοχοΐας, που χρησιμοποιούνταν κυρίως στην κοσμηματοτεχνία, ήταν η *κοκκίδωση\** η *συρματοτεχνική\** και η συγκολλητική. Η ανάγλυφη διακόσμηση δημιουργούνταν με την τεχνική της έκκρουσης. Περίτμητα φύλλα χρυσού και αργύρου τοποθετούνταν συχνά ως ένθετες διακοσμήσεις σε αντικείμενα από ευτελή μέταλλα, συνήθως σε πολυτελή ξίφη και αγγεία με μια τεχνική που ονομάζεται "ζωγραφική σε μέταλλο" ή "τεχνική του νιέλλο", καθώς τα διάφορα υλικά συνδέονταν μεταξύ τους με *νιέλλο\**.

## II) ΟΠΛΟΥΡΓΙΑ

Ένας αρκετά σημαντικός τομέας της μυκηναϊκής μεταλλοτεχνίας ήταν η κατασκευή αμυντικών και επιθετικών όπλων κυρίως από ορείχαλκο. Τα μυκηναϊκά όπλα διακρίνονται σε πολλούς, διαρκώς εξελισσόμενους τύπους, πράγμα που δείχνει ότι οι Μυκηναίοι βελτίωναν συνεχώς τις πολεμικές τους τεχνικές. Τα μεταλλικά όπλα βρίσκονται σε τάφους, όπου είχαν τοποθετηθεί ως νεκρικά κτερίσματα και σε θησαυρούς αντικειμένων.

Από τις πρωιμότερες φάσεις της Μυκηναϊκής εποχής εμφανίζονται διάφοροι τύποι χάλκινων όπλων, οι οποίοι στις επόμενες περιόδους θα παρουσιάσουν μια ραγδαία εξέλιξη. Οι πρωιμότερες αιχμές δόρατων, οι οποίες προέρχονται από ύστερους μεσοελλαδικούς τάφους ονομάζονται "αιχμές τύπου Σέσκλου" και είχαν *αυλό\** για τη καλύτερη στερέωσή τους στο ξύλινο στέλεχος του δόρατος. Στους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών βρέθηκε ένας μεγάλος αριθμός από μεταλλικά ξίφη και εγχειρίδια με περίτεχνες ανάγλυφες διακοσμήσεις και ενθέματα από χρυσό, *νίελλο\**, ελεφαντόδοντο και πολύτιμους λίθους. Η σύνθετη αυτή διακόσμηση είχε επιτευχθεί με την εμπίεστη τεχνική και την τεχνική της λεγόμενης "ζωγραφικής σε μέταλλο". Ο επιβλητικός αυτός και πολυτελής οπλισμός εξέφραζε τις αρετές της πρώιμης μυκηναϊκής αριστοκρατίας, τη μαχητική ικανότητα και την υψηλή κοινωνική θέση.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-14

Μυκήνες. Χάλκινα εγχειρίδια με εμπίεστη διακόσμηση.

Τα ξίφη της πρώιμης Μυκηναϊκής περιόδου διακρίνονται σε δύο βασικούς τύπους, τον τύπο Α και τον τύπο Β. Ο τύπος Α, ο οποίος θεωρείται αρχαιότερος, διακρίνεται από την πολύ μακριά και στενή λεπίδα και τους στρογγυλεμένους ώμους που καταλήγουν συχνά σε κερατοειδείς απολήξεις. Το αρχικό πρότυπο του τύπου αυτού αναζητάται στα μακριά τελετουργικά ξίφη της *Παλαιοανακτορικής\** περιόδου. Ο νεότερος τύπος Β, που διακρίνεται από τη βραχύτερη και πλατύτερη λεπίδα του, ήταν κατάλληλος τόσο για τα χτυπήματα όσο και για το κόψιμο. Οι ώμοι του ήταν τετραγωνισμένοι και οξείς, ενώ το στέλεχος της λεπίδας που εισχωρούσε στη λαβή είχε το ίδιο πλάτος με αυτή και στερεωνόταν επάνω της με καρφιά.

Μετά το 1400 π.Χ. εμφανίζονται νέοι τύποι επιθετικών όπλων. Τα περισσότερα ξίφη ήταν τώρα κατάλληλα και για τα χτυπήματα αλλά και για την κοπή. Ο περισσότερο διαδεδομένος τύπος ήταν ένα σχετικά κοντό ξίφος με κεντρική νεύρωση και καρφιά στη λαβή. Στη συνέχεια αναπτύσσεται ο σταυρόσχημος τύπος, ο οποίος είχε πλατύτερη λεπίδα και ενισχυμένη κεντρική νεύρωση. Παράλληλα επικρατεί η χρήση των πολεμικών εγχειριδίων, τα οποία διακρίνονται σε διάφορους, διαρκώς μετεξελισσόμενους τύπους. Από το 12<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. διαδίδεται στο Αιγαίο ένας νέος

τύπος ξίφους, ο οποίος εμφανίστηκε ταυτόχρονα και στην Εγγύς Ανατολή. Πρόκειται για ένα ξίφος κοπής και νύξης με οξεία, μακριά λεπίδα, στρογγυλεμένους ώμους και διχαλωτή λαβή. Η χρήση αυτού του τύπου ξίφους συνεχίστηκε και στην Εποχή του Σιδήρου.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-15

Χάλκινα ξίφη. Από τις Μυκήνες, την Τανάγρα και τη Νέα Ιωνία Βόλου.

Οι αιχμές δοράτων από σφυρήλατο ή χυτό μέταλλο δεν παρουσίασαν αξιοσημείωτη εξέλιξη μέχρι και τα μέσα του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Κατά την Υστεροελλαδική ΙΙΙ περίοδο έγιναν βραχύτερες και οξείες και η λεπίδα τους απέκτησε το σχήμα πτερυγίων. Οι αιχμές στερεώνονταν στο κοντάρι του δόρατος με μια τρύπα στο άκρο του αυλού. Διάφορα τμήματα σωζόμενων τοιχογραφιών, τα οποία απεικονίζουν οπλισμένους άντρες, δείχνουν ότι οι πολεμιστές μετέφεραν τα δόρατα κατά ζεύγη.

Στις πινακίδες της Πύλου μαζί με τις αιχμές δοράτων αναφέρονται και χάλκινες αιχμές βελών. Οι αιχμές των βελών αυτών κατασκευάζονταν από χυτό μέταλλο ή από μεταλλικά φύλλα και ακολουθούσαν αρχικά το απλό τριγωνικό σχήμα των λίθινων. Αργότερα όμως άρχισαν να κατασκευάζονται αιχμές με σπειροειδή, οι οποίες στερεώνονταν καλύτερα στο στέλεχος του βέλους και ήταν πιο αποτελεσματικές. Παράλληλα με την κατασκευή βελών από χαλκό συνεχίστηκε για αρκετό διάστημα η κατασκευή αιχμών βελών από πυριτόλιθο ή *οψιανό\**.

Ένα χαρακτηριστικό δείγμα του μυκηναϊκού οπλισμού ήταν οι επιβλητικές χάλκινες πανοπλίες που παρατηρούνται από την Υστεροελλαδική ΙΙ περίοδο. Το ακριβές σχήμα των μεταλλικών αυτών θωράκων φαίνεται σ' ένα μοναδικό εύρημα από το θαλαμοειδή τάφο των Δενδρών, το οποίο χρονολογείται στα τέλη του 15<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Η πανοπλία αυτή αποτελείται από φαρδιά ταινιόσχημα χάλκινα ελάσματα, τα οποία ήταν στερεωμένα σε μια δερμάτινη εσωτερική επένδυση και θα κάλυπτε το σώμα από τα γόνατα μέχρι το λαιμό. Το υπερβολικό βάρος της την καθιστούσε αρκετά δύσχρηστη, γι' αυτό το λόγο πιθανολογείται ότι δε χρησιμοποιούνταν πραγματικά στα πεδία των μαχών αλλά μόνο σε περιπτώσεις επίδειξης κύρους. Εκτός από τους θώρακες υπήρχαν και άλλα μεταλλικά εξαρτήματα προστασίας των

πολεμιστών. Σε ύστερους μυκηναϊκούς τάφους βρίσκονται μεταλλικά κράνη, τμήματα κνημίδων και εξαρτήματα προστασίας των χεριών.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-16

Δενδρά. Χάλκινη πανοπλία και οδοντόφρακτο κράνος.

Η έμφαση που δίνεται στα όπλα στους τάφους δηλώνει ότι η μυκηναϊκή εποχή χαρακτηριζόταν από πολλούς πολέμους και αυτό υποστηρίζεται από την ελληνική παράδοση, η οποία θυμάται έχθρες στο εσωτερικό κρατών καθώς και μεταξύ κρατών. Ο μόνος υπερπόντιος αγώνας που ξέρουμε είναι ο πόλεμος κατά της Τροίας. Το μεγαλείο της Ιλιάδας του Ομήρου κατάφερε να μην αφήσει άλλη αντίζηλη εκστρατεία να διασωθεί στην παράδοση.

### **III) ΕΡΓΑΛΕΙΟΤΕΧΝΙΑ**

Η κατασκευή εργαλείων από ορείχαλκο ήταν μαζί με την κατασκευή των όπλων από τους πρώτους τομείς ανάπτυξης της μεταλλοτεχνίας. Ενώ όμως τα όπλα από χαλκό εμφανίζονται από τις πρώιμες κιόλας περιόδους της Μυκηναϊκής εποχής, τα χάλκινα εργαλεία δεν εμφανίζονται πριν από την Υστεροελλαδική III περίοδο. Το φαινόμενο αυτό υποδεικνύει ότι κατά τις πρωιμότερες φάσεις της Μυκηναϊκής εποχής χρησιμοποιούνταν ακόμη εργαλεία από αποκρουσμένο ή λειασμένο λίθο.

Λόγω της συστηματικής επαναχρησιμοποίησης των μετάλλων έχουν βρεθεί σχετικά λίγα μεταλλικά εργαλεία. Οι τύποι τους δε διαφέρουν πολύ από τους αντίστοιχους τύπους εργαλείων μεταγενέστερων εποχών. Στον εργαστηριακό χώρο χρησιμοποιούνταν μαχαίρια, κοπίδια, πριόνια, σπάτουλες, σμίλες, τρυπάνια και σουβλιά. Οι τύποι των εργαλείων μαρτυρούν και τον τομέα της χρήσης τους. Έτσι, αναγνωρίζονται διάφορες εργαστηριακές χρήσεις, όπως η κατεργασία του δέρματος, του ξύλου, του ελεφαντόδοντου ή η οικοδομική τέχνη. Η εύρεση μεταλλικών εργαλείων σε χώρους των κατοικιών ή των ανακτόρων αποτελεί, όπως και η παρουσία σταθερών εργαστηριακών εγκαταστάσεων ή τα υπολείμματα των πρώτων υλών, μια σαφή ένδειξη για τον εντοπισμό εργαστηρίων.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-17  
Μυκηναϊκά χάλκινα εργαλεία.

Εκτός από τον εργαστηριακό χώρο, τα μεταλλικά εργαλεία έπαιζαν σημαντικό ρόλο στις αγροτικές εργασίες αλλά και στον οικιακό χώρο. Οι αξίνες και τα σκαλιστήρια από ορείχαλκο χρησίμευαν στο όργωμα της γης, τα αγκίστρια και τα μολύβδινα βάρη στο ψάρεμα, ενώ τα ξυράφια, οι τριχολαβίδες και οι καθρέπτες ήταν εργαλεία καλλωπισμού.

Κατά τη μετάβαση από την Υστεροελλαδική III Β στην Υστεροελλαδική III Γ, δηλαδή γύρω στο 1200 π.Χ. ορισμένοι τύποι μεταλλικών εργαλείων, όπως οι σκαπάνες, τα σφυριά, οι πέλεκες και τα μαχαιροδρέπανα εξαφανίζονται εντελώς. Το φαινόμενο αυτό ερμηνεύεται ως το αποτέλεσμα μιας γενικότερης έλλειψης των μετάλλων, η οποία οδήγησε στη συχνότερη επαναχρησιμοποίησή τους, αλλά ίσως πρόκειται για ένα συμπτωματικό κενό, το οποίο οφείλεται στην έλλειψη σχετικών ευρημάτων.

## **5) ΛΙΘΟΤΕΧΝΙΑ**

Ένας τομέας της μυκηναϊκής τέχνης που αναπτύχθηκε από τις πρωιμότερες κιόλας φάσεις της Υστεροελλαδικής εποχής είναι η κατασκευή των φυσικών πετρωμάτων. Η τέχνη αυτή συνίσταται στην κατασκευή εργαλείων, οικιακών σκευών και πολυτελών αντικειμένων από εγχώρια ή εισηγμένα πετρώματα.

Στον τομέα της εργαλειοτεχνίας συνεχίστηκε, σε μικρότερη όμως έκταση, η παραγωγή μαχαιριών και ξυραφιών από *αποκρουσμένες\** λεπίδες *οψιανού\** και πυριτόλιθου, παρόλο που ο ορείχαλκος είχε ήδη προ πολλού εκτοπίσει τα λίθινα εργαλεία. Από λειασμένο λίθο κατασκευάζονταν κυρίως γουδιά, μυλόπετρες και *τριβεία\**. Οι τύποι των εργαλείων αυτών είναι απλοί και δεν παρουσίασαν καμία περαιτέρω εξέλιξη, μέχρι που τα λίθινα εργαλεία αντικαταστάθηκαν πλήρως από τα μεταλλικά.

Από την Υστεροελλαδική I περίοδο εμφανίζονται στην ηπειρωτική Ελλάδα τα πρώτα πολυτελή λίθινα αγγεία. Τα σχήματα των αγγείων αυτών μαρτυρούν εμφανείς επιδράσεις από τη μινωική και από την κυκλαδική λιθοτεχνία αλλά και από τις λιθοτεχνίες της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου, δηλαδή από τις χώρες και τις περιοχές όπου η τέχνη της λιθοτεχνίας είχε βαθιές ρίζες. Η αρχική έμπνευση φαίνεται ότι προήλθε από τα εισηγμένα λίθινα αγγεία της Κρήτης, τα οποία

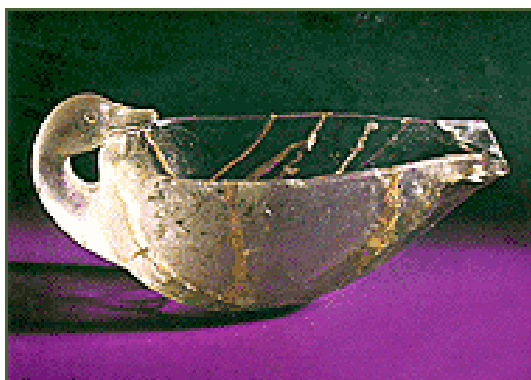


χρησίμευσαν στους Μυκηναίους λιθοξόους ως πρότυπα. Αντίθετα με τις άλλες τέχνες όπου δημιουργήθηκε γρήγορα μια μυκηναϊκή τεχνοτροπία, τα έργα της λιθοτεχνίας παρέμειναν πιστά στα πρότυπά τους καθόλη τη διάρκεια της Μυκηναϊκής εποχής.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-18  
Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α, τάφος IV.  
Τριωτό αγγείο από αλάβαστρο.

Όσον αφορά τις πρώτες ύλες που χρησιμοποιήθηκαν, ιδιαίτερα προσφιλή ήταν ο ασβεστόλιθος, το αλάβαστρο, ο βασάλτης και τα εισηγμένα πολύτιμα πετρώματα. Ένα από αυτά ήταν η ορεία κρύσταλλος, ένα υλικό που εισαγόταν από την Αίγυπτο. Ανάμεσα στα πιο γνωστά δείγματα αγγείων από ορεία κρύσταλλο ξεχωρίζει μια αριστουργηματικά κατασκευασμένη *κύμβα*\* σε σχήμα πάπιας που προέρχεται από τον Ταφικό κύκλο Β των Μυκηνών. Η εγχώρια παραγωγή λίθινων αντικειμένων φαίνεται ότι ευνοήθηκε ιδιαίτερα από την εξόρυξη του λακωνικού βασάλτη και του πορφυρίτη.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-19  
Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Β, τάφος Ο.  
Αγγείο από ορεία κρύσταλλο σε σχήμα πάπιας.

Ένας σημαντικός τομέας της μυκηναϊκής λιθοτεχνίας ήταν η κατασκευή κοσμημάτων και σφραγίδων. Τα κοσμήματα που κατασκευάζονταν από λίθους, συνήθως πολύτιμους, ήταν οι χάντρες των περιδέραιων και οι πέτρες των χρυσών δαχτυλιδιών. Οι διακοσμητικοί αυτοί λίθοι παρουσιάζουν μια μεγάλη ποικιλία σχημάτων και ανάγλυφων μοτίβων και εμφανίζουν καλλιτεχνικές επιρροές από τη

μινωική τέχνη. Οι σφραγιδόλιθοι και οι δακτυλιόλιθοι παρά τη μικρή έκταση της επιφάνειάς τους διακοσμούνταν συχνά με ανάγλυφες μικρογραφικές παραστάσεις.

## **6) ΣΦΡΑΓΙΔΟΓΛΥΦΙΑ**

Σφραγίδες έχουν επισημανθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα ήδη από τη Νεολιθική εποχή. Ωστόσο η πρώτη τους συστηματική χρήση παρατηρείται σε ορισμένα ισχυρά οικονομικά κέντρα της Πρώιμης Χαλκοκρατίας. Κατά τη Μεσοελλαδική εποχή παρατηρείται η πλήρης εξαφάνιση των σφραγίδων, ένα φαινόμενο το οποίο οφείλεται στο γεγονός ότι οι οικονομικές συναλλαγές της Μέσης Χαλκοκρατίας δεν είχαν συστηματικό χαρακτήρα. Παρά το γεγονός ότι οι σφραγίδες υπήρχαν κατά τη διάρκεια των προμυκηναϊκών περιόδων στην ηπειρωτική Ελλάδα, ο τρόπος που χρησιμοποιήθηκαν κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία δείχνει ότι οι Μυκηναίοι υιοθέτησαν το σφραγιστικό σύστημα της Μινωικής Κρήτης που εξυπηρετούσε τις ανάγκες και της δικής τους ανακτορικής οικονομίας.

Οι σφραγίδες χρησιμοποιούνταν για να προστατεύουν το περιεχόμενο των αποστολών από την κλοπή και από τη νόθευση. Στο στόμιο των αγγείων ή άλλων αποθηκευτικών αντικειμένων τοποθετούνταν νωπός πηλός, επάνω στον οποίο πιέζονταν οι σφραγιστικές επιφάνειες αφήνοντας επάνω του ένα ανάγλυφο αποτύπωμα. Εκτός από τις σφραγίδες έχουν βρεθεί και αρκετά σφραγίσματα, δηλαδή τα κομμάτια του πηλού που διατηρούσαν τα αποτυπώματα των σφραγίδων. Σ' αυτά διακρίνονται μερικές φορές τα ίχνη του σκοινιού με το οποίο ήταν δεμένα στα αγγεία καθώς και τα δαχτυλικά αποτυπώματα των υπαλλήλων που σφράγιζαν. Εκτός από τη χρήση τους στο πεδίο των συναλλαγών, οι λίθινες σφραγίδες φοριούνταν και ως κοσμήματα - φυλαχτά, μαζί με άλλες χάντρες σε περιδέραια ή δεμένα με πολύτιμα μέταλλα σε σφραγιστικά δαχτυλίδια.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-20

Μυκήνες, "Οικία των Σφιγγών".

Πήλινα, σφραγίσματα με παράσταση της Πότνιας Θηρών και σύμβολα της Γραμμικής Β.

Κατά τις πρώιμες περιόδους, για την κατασκευή σφραγίδων χρησιμοποιήθηκαν σκληρά πετρώματα: διάφοροι αχάτες, ο αμέθυστος, ο χαλαζίας, η ορεία κρύσταλλος, ο ίασπις, ο σάρδιος, ο αιματίτης και ο κύανος\*. Οι λίθινες αυτές σφραγίδες χαραζόνταν με έναν ειδικό τροχό και με ένα τρυπάνι. Προσφιλή επίσης ήταν και τα πολύχρωμα κροκαλοπαγή πετρώματα και ο *σπαρτιατικός βασάλτης\** (Lapis Lacedaemonius). Το χρώμα της επιφάνειας των λίθινων σφραγίδων μπορούσε να αλλάξει με την έκθεση των αντικειμένων σε υψηλή θερμοκρασία, πράγμα που

μερικές φορές γίνονταν σκόπιμα. Σπανιότερα ως πρώτη ύλη για την κατασκευή τους χρησιμοποιούνταν *φαγεντιανή\**, οστά ζώων, χαυλιόδοντες ιπποπόταμου και ελεφαντόδοντο. Από το δεύτερο μισό του 14<sup>ου</sup> αιώνα συναντώνται επίσης σφραγίδες από υαλόμαζα που είχαν πάρει το σχήμα τους σε λίθινες μήτρες. Το συχνότερο σχήμα των μυκηναϊκών σφραγίδων είναι το φακοειδές, ενώ άλλα συνήθη σχήματα είναι το αμυγδαλόσχημο, το κυλινδρικό, το ελλειψοειδές και το τρίπλευρο πρίσμα. Από το 15<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. απαντούν και σφραγιδολίθοι δεμένοι σε φύλλα χρυσού.

Οι σφραγίδες της Ύστερης Χαλκοκρατίας προσφέρουν ένα πλούσιο και πολύτιμο εικονιστικό υλικό, το οποίο αποτελεί ένα βασικό πεδίο για τη μελέτη της τέχνης, αλλά μας πληροφορεί επίσης για την καθημερινή ζωή, τα ήθη, τα έθιμα και τις λατρευτικές συνήθειες της Μυκηναϊκής εποχής. Τα εικονιστικά και τα διακοσμητικά μοτίβα είναι αρχικά πιστές αντιγραφές από τη μινωική σφραγιδογλυφία, ώστε συχνά να μην ξεχωρίζουν τα μυκηναϊκά από τα μινωικά προϊόντα. Τα καθαρά μυκηναϊκά τεχνοτροπικά στοιχεία αρχίζουν να φαίνονται γύρω στο 1450 π.Χ. Οι παραστάσεις των σφραγίδων στρέφονται τώρα γύρω από τα προσφιλή θέματα των Μυκηναίων, όπως το κυνήγι και η πάλη άγριων ζώων, ενώ στα θρησκευτικά θέματα κυριαρχούν οι σκηνές θυσίας. Παρόλο που είναι πολύ δύσκολο να διακριθούν τα μυκηναϊκά έργα από τα μινωικά, οι ειδικοί μελετητές θεωρούν χαρακτηριστικά στοιχεία της μυκηναϊκής σφραγιδογλυφίας τη μνημειακότητα και την ευκρίνεια στην απόδοση των λεπτομερειών.

Το σύνολο των σφραγίδων που βρίσκονται σε τάφους του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. είναι πολύ μεγαλύτερο από ό,τι πριν. Αυτό δείχνει ότι κατά το τελευταίο διάστημα της Μυκηναϊκής εποχής κάτοχοι σφραγίδων μπορούσαν να είναι όχι μόνο μέλη της αριστοκρατίας αλλά και άτομα προερχόμενα από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις. Ο συχνός εντοπισμός ενός μεγάλου αριθμού σφραγίδων σε μεμονωμένες ταφές είναι επίσης μια ένδειξη είχαν αποκτήσει πλέον συλλεκτική αξία.

## **7) ΑΡΩΜΑΤΟΠΟΙΟΙ**

Οι αρωματοποιοί ονομάζονταν "αυτοί που βράζουν τις αλοιφές". Πρέπει να είχαν και μέσα και έξω από τα ανάκτορα, αν σκεφτούμε ότι τα αρώματα, οι αλοιφές και τα κοσμητικά χρησιμοποιούνταν τόσο στη λατρεία όσο και σε μη θρησκευτικές χρήσεις, στη περιποίηση των ζωντανών όσο και των νεκρών, ότι αρωμάτιζαν τα κρασιά, τα τρόφιμα ακόμη και τα έπιπλα, ότι οι μυρωδιές ήταν η ευαίσθητη ψυχή των θεών, των ανθρώπων και των πραγμάτων και ότι τα είδη αρωματοποιίας στάθηκαν για πολύ καιρό μία από τις σημαντικές εισοδηματικές πηγές των ελληνικών πόλεων. Στην εποχή, που μας απασχολεί, ολόκληρα φορτία από φιάλες, οινοχόες, ψευδόστομους αμφορείς σφραγισμένους με κερί, που χωρούσαν δύο με τρία λίτρα αρωματικά έλαια, ξεκινούσαν από τα λιμάνια της Πελοποννήσου και της Κρήτης για όλα τα παράλια της Μεσογείου.

Οι συμπληρωμένες με τις σημειώσεις του Θεόφραστου και του Πλίνιου του Πρεσβυτέρου, καθώς και από τις λαϊκές παραδόσεις, πινακίδες της Πύλου, μας δίνουν αρκετές πληροφορίες, σχετικά με τη δουλεία της σημαντικής αυτής βιοτεχνίας, που ήταν συνδεδεμένη με τόσες άλλες που έλεγχαν οι άρχοντες των ναών και των ανακτόρων. Το 13<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. αναφέρονται έλαια του φασκόμηλου, της κύπερης, του ρόδου. Το ελαιόλαδο ανακατεμένο με λίγο αλάτι, για να μην ταγγίζει, αποτελεί πολύ συχνά το είλημα, τη βάση ή όπως λένε οι ειδικοί "το σώμα" ή "την ουρά" του αρώματος. Με την βοήθεια κάποιας ρητίνης ή μιας γόμας δένδρου, ο τεχνίτης φιξάρει ή δένει σ' αυτό ένα μύρο που εξατμίζεται πολύ συχνά το χυμό

κάποιου μέρους του φυτού, της ρίζας, του βλαστού, των φύλων, των λουλουδιών, ακόμη και των καρπών ή των σπόρων.

Μολονότι οι τεχνίτες της αρωματοποιίας δεν γνώριζαν τον αποστακτήρα και τη χρήση του, γνώριζαν τη συμπύκνωση και τη μετάγγιση. Γινόταν χρήση μεθόδων που και σήμερα είναι υπαρκτές, την έκθλιψη των αρωματικών ουσιών των φυτών με τη βοήθεια ενός πανιού που το έστιβαν γερά, "την δια λίπους παραλαβή" ή "την εν θερμό εκχύλιση" και την "κατόπι ζυμώσεως παραλαβή των αρωματικών υλών" ή "ψυχρή έκθλιψη". Έπειτα ανακάτευαν τα αιθέρια έλαια, για την κατασκευή σύνθετων αρωμάτων, με πιο λεπτό και σταθερό άνθος. Ανάμεσα στα φυτά που μας αναφέρονται είναι η ίριδα, ο κρόκος, το άνθος της αμπέλου, η μαντζουράνα, το κυδώνι, ο αρωματικός σχοίνος, το γλυκάνισο και πολύ πιθανό με τη μορφή της συμπλοκής το άνηθο, την αγριοδαμασκηλιά, την τερβενθίνη, τον κέδρο και τον ύσωπο, (πινακίδα από την Πύλο, Ένα 219). Επίσης γινόταν εισαγωγή από τη Συρία και τη Φοινίκη λιβανιών και σμύρνων, κυνάμωμο και άμωμο.

Οι Νύφες, που εικονίζονται στη Σαντορίνη, ήδη από τον 16<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. είχαν τα νύχια τους βαμμένα με τριανταφυλλί χρώμα. Οι γυναίκες ψιμυθιώνονταν με ένα κόκκινο που το έπαιρναν από το φυτό άγγουσα. Υπάρχουν αναφορές ότι ο ηγεμόνας των Μυκηνών Θυέστης, ο πατέρας του Αιγίσθου, ήταν κατασκευαστής αρωμάτων, ένας δηλαδή από αυτούς που έβραζαν τις αλοιφές. Είναι φανερό ότι η ειδικότητα του αρωματοποιού ήταν μια σημαντική τέχνη και εξέχουσας σημασίας τα άτομα που την εφάρμοζαν. Η δυναμική της φαίνεται από το ότι μερικές χωριάτισσες από την Πελοπόννησο και την Κρήτη, στις περιοχές της Ιεράπετρας και του Αποκορώνου για παράδειγμα, που κληρονόμησαν τα μυστικά από τους αρχαίους αρωματοποιούς και τα διατήρησαν ζωντανά μέσα από την παράδοσή τους, βράζουν τα φύλλα από τους καρπούς της δάφνης του Απόλλωνα (*Laurus Nobilis L.*)· βγάζουν έτσι ένα λάδι με πικρό άρωμα, με το οποίο αλείφουν τα μαλλιά τους, που μένουν εξαιρετικά απαλά και γερά σ' όλη τους τη ζωή.

## **8) ΥΦΑΝΤΙΚΗ**

Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για την υφαντική τέχνη στη Μυκηναϊκή Ελλάδα είναι πολύ περισσότερες σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους. Οι σχετικές μαρτυρίες προέρχονται από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, από εικονιστικές παραστάσεις και από τα κείμενα των ανακτορικών πινακίδων. Στα αρχαιολογικά τεκμήρια ανήκουν ένας μεγάλος αριθμός υφαντικών βαρών από οικιστικά σύνολα και ένα μικρό σύνολο από υπολείμματα υφασμάτων που βρέθηκαν σε μυκηναϊκούς τάφους. Από τον ταφικό περίβολο Β των Μυκηνών προέρχεται εξάλλου το πρωιμότερο ύφασμα που έχει βρεθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα, το οποίο ήταν τμήμα ενός λεπτότατου λινού ενδύματος ή του σάβανου του νεκρού.

Η μυκηναϊκή υφαντική ήταν, όπως άλλωστε και οι τύποι της ενδυμασίας, φανερά επηρεασμένη από τα μινωικά υφαντά. Στις απεικονίσεις των μυκηναϊκών ενδυμάτων αναγνωρίζεται εύκολα η διάθεση των Μινωιτών για μια εντυπωσιακή εμφάνιση, στην οποία επικρατούσε η πολυπλοκότητα των σχεδίων και η πολυχρωμία. Γρήγορα όμως η ηπειρωτική Ελλάδα ανέπτυξε στον τομέα αυτό το δικό της χαρακτήρα, συνδυάζοντας τις παλαιότερες εγχώριες τεχνικές με τις μινωικές τάσεις. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ανάμειξης είναι οι μινωικές ενδυμασίες, οι οποίες ήταν ραμμένες με υφάσματα μυκηναϊκού τύπου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι από όλες τις καλλιέργειες, που οι αρχηγοί των μικρών μυκηναϊκών κρατών ενίσχυσαν περισσότερο ήταν του λιναριού. Το χρησιμοποιούσαν

περισσότερο από όλα για στρατιωτικούς σκοπούς: με το λινάρι κατασκεύαζαν το μπροστινό ή το πίσω μέρος του θώρακα, τα πανιά και τα σχοινιά των πολεμικών πλοίων, τα τεντόπανα. Τους ήταν χρήσιμο επίσης και για οικονομικούς λόγους. Ήθελαν να απαλλαγούν από το αρχαίο μονοπώλιο των Φοινίκων της Βύβλου, της Τύρου, της Σίδωνας και της Άρβαντ, σε ότι αφορούσε τα εσώρουχα, τα λινά σεντόνια, τα σάβανα, τα πανιά που έκλειναν τα παράθυρα, τα δίχτυα και τα συνηθισμένα υποστηρίγματα της γραφής.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-21

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Β, τάφος Β.  
Λεπτομέρεια από τεμάχια υφάσματος.

Η διακόσμηση των μυκηναϊκών υφαντών ήταν γενικά απλούστερη από εκείνη των μινωικών. Στις τοιχογραφίες εμφανίζονται πολύ συχνά μονόχρωμα υφάσματα διακοσμημένα μόνο με επίρραπτες υφαντές τρέσες. Ακόμη όμως και τα σχέδια αυτών των ταινιών ήταν απλούστερα από τα μινωικά. Μια ιδιαίτερα χαρακτηριστική κατηγορία αποτελούν τα υφάσματα με διακόσμηση από στικτά σχέδια. Αυτά είναι διακοσμημένα με απλά επαναλαμβανόμενα μοτίβα: στιγμές, άγκιστρα, ρόδακες και σιγμοειδή. Δεδομένου ότι η μυκηναϊκή τέχνη περιλαμβάνει συχνά εικονογραφικές συμβάσεις, είναι πολύ δύσκολο να διακριθεί αν στην περίπτωση των στικτών σχεδίων υποδηλώνονται ανάγλυφα σχέδια ή σχέδια υφασμένα με διαφορετικό χρώμα. Οι παραστάσεις υφασμάτων σε ανάγλυφο δείχνουν πάντως ότι κατασκευάζονταν υφαντά από νήματα με διαφορετικό πάχος. Μια άλλη ιδιόμορφη τεχνική, που μάλλον είναι χαρακτηριστικό στοιχείο της μυκηναϊκής υφαντικής, είναι η κατασκευή υφασμάτων με θηλειές, τα οποία ονομάζονται φλοκιστά.



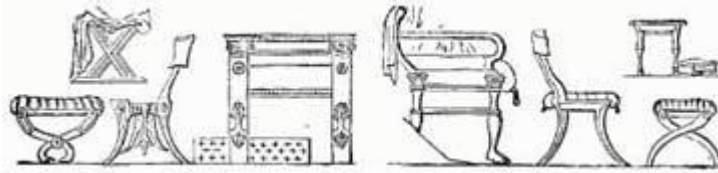
ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-22

Τίρυνθα. Τοιχογραφία με γυναικεία μορφή από το νεότερο ανάκτορο.

Οι λιγοστές παραστάσεις ενδυμάτων της Μυκηναϊκής εποχής δεν μπορούν να μας διαφωτίσουν αρκετά για το ακριβές είδος των προϊόντων της υφαντικής. Το ρόλο αυτό αναπληρώνουν σε μεγάλο βαθμό οι γραπτές πηγές, οι οποίες προσφέρουν πολύτιμες μαρτυρίες όχι μόνο για τα είδη και τις τεχνικές της υφαντικής αλλά και για τα πρόσωπα που ασχολούνταν επαγγελματικά μ' αυτήν. Συγκεκριμένα, η σειρά πινακίδων Na της αναφέρεται σε ειδικευμένες λινεργάτριες και εριουργούς, οι οποίες ονομάζονταν αντίστοιχα **ri-ne-ja** και **we-we-si-je-ja**. Τα κείμενα αναφέρουν ακόμη διάφορες επαγγελματικές ειδικότητες σχετικές με την κατεργασία των υφαντικών ινών και των υφασμάτων. Έτσι διακρίνονται κλώστριες, φινιρίστριες, βαφείς και γυναίκες που ασχολούνταν με την κουρά των προβάτων. Όπως μας πληροφορούν οι πινακίδες των Μυκηνών, η νεροτριβή γινόταν από άντρες *κναφείς\**, οι οποίοι μαζί με τους βαφείς καθάριζαν με ζεματιστό νερό τα μαλλιά, τα μπουγάδιαζαν με στάχτη και αιγυπτιακή σόδα, τα ξέβγαζαν, κατάστρεφαν τις φυτικές τρίχες ή ίνες με χυμό αλόης, ροδιάς, ξινήθρας, στύψης, με ταννίνη ή με διάφορα αμμονιούχα προϊόντα, για να πιάνουν καλά οι χρωστικές ουσίες, που έβγαζαν από την πορφύρα, την κοχενίλλη, τον κρόκο, την ίριδα, τον ίσατι, ή τα σιδηρούχα χρώματα. Έτσι δημιουργούσαν υφάσματα με τα οποία έφτιαχναν άσπρους, κόκκινους και μαβιούς μανδύες, με άσπρα ή πολύχρωμα, γκρίζα, ασημένα ή χρυσά φεστόνια, οι οποίοι προορίζονταν για αξιωματούχους των ανακτόρων. Στη σειρά πινακίδων Ak της Κνωσού απαριθμείται επίσης μια ομάδα γυναικών που εργάζονταν συνοδευόμενες από τα παιδιά τους ως υφάντριες για λογαριασμό του ανακτόρου. Αξιοσημείωτο εδώ είναι ότι η κεντρική διοίκηση φρόντιζε και επέβλεπε την εκπαίδευσή τους.

## 9) ΕΠΙΠΛΟΠΟΙΪΑ

Μετά την εξαφάνιση του Μινωικού πολιτισμού η Μυκηναϊκή τέχνη και αρχιτεκτονική, σταδιακά ανέδειξε μια ιδιαίτερη τεχνοτροπία που εκφράστηκε με μοναδικά καλλιτεχνικά και αρχιτεκτονικά έργα τέχνης, χρηστικά εργαλεία, έπιπλα και κοσμήματα. Τα μυκηναϊκά κείμενα, συμπληρώνουν την εικόνα που μας δίνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα. Συγκεκριμένα, τα έπιπλα που συνθέτουν τους χώρους έχουν υιοθετήσει ένα δικό τους μοναδικό στυλ. Οι γραμμές γίνονται πιο μαλακές, έχουμε τη χρήση καμπύλων και δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στην άνεση.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-23  
Μυκηναϊκά έπιπλα.

Όπως αναφέρεται στα μυκηναϊκά αρχεία, οι οικοδόμοι των τοίχων, έπρεπε παράλληλα να είναι υποστυλωτές και ξυλουργοί. Σε μια μεγάλη σειρά πινακίδων της Πύλου, αναφέρεται ότι για την κατασκευή ενός τετραγώνου, μονόροφου μικρού σπιτιού, στην περιοχή της Πύλου χρειάζονταν να προμηθευτούν μεγάλη ποσότητα ξυλείας. Οι Μυκηναίοι χρησιμοποιούσαν για τους σκελετούς των σπιτιών τους τη δρυ, την καρυδιά, την ελιά και όλα τα ρητινοφόρα του μεσογειακού κόσμου, τον κέδρο, την τούγια και ιδιαίτερα το κυπαρίσσι, που το έφερναν από την Μικρά Ασία ή την Κρήτη. Η ξυλουργική του εσωτερικού του σπιτιού χρησιμοποιούσε τη ντόπια ξυλεία του ράμνου, για παράδειγμα της μουριάς, της συκιάς, του πυξარიού, της κρανιάς. Η ξυλεία της οικοδομής περιελάμβανε επίσης ξύλο βελανιδιάς, φλαμουριάς, και φτελιάς.

Τόση ξυλεία προϋποθέτει και κάποια επίπλωση. Γι' αυτή μας δίνουν πληροφορίες μερικά σπάνια υπολείμματα, που βρέθηκαν στους τάφους, διάφορες τοιχογραφίες και έργα χαρακτηρισής. Από ξύλο ήταν φτιαγμένο το χαμηλό τραπέζι με τα τρία ή τέσσερα πόδια, που συχνά ήταν πτυσσόμενα και μπορούσαν να το κρεμάσουν με την επίπεδη επιφάνεια του στον τοίχο. Οι βασιλιάδες και οι εκπρόσωποί τους ή οι φιλοξενούμενοί τους, διέθεταν ένα κάθισμα με ερεισίνωτο και βραχίονες, το θρόνο : οι κοινοί άνθρωποι κάθονταν σε ένα ξύλινο πάγκο, κατά μήκος ενός τοίχου, πάνω σε ένα χοντρό κούτσουρο ή κατάχαμα. Τα σκαμνιά ή αλλιώς θρήνυες μερικές φορές πηγαίνουν μαζί με τα καθίσματα, σαν απλά υποπόδια, μα ο αριθμός τους είναι πολύ μεγαλύτερος, άρα θα χρησίμευαν και τα ίδια για καθίσματα. Ο πάγκος αυτός, που τον σκέπαζαν με ένα χαλί, με προβιές και, καμιά φορά, με γούνες, χρησίμευε, κατά κανόνα, για κρεβάτι. Το λίκνο ήταν ένα απλό, φαρδύ καλάθι από λιγαριά ή σπάρτο. Μια σανίδα, που κρεμόταν ανάμεσα σε δύο δοκάρια ή ήταν στερεωμένη πάνω σε δύο ορθοστάτες, χρησίμευε για σκευοθήκη. Φύλαγαν τα ασπρόρουχα μέσα σε ένα ή δύο ξύλινα μπαούλα.

Στην μυκηναϊκή επιπλοποιία ρίχνουν ακόμα φως κάποια ευρήματα στην Κύπρο. Σε πολλούς τάφους, στη Σαλαμίνα της Κύπρου, χρονολογημένους ανάμεσα στον Ή και τον Ή Ζ αιώνα, βρέθηκε το άρμα του νεκρού με όλη την εξάρτυση και με τα δύο άλογα σφαγμένα και θαμμένα στο στενό διάδρομο της εισόδου του τάφου, ένα έθιμο μυκηναϊκό, που μας είναι γνωστό και από τον τύμβο του Μαραθώνα στην Αττική. Σ' έναν από τους τάφους βρέθηκαν τρεις θρόνοι, που η πλούσια διακόσμησή τους θυμίζει με τρόπο εκπληκτικό τη γνωστή περιγραφή από την Πύλο. Ένας θρόνος που αναστηλώθηκε, παρά την πλήρη φθορά των ξύλινων μερών του, είχε παντού επένδυση από λεπτέ φύλλα ελεφαντοστού. Ένας άλλος είχε επένδυση από φύλλα αργύρου και ελεφαντοστού με ένθετα κοσμήματα από κύανο, όπου την διακόσμηση συμπλήρωναν και επάργυρα κουμπιά. Επίσης κοντά στο θρόνο βρέθηκε και ένα υποπόδιο με παρόμοια διακόσμηση.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-24

Αγγείο με άνδρα που μεταφέρει έπιπλα.

Αν και σχεδόν κανένα έπιπλο δεν έχει επιζήσει από την καταστροφή του Μυκηναϊκού πολιτισμού, οι αναπαραστάσεις που βρίσκονται σε διασωθέντα αγγεία, απεικονίζουν την καθημερινή ζωή μέσα στο σπίτι δίνοντας μια καλή ιδέα των σχεδίων των επίπλων. Η βελτίωση των κατασκευαστικών τεχνικών και η πρόσβαση σε νέες ύλες λόγω του εμπορίου (χρυσός, ελεφαντόδοντο, πολύτιμοι λίθοι), βοήθησε τους τεχνίτες να φτιάχνουν ολοένα και πιο όμορφα αντικείμενα καθημερινής χρήσης και καλλιτεχνήματα.

## **10) ΟΔΟΠΟΙΑ**

Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός ανέπτυξε ένα από τα πρώτα οδικά δίκτυα στην Ευρώπη. Τον 14<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. οι Μυκηναϊκές άμαξες ταξίδευαν σε δρόμους μέχρι 5 μέτρων πλάτους περνώντας πάνω από κατασκευασμένες γέφυρες όπου ο χώρος το απαιτούσε.

Το οδικό δίκτυο της αρχαίας Αργολίδας σώζεται ακόμη σε πολλά σημεία. Στους αρχαίους δρόμους συναντάμε και ζεύγη αυλακώσεων βάθους 7-10 εκ. και πλάτους περίπου 20 εκ. με απόσταση μεταξύ τους 1.4μ. ή 1.8μ. που εξυπηρετούσαν τα τροχοφόρα οχήματα της εποχής και τα άρματα.

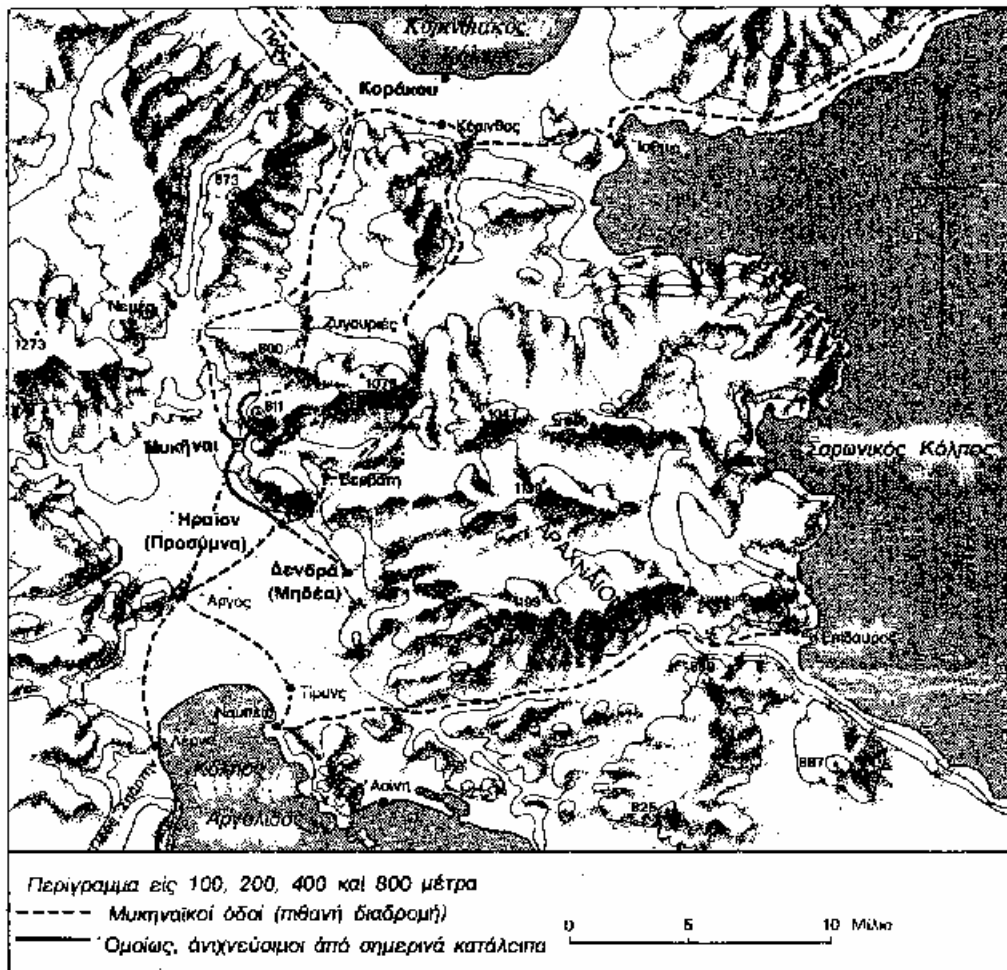
Από την παρουσία αρμάτων θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι υπήρχαν και οι κατάλληλοι δρόμοι για την χρησιμοποίησή τους. Για άλογα που δεν ήταν πεταλωμένα έπρεπε οι δρόμοι να μην είναι τραχείς, και στα επικλινή εδάφη έπρεπε να είναι σχεδιασμένοι έτσι ώστε να αποφεύγεται η υπέρμετρη κλίση.

Στα μυκηναϊκά χρόνια υπήρχαν πάρα πολλοί λιθόστρωτοι δρόμοι, μια κατασκευή γνωστή μέχρι σήμερα, για δρόμους που διασχίζουν περάσματα πολύ πιο δύσβατα από τους χωματένιους καρόδρους. Κατάλοιπα τέτοιων λιθόστρωτων δρόμων, γνωστά και ως καλντερίμια, βλέπει κανείς μέχρι σήμερα. Ορισμένα τμήματα μυκηναϊκών δρόμων έχουν αναγνωριστεί με βεβαιότητα, κυρίως λόγω του τρόπου κατασκευής οχετών, ακόμα και μικρών γεφυριών, όπως εκείνο που διατηρείται ως σήμερα κοντά στο δρόμο Ναυπλίου - Επιδαύρου. Στη σύγχρονη λεωφόρο Καλαμάτας - Πύλου



βρέθηκαν κατάλοιπα αρχαίου δρόμου με αλλεπάλληλες σιγμοειδείς στροφές, κατά τον τυπικό τρόπο κατασκευής αμαξοδρόμων σε επικλινή εδάφη. Νότια από το ανάκτορο της Κνωσού υπάρχει οδογέφυρα πάνω από την χαράδρα, και κατάλοιπα γέφυρας πάνω από χαράδρα είναι ορατά επίσης κοντά στις Μυκήνες.

Δεν είναι εύκολο να σχεδιάσουμε το χάρτη των μυκηναϊκών χερσαίων δρόμων, είναι όμως βέβαιο ότι κάθε μυκηναϊκό βασίλειο είχε το δικό του οδικό δίκτυο. Στην αργολική πεδιάδα την ίδια εποχή που χτίστηκε το νέο ανάκτορο και τα τείχη της πόλης, χρονολογούνται τα υπολείμματα ενός οδικού δικτύου με κέντρο τις Μυκήνες, που χαρακτηρίζεται από γέφυρες, για την διάβαση επάνω από ρέματα, και από χαμηλά αναχώματα στις πλαγιές των λόφων. Στα βόρεια τρεις δρόμοι οδηγούν προς το οχυρό του ισθμού, οι δυο προς τα δυτικά ενώνονται στις Κλεώνες, ο άλλος ο ανατολικός περνάει από την Τενέα. Από την άλλη πλευρά του Κορινθιακού κόλπου υπάρχουν δρόμοι που πηγαίνουν προς τα ανατολικά της Βοιωτίας. Στα νότια βρέθηκαν τα ίχνη ενός δρόμου που πήγαινε προς την τοποθεσία του μεταγενέστερου ναού της Ήρας, χωρίς αμφιβολία και οι άλλοι οικισμοί στα όρια της αργολικής πεδιάδας συνδέονταν με παρόμοιους δρόμους.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-25  
Μυκηναϊκοί οδοί σε Αργολίδα και Κορινθία.

### **Ακολουθώντας τα μονοπάτια των Μυκηναίων.**

Η περιοχή της Πρόσυμνας και η Στεφανιώτικη γη συνορεύουν με το περίφημο ανάκτορο των Μυκηνών και από ότι φαίνεται οι κοιλάδες της Πρόσυμνας, του Κεφαλαρίου και του Στεφανίου είχαν ιδιαίτερη σημασία για τους κατοίκους της ακρόπολης την υστερομυκηναϊκή εποχή.

Αυτό προκύπτει από τα υπολείμματα τεσσάρων αρχαίων μυκηναϊκών δρόμων που με αφητηρία την Πύλη των Λεόντων, σχηματίζουν το καλύτερο διατηρητέο οδικό δίκτυο της Μυκηναϊκής εποχής. Τρεις από τους δρόμους οδηγούν Βόρεια, προς διάφορες περιοχές της Νότιας Κορινθίας. Το Τέταρτο οδηγεί Νότια προς την αρχαία Πρόσυμνα και την περιοχή του Ηραίου. Οι δρόμοι αυτοί χρονολογούνται στα μέσα του δέκατου τρίτου αιώνα π.Χ.

Δύο είναι οι δρόμοι που διασχίζουν την Στεφανιώτικη γη. Και είναι προφανές ότι η προσπάθεια που έγινε για την κατασκευή τους, εκφράζει την επιθυμία από πλευράς της ακροπόλεως να ενώσει τις περιοχές αυτές μαζί της.

Ο πρώτος δρόμος, και ο σήμερα καλύτερα διατηρημένος, αναπτύσσεται αρχικά βόρεια, ακολουθώντας την χαράδρα του ποταμού Χάβου. Περνάει την γέφυρα κοντά στη τοποθεσία "Δραγονέρα" και από το πέρασμα ανάμεσα στο Κοντοβούνι και στο Δελόκορμο (Σάρα) ανεβαίνει στο λόφο του Αγριοβουνάκι ή Κοντοβούνι. Από την Ακρόπολη μέχρι το πέρασμα η οδός έχει τελείως διαβρωθεί καθώς το βραχώδες υπόστρωμα μετατρέπεται από ασβεστόλιθο σε φλύσκη. Ενώ ο ασβεστόλιθος αντιστέκεται στη διάβρωση, το στρώμα του φλύσκη διαβρώνεται σταθερά και γρήγορα, με συνέπεια η οδός να διατηρηθεί μόνο στα σημεία όπου ήταν κατασκευασμένη πάνω σε ασβεστόλιθο. Προφανώς τα προληπτικά μέτρα όπως οι οχετοί, τα οποία περιγράφονται παρακάτω και τα οποία ελήφθησαν εναντίον της διαβρώσεως κατά τη διάρκεια δυνατών βροχοπτώσεων, δεν έφεραν κάποιο αποτέλεσμα εδώ.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-26  
Μυκηναϊκός δρόμος στην τοποθεσία Δραγονέρα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-27  
Μυκηναϊκός δρόμος στην τοποθεσία Δραγονέρα.



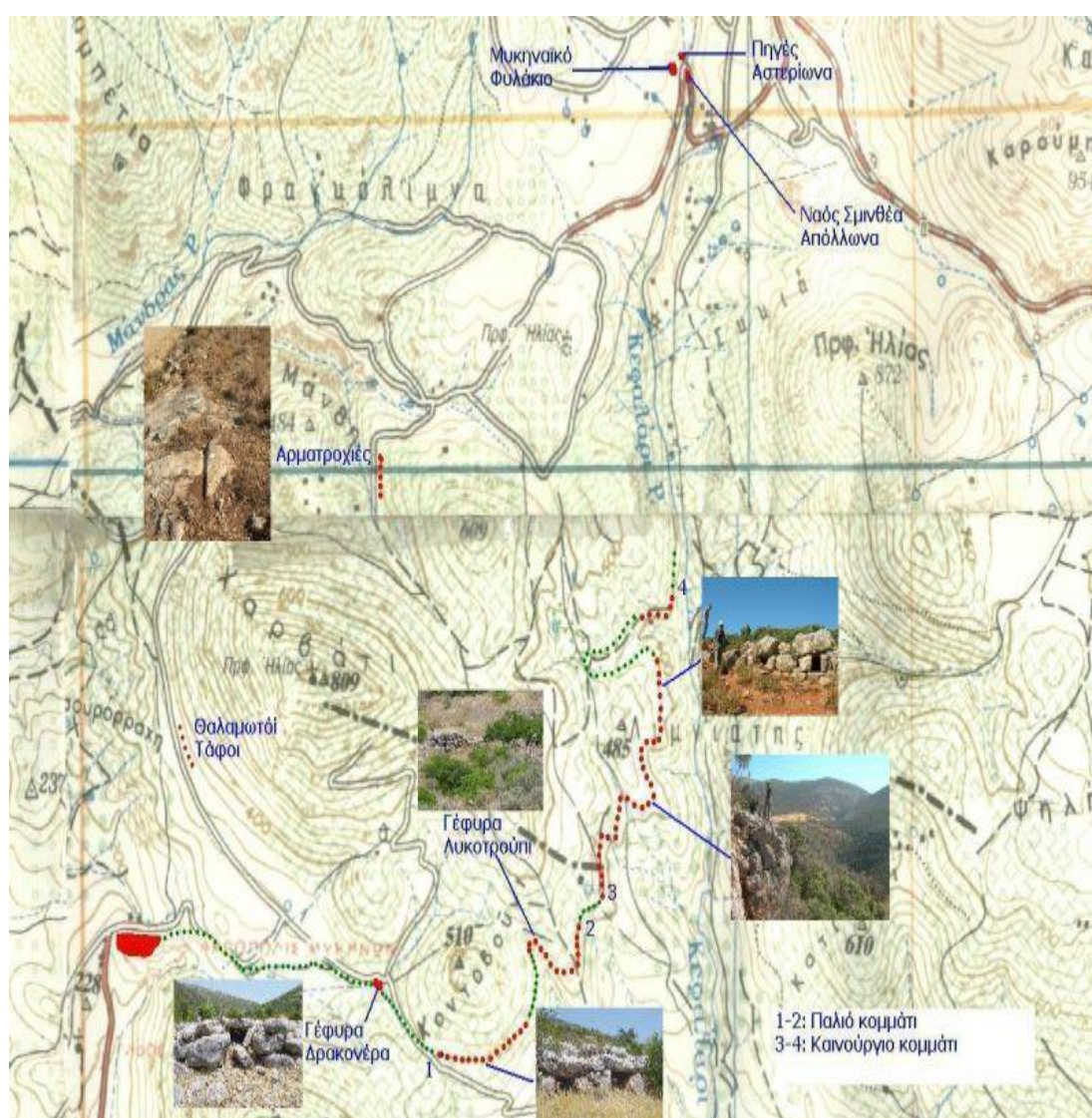
ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-28  
Μυκηναϊκός δρόμος στην τοποθεσία Δραγονέρα.

Το καλύτερα διατηρημένο κομμάτι του δρόμου αναπτύσσεται πάνω στη νότια πλαγιά του Κοντοβουνίου. Η οδός πλάτους 2,20 μέτρων, ακολουθεί κατά προσέγγιση την περιμετρική διαδρομή 400 μέτρων στη νότια πλαγιά του Κοντοβουνίου. Η απότομη πλαγιά καθιστούσε αναγκαίο έναν τοίχο αντιστηρίξεως ο οποίος σε ορισμένα σημεία έχει διατηρηθεί σε ύψος 1 μέτρου και πλέον. Σε αυτόν τον τοίχο αντιστηρίξεως παρατηρούμε συχνές οπές απορροής (αποχετεύσεως), που φθάνουν τις 25 στα πιο προσιτά σημεία, αν και πολύ περισσότερες θα πρέπει να βρίσκονται κρυμμένες κάτω από την πυκνή βλάστηση.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-29,30,31  
Οπές απορροής, οχετοί.

Αυτοί οι υπόγειοι αγωγοί, κατασκευασμένοι σε γενικές γραμμές με τη μορφή της υπέρυθρης δοκού, ισχυροποιούσαν την κατασκευή πάνω στο ασβεστολιθικό υπόστρωμα και ήταν τοποθετημένες σε ακανόνιστα διαστήματα, ανάλογα με τις ανάγκες. Κάτω από τον τοίχο αντιστηρίξεως στην ανατολική πλαγιά του Κοντοβουνίου βρέθηκε θραύσμα από κεραμικό οχετό το οποίο δείχνει ότι τουλάχιστον κάποιιοι από τους οχετούς ήταν εφοδιασμένοι με πήλινες εξόδους. Το γεγονός ότι η οδός ήταν στρωμένη ακριβώς επάνω στο εκτεθειμένο βραχώδες υπόστρωμα πρέπει να σημαίνει ότι ο ασβεστόλιθος ήταν τόσο απογυμνωμένος κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο όσο είναι και σήμερα. Επομένως η βλάστηση πάνω στους ασβεστολιθικούς λόφους δεν πρέπει να ήταν πολύ διαφορετική από τη σημερινή θαμνώδη βλάστηση. Το οικοδομικό υλικό της οδού είναι ο τοπικός ασβεστόλιθος, κομμένος πρόχειρα σε ογκόλιθους κυκλώπειων διαστάσεων. Σε ορισμένα σημεία ο αρχικός τοίχος έχει ανακατασκευαστεί τη σύγχρονη εποχή για να στηρίζει πεζούλες καλλιεργημένες με ελιές.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-32  
Χάρτης μυκηναϊκών οδών.

Μετά από την έκταση 700 μέτρων καλοδιατηρημένης οδού, στην ανατολική πλαγιά του Κοντοβουνίου, η διάβρωση της ασταθούς ασβεστολιθικής αργίλου έχει και πάλι εξαφανίσει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, την οδό. Πρόσφατες εκσκαφές επιτάχυναν την καταστροφή σε αυτό το σημείο. Ακριβώς πριν από την ρεματιά ανάμεσα στο Κοντοβούνι και στο Κουτσογιάννη (την ανατολική κορυφή του Χαρβατίου) προς τα βόρεια, η οδός εμφανίζεται ξανά και διασχίζει τις κορυφές από τις δύο ρεματιές, σχηματίζοντας δύο γέφυρες, η ανατολικότερη των οποίων αναφέρεται ως Λυκοτρούπι.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-33,34

Μυκηναϊκοί οδοί με τον σχηματισμό δυο γεφυριών, στο Λυκοτρούπι.

Από εκεί και πέρα η οδός ανεβαίνει το νοτιοανατολικό παρακλάδι του Κουτσογιαννιού με μια ελαφρά κλίση, ακολουθώντας την υψομετρική καμπύλη, αρχικά προς τα νοτιοανατολικά και έπειτα προς τα βορειοανατολικά, μια απόσταση συνολικά 650 μέτρων περίπου και έπειτα συναντά μια άλλη ρεματιά η οποία πιθανότατα ταυτίζεται με αυτό που ο Μυλωνάς αποκαλούσε Καλογερικό Μύλο. Μια τεράστια πικροδάφνη σε αυτό το σημείο κρύβει μια τρίτη κυκλώπεια γέφυρα, από την οποία η οδός συνεχίζεται για άλλα 150 μέτρα προς τα βορειοανατολικά.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-35,36  
Μυκηναϊκή γέφυρα.

Φτάνοντας στο ρέμα του Κεφαλαρίου (Αστεριώνα) στρίβει βόρεια και ακολουθεί στη συνέχεια την μορφολογία των λόφων στην δυτική όχθη του Αστεριώνα.



ΕΙΚΟΝΑ3.ΣΤ-37



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-38

Σημεία βλάστησης τα οποία παρατηρούνται από την κορυφή της Ψηλής Ράχης φαίνεται να συνηγορούν σε μια υποθετική συνέχεια της οδού προς τα βόρεια, μέσω της διαχωριστικής γραμμής Αργολίδος και Κορινθίας, προς την κοιλάδα του Αγίου Βασιλείου. Αυτή η υπόθεση ανήκει στον αρχαιολόγο Γεώργιο Μυλωνά και διατυπώθηκε κατά τη διάρκεια των επιτόπιων εργασιών τα Πρώτα χρόνια του 1960.





ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-39



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-40

Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε μετά από επιτόπια έρευνα τον Αύγουστο του 2006 από τους Παναγιώτη Ψύχα, Πατρίσια Βαν ντε Βάλ, Δημήτρη και Αντώνη Παπαντωνίου και τον Γεώργιο Πούλο που εντόπισαν την συνέχεια της οδού στη ανατολική πλευρά του λόφου Λιμνιάτη.

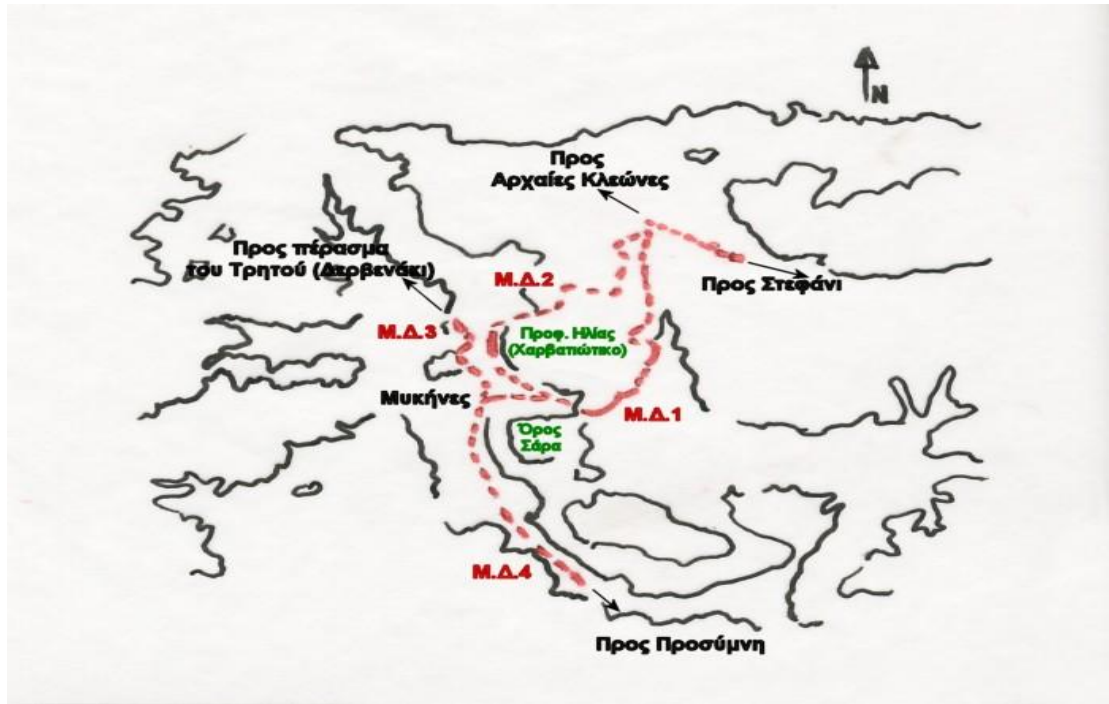
Αυτός ο μυκηναϊκός δρόμος είναι άριστα κατασκευασμένος, με υπολείμματα ψηλών ξερολιθιών που στήριζαν την οδό αυτή στις πολυάριθμες πλαγιές των βουνών που ακολουθεί. Ο δρόμος αυτός αναμφίβολα σχεδιάστηκε πολύ προσεκτικά από τους Μυκηναϊούς, μιας και ακολουθεί την μορφολογία του εδάφους με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγονται οι απότομες κλίσεις. Το πιο πιθανό είναι να επρόκειτο για αμαξωτή οδό, αφού βρέθηκαν και ίχνη αρματοτροχιάς σε κάποιο σημείο.

Τοπογραφικά, η πορεία του δεύτερου δρόμου μπορεί να αποτυπωθεί ευκολότερα. Η χρήση του συνεχίζεται ως τις ημέρες μας, αφού ο σύγχρονος δρόμος που συνδέει τα δύο χωριά των Μυκηνών και του Στεφανίου ακολουθεί την πορεία του. Οι ιστορικοί πιστεύουν ότι ο δρόμος αυτός ήταν ο πρώτος δρόμος που κατασκευάστηκε με κατεύθυνση την κοιλάδα του Κεφαλαρίου. Ο δρόμος αυτός μετά από 1,5 χλμ. περίπου ανατολικά του ανακτόρου διακλαδίζεται από το πρώτο και συνεχίζει την πορεία του με ΒΔ κατεύθυνση. Μέχρι πρόσφατα είχε διασωθεί κομμάτι του δρόμου στην πλαγιά του Προφήτη Ηλία, αλλά καταστράφηκε όταν κατασκευάστηκε ο δρόμος (χωματόδρομος). Τότε βρέθηκε και η μικρή "νεκρόπολη" που αποτελείται από θαλαμοειδούς τάφους.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-41

Οι δύο δρόμοι δείχνουν να διασταυρώνονταν στην κοιλάδα του Κεφαλαρίου και συγκεκριμένα κοντά στο μικρό φρούριο ή "νεροφυλάκιο", τα κυκλώπεια τείχη του οποίου διακρίνονται ακόμα σε μικρό ύψωμα στις όχθες του Αστερίωνα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-42  
Κατεύθυνση μυκηναϊκών δρόμων.

Πιστεύεται ότι ο δεύτερος δρόμος συνέχιζε Βόρεια προς το πέρασμα του Μαυρονερίου και κατέβαινε στο κάμπο των Αρχαίων Κλεωνών. Ήταν η συντομότερη οδός ανάμεσα στις Μυκήνες και την Κορινθία, αλλά δεν πρέπει να ήταν αμαξωτή λόγω της μορφολογίας του εδάφους. (Ο αρχαιολόγος Γιώργος Μυλωνάς στο Μαυρονέρι και όπου, όπως δηλώνει και το όνομα, υπάρχει πηγή, συνάντησε, αρχαιολογικά υπολείμματα τα οποία χαρακτήρισε ως Ελληνιστικό σημείο φρούρησης και σε ένα λόφο με θέα προς το πέρασμα που συνδέει την Αργολίδα με την πεδιάδα του Αγίου Βασιλείου συνάντησε ένα Μυκηναϊκό οχυρό).

Αντιθέτως ο πρώτος δρόμος δείχνει να διευκόλυνε την άμεση επικοινωνία με την Κοντοπορεία που βρισκόταν περίπου 10 χλμ. ανατολικά της κοιλάδας του Κεφαλαρίου, και η οποία ήταν η πιο σύντομη οδό από την Αργολίδα στα Ίσθμια, όπου βρισκόταν ο τοίχος της Ίσθμιας, που είχε κατασκευαστεί από του Μυκηναϊούς προκειμένου να αποκρούσει εισβολείς τόσο από την θάλασσα όσο και από την στεριά.

Το παλιό καλντερίμι, υπολείμματα του οποίου έχουν επισημανθεί στο παρελθόν λίγο δυτικότερα του Στεφανίου ίσως να ακολουθούσε τα χνάρια αυτού του μυκηναϊκού δρόμου. Η τοποθεσία "Δίστρατα" που βρίσκεται στο δρόμο προς την κοιλάδα του Κεφαλαρίου πιθανόν να δόθηκε επειδή στην περιοχή αυτή υπήρχαν κάποτε δύο δρόμοι: Ίσως ένα σχετικά πρόσφατο καλντερίμι και ο εν λόγω μυκηναϊκός δρόμος. Επίσης η τοπική παράδοση ότι ο Αγαμέμνων πέρασε πάνω από το άρμα του από το Στεφάνι οδεύοντας προς τις Μυκήνες μετά την επιστροφή του από τον πόλεμο της Τροίας, ίσως να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αφού η Κοντοπορεία ήταν και ο συντομότερος δρόμος προς το λιμάνι των Κεχρεών που υπήρξε μάλλον το κύριο λιμάνι των Μυκηναίων.

## 11) ΜΥΚΗΝΑΪΚΕΣ ΓΕΦΥΡΕΣ

Στην Παλαιομανίνα Αιτωλοακαρνανίας, σχεδόν 55 χιλιόμετρα απ' την πόλη του Αστακού, σώζεται τμήμα αρχαίων τειχών με την αρχαιότερη γνωστή τοξωτή πύλη. Η ηλικία της υπολογίζεται περίπου 5.000 ετών και αποτελεί Τμήμα των τειχών πόλης με περίμετρο σχεδόν 5 χιλιομέτρων. Η αρχαία πόλη είχε δύο ακροπόλεις, αρκετούς πύργους και σώζεται τμήμα του λιθόστρωτου δρόμου που συνέδεε την πόλη με τον Αχελώο.

Είναι προφανές ότι η "ρωμαϊκή ασίδα" προϋπήρχε των Ρωμαίων. Και φυσικά δεν υπάρχει μόνο αυτή η τοξωτή πύλη σαν απόδειξη, αλλά και οι Μυκηναϊκές τοξωτές γέφυρες.

Τον Αύγουστο του 1997 το Πανεπιστήμιο Αθηνών ξεκίνησε ανασκαφικές εργασίες υπό την επίβλεψη της κυρίας Ρένας Παπά.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-43

Μυκηναϊκή γέφυρα στην περιοχή της Παλαιομανίνας Αιτωλοακαρνανίας.

Η γέφυρα της Βαλύρας (άνω Πάμισος), η οποία χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα, επιβεβαιώνει την συνέχιση της αρχαίας ελληνικής γνώσης οικοδομικής χρήσης της καμάρας και μέχρι τον 3<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Άλλη μυκηναϊκή γέφυρα είναι στο Αρκαδικό Αργολίδος στην θέση Καζάρμα στον δρόμο από το Ναύπλιο στην Επίδαυρο. Στο Αρκαδικό και στο Γαλούση υπάρχουν δύο ακόμα αρχαίες γέφυρες. Εντυπωσιακό παραμένει το μέγεθος των ογκολίθων που χρησιμοποιήθηκαν σε αυτές τις γέφυρες κατατάσσοντας αυτές στα κυκλώπεια κτίσματα.

Εξαιρετικά διατηρημένη είναι και η γέφυρα στην Ελεύθερνα της Κρήτης. Χρονολογείται από τον 4ο αιώνα π.Χ.

### **Οι αρχαιότερες γέφυρες του κόσμου — Αργολίδα (2η χιλιετία π.χ.)**

104 περίπου χρόνια πριν, ένας Γερμανός περιηγητής είχε το κουράγιο να καταγράψει τις 14 μυκηναϊκές γέφυρες που εξακολουθούσαν να υπάρχουν στην γη της Αργολίδας. Από τότε, ο χρόνος και το "ενδιαφέρον" των αρμοδίων παρέσυρε στο πέρασμα του τις περισσότερες από αυτές...

Οι εναπομένουσες τρεις είναι οι γέφυρες Καζάρμα, Γαλούση και Αρκαδικού. Ο Ναυπλιώτης οφθαλμίατρος κ. Θέμος Γκουλιώνης με την συνεργασία του καθηγητού του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης και πρώην διευθυντού των ανασκαφών της Τίρυνθας Jorg Schefer και του ακαδημαϊκού και διευθυντού της ανασκαφής των Μυκηνών Σ. Ιακωβίδη, κατάφερε το . . . ακατόρθωτο.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-44

Η αρχαιότερη γέφυρα της Ευρώπης (και του κόσμου) στο Γαλούσι Αργολίδος, μυκηναϊκής κατασκευής. Διακρίνεται η τεχνολογία της τριγωνικής προσόψεως του οχετού της. Δεξιά: Επί τέλους σήμανση της γέφυρας και μάλιστα ΚΑΙ με την Γραμμική Γραφή Β.

Οι γέφυρες καθαρίστηκαν, εκδόθηκαν τηλεκάρτες με την απεικόνισή τους ενώ η γέφυρα της Καζάρμας φωταγωγήθηκε και απέκτησε πινακίδα σημάδεψης σε Τέσσερις γλώσσες (μία εκ των οποίων είναι η Μυκηναϊκή Γραμμική Γραφή Β').

Τα πρωτεία της γέφυρας αυτής "επισημοποιήθηκαν" από το Cable News Network όταν αυτό γνωστοποίησε στους τηλεθεατές του ότι "οι αρχαιότερες γέφυρες της Ευρώπης βρίσκονται στην Αργολίδα και είναι ηλικίας περίπου 3.400 ετών".

Το ρεκόρ έχει καταχωρηθεί και στο Βιβλίο "Γκίνες" όπου και χρονολογείται στα 1.600 π.Χ.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-45  
Γέφυρα Καζάρμας.

[ Πηγή κειμένου : Άρθρο της Κατερίνας Πλασσαρά στο περιοδικό "ΔΑΥΛΟΣ" τ.211 (Ιουλ. 1999) από όπου η φωτογραφία της γέφυρας στο Γαλούσι και τ.214 (Οκτ. 1999), ενώ η φωτογραφία της γέφυρας Καζάρμας Προέρχεται από την Διαδικτυακή Διεύθυνση του Υπουργείου Πολιτισμού (Οδυσσεύς) ]

## 12) ΑΡΔΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΠΟΞΗΡΑΝΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΚΩΠΑΪΔΑ

Κολοσσιαία, από την άποψη της έκτασης όσο και της τεχνολογίας που χρησιμοποιήθηκε, ήταν τα ευρείας κλίμακας αρδευτικά και αποξηραντικά έργα που εκτέλεσαν οι Μινύες του Ορχομενού στην κοιλάδα της Κωπαΐδας. Ήταν τόσο σημαντικά τα έργα αυτά ώστε γερμανοί ερευνητές τα χαρακτήρισαν σαν τα "μεγαλύτερα αρδευτικά έργα της αρχαίας Ευρώπης".



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-46

Η περιοχή της αποξηραμένης λίμνης της Κωπαΐδας.

Η λίμνη της Κωπαΐδας, κατά τον Στράβωνα, είχε μήκος 24 χιλιόμετρα, πλάτος 13 και κάλυπτε 380 στάδια περίπου, δηλαδή 70 περίπου τετραγωνικά χιλιόμετρα. Οι δυτικές της όχθες άρχιζαν από τον Ορχομενό και το σημερινό χωριό Άγιο Δημήτρη και οι ανατολικές της έφταναν στα απότομα βράχια του Πτώου και Φίκιου, Φαγιά και Σφιγγίου, του βουνού της Σφίγγας, όπου τα πλεονάζοντα νερά της χύνονταν κι εξαφανίζονταν σε 23 διάτρητες σπηλιές (καταβόθρες). Τη λίμνη, ή πιο σωστά το θανατηφόρο έλος, τη σχημάτιζαν τα νερά των τριγύρω βουνών και των ποταμών Κηφισού και Μέλανα με τους παραποτάμους και χειμάρρους αυτών. Από τον Όμηρο ονομαζόταν Κηφησίς, από τον Στέφανο, Λευκωνίς και από άλλους Αλιαρτίς, Ογχησίς, Ελευσίς, Ακραιφνίς, Ορχομενία και γενικά με το όνομα που είχαν οι παρακείμενες πόλεις. Τελικά επικράτησε το όνομα Κωπαΐς, από την προϊστορική πόλη Κώπες, που βρισκόταν κοντά στο σημερινό χωριό Κάστρο, γιατί εκεί ήταν το βαθύτερο σημείο της λίμνης και δεν ξηραίνονταν τα καλοκαίρια όπως συνέβαινε σε άλλα σημεία. Η λίμνη ήταν ονομαστή στην αρχαιότητα για τα εξαιρετικά αυλικά καλάμια που φύτρωναν στις όχθες της, για τα σχοίνα με τα οποία έφτιαχναν τα "αλιάρτια σχοινιά", μα προπαντός για τα ψάρια της και τα νοστιμότερα χέλια.

### **Οι διώρυγες.**

Σε πολλά αρχαία κείμενα αναφέρεται ότι η Κωπαΐδα πριν γίνει λίμνη, ήταν εύφορη πεδιάδα. Όπως εξιστορεί ο Στράβωνας, οι θρυλικοί Μινύες, πριν από 3500 χρόνια περίπου είχαν αποξηράνει την Κωπαΐδα. Έργο θαυμαστό και κολοσσιαίο, τόσο για την τολμηρή σύλληψή του, όσο και για τη δύσκολη εκτέλεση του και ειδικά αν αναλογιστούμε τα πενιχρά τεχνικά μέσα που διέθεταν. Πρέπει να τονιστεί ότι τα υδραυλικά αυτά έργα των Μινύων ήταν τα αρχαιότερα της Ευρώπης.

Με τρεις γιγάντιες διώρυγες, μέσου πλάτους 40-60 μέτρα και ύψος ανάλογο με την επιφάνεια της λίμνης, που συνδέονταν μεταξύ τους, έπαιρναν τα νερά των γύρω

ποταμών από τα στόμιά τους και τα διοχέτευαν στα υπόγεια χάσματα της ακρολιμνιάς (φυσικές καταβόθρες).

Η βόρεια διώρυγα, που ήταν και η μεγαλύτερη και είχε μήκος 9 χιλιόμετρα Περίπου, έπαιρνε τα νερά του Κηφισού και του Μέλανα και περνώντας από το Στροβίκι, το Κάστρο και το Αθαμάντιο πεδίο, έριχνε τα νερά στις ανατολικές καταβόθρες της Μπίνιας και της Μεγάλης που είναι στο Νέο κόκκινο κάτω απ' το εκκλησάκι του Άι Γιάννη.

Η δεύτερη διώρυγα έπαιρνε τα νερά της Έρκυνας στη Ράχη, περνούσε το χωριό Μαυρόγεια και διέσχισε την κεντρική Κωπαΐδα ώσπου συναντούσε την τρίτη διώρυγα.

Η τρίτη τέλος διώρυγα ξεκινούσε νότια από τις Αλαλκομενές, έπαιρνε τα νερά του Κοράλιου της Κορώνειας, του Λόφιδος της Αλιάρτου και των άλλων χειμάρρων του Ελικώνα, περνούσε το Αθαμάντιο πεδίο κοντά στη νησίδα του Γλα και χυνόταν στην Πρώτη διώρυγα που τη συναντούσε στον κόλπο των Πεταλιών (Κάστρο).

### **Η τεχνητή καταβόθρα.**

Αν όλα αυτά είναι εντυπωσιακά για την εποχή που έγιναν, τότε η συνέχεια του έργου που σκέφτηκαν και υλοποίησαν οι Μινύες είναι εκπληκτική.

Επειδή οι φυσικές σπηλιές - καταβόθρες δεν επαρκούσαν για την απορροή των νερών, και ειδικά το χειμώνα, το γιγάντιο αποστραγγιστικό έργο συμπληρώθηκε με μια τεχνητή υπόγεια σήραγγα, που άρχισε από τη θέση Κεφαλάρι και προχωρώντας σε μήκος 2200 περίπου μέτρων κάτω από τη συνοχή Χλωμού και Πτώου, όπου περνούσε και περνά και τώρα ο δρόμος, έφτανε στην παραθαλάσσια του Ευβοϊκού Λάρυμνα.

Έργο πραγματικά τιτάνιο αν σκεφτούμε ότι στην καλύτερη περίπτωση τα εργαλεία που χρησιμοποίησαν ήταν χάλκινα, μέταλλο ιδιαίτερα μαλακό και επομένως ακατάλληλο για το κόψιμο του σκληρού βράχου.

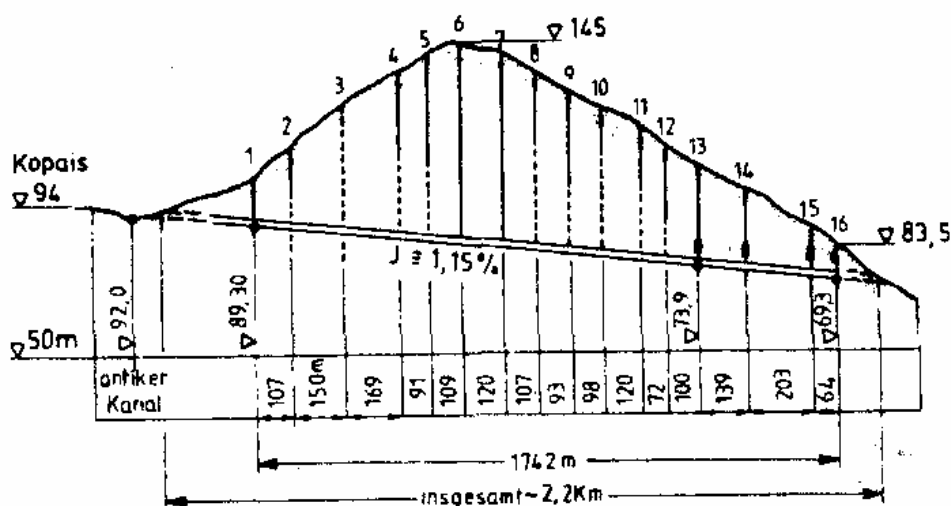


ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-47

Τμήμα της στοάς της τεχνητής καταβόθρας, σκαμμένο σε συμπαγή βράχο. Αξιοσημείωτη η τριγωνική διάνοιξη της οροφής για να “ανακουφίζεται” από το βάρος του υπερκείμενου εδάφους.

Κι όμως όχι μόνο άνοιξαν σήραγγα μήκους 2200 μέτρων σε συμπαγή βράχο, αλλά έσκαψαν ενδιάμεσα και 16 κατακόρυφα πηγάδια, σε απόσταση 100-200 μέτρα το ένα από το άλλο, τα οποία χρησίμευαν για τη συντήρηση και τον καθαρισμό της υπόγειας

σήραγγας. Ήταν τέτοια δε η ποιότητα της κατασκευής της, που λειτουργούσε μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια. Δηλαδή πάνω από 2000-2500 χρόνια.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-48

Σχεδιάγραμμα της τεχνητής καταβόθρας, μήκους περίπου 2200 μ. Διακρίνονται τα 16 κάθετα φρεάτια και οι μεταξύ τους αποστάσεις, καθώς και η κλίση της καταβόθρας.

### Σημερινή εξερεύνηση.

Μόλις το 2000 μ.Χ. η τεχνητή αυτή καταβόθρα ανακαλύφθηκε και ένα μέρος της εξερευνήθηκε από τον Νίκο Λελούδα της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας.

Από τα 16 πηγάδια σήμερα σώζονται σε όλο τους το βάθος (15-30 μέτρα) μόνο τέσσερα. Κατεβαίνοντας από τα πηγάδια αυτά ο Νίκος Λελούδας κατάφερε να εξερευνήσει ενδιάμεσα ανέπαφα τμήματα της σήραγγας γιατί η αρχική στοά έχει φραχτεί από κατακρημνίσεις που οφείλονται είτε σε φυσικά αίτια (σεισμοί), είτε στην ανθρώπινη δραστηριότητα.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-49

Κατάβαση σε ένα από τα πηγάδια καθαρισμού - εξαερισμού της στοάς.



Για να πάρουμε μια ιδέα της τεχνολογίας και των γνώσεων των Μινύων, αρκεί να σκεφτούμε πως μετά την προϊστορική αποξήρανση της Κωπαΐδας, η επόμενη επιτυχημένη προσπάθεια άρχισε το 1834 και ολοκληρώθηκε το 1931. Κατά την ιστορική περίοδο επεχείρησε και ο Μεγάλος Αλέξανδρος, με τον Χαλκιδαίο μηχανικό Κράτη, να αποξηράνει χωρίς επιτυχία τη λίμνη, όπως αργότερα και οι Ρωμαίοι.

#### **Αποτέλεσμα της αποξήρανσης.**

Η αποξήρανση πάντως της λίμνης έφερε πλούτο και πρόοδο σε 66 συνοικισμούς γύρω από αυτήν. Η συστηματική καλλιέργεια του εύφορου κάμπου της Κωπαΐδας έφερε στους Μινύες του Ορχομενού πλούτο, στρατιωτική ισχύ, μεγάλο τμήμα του αρχαίου κόσμου κάτω από την κυριαρχία τους και άνθιση του πολιτισμού. Μπόρεσαν να οραματιστούν και να μετατρέψουν τα θανατηφόρα έλη, λόγω ελονοσίας, σε καρποφόρα γη και αυτό τους έφερε σε θέση να αξιοποιήσουν και την ναυτική τους ικανότητα, να ξανοιχτούν στις θάλασσες και φέρουν τον Ελληνικό πολιτισμό στον Ελλήσποντο, στη Μαύρη Θάλασσα και στα παράλια της Μ. Ασίας.

### **13) ΝΕΑ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΡΟΧΩΡΗΜΕΝΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΪΩΝ ΣΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ**

Ε.Δ. ΧΙΩΤΗΣ

Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών.

"Με βάση τα σχέδια του A.Silcock για τον θησαυρό του Ατρέως συνάγεται ότι η κατακόρυφη τομή του θολωτού τάφου αποτελείται από δύο συμμετρικά τμήματα παραβολής. Υπάρχουν ενδείξεις ότι η παραβολική γεωμετρία του Θαλάμου σχεδιάστηκε έτσι εξ' αρχής και ότι κάθε λίθος του θόλου είχε υποστεί επεξεργασία σχεδόν στο τελικό του σχήμα, όταν τοποθετήθηκε.

Η τελειότητα των αναλογιών στο Θησαυρό του Ατρέως, που παρατηρήθηκε και υπογραμμίστηκε με έμφαση από τον Alan Wace, αποδίδεται στην εφαρμογή κατά τον σχεδιασμό της αρχής των σύμμετρων αναλογιών, δηλαδή αναλογιών μικρών ακεραίων, που διαπιστώνονται παντού, αλλά φαίνονται καλύτερα στην πρόσοψη. Επιπροσθέτως, η πρόσοψη διαιρείται σε δύο τμήματα, στο ανώτερο ή τύμπανο όπως λέγεται και στο κατώτερο, και η διαίρεση αυτή ακολουθεί κατά προσέγγιση τον κλασσικό κανόνα της χρυσής τομής.

Επιπλέον, στο σχεδιασμό του μνημείου περιλαμβάνονται ορθογώνια τρίγωνα που οι πλευρές τους είναι Πυθαγόρειες τριάδες, δηλαδή ανάλογες προς ακεραίους αριθμούς. Αυτό υποδηλώνει ότι το Πυθαγόρειο θεώρημα ήταν γνωστό στους Μυκηναίους, ίσως σε κάποια εμπειρική μορφή του. Είναι πιθανόν ότι οι σχετικές γνώσεις τους αποκτήθηκαν στην προσπάθεια εφαρμογής της αρχής των σύμμετρων αναλογιών στα ορθογώνια τρίγωνα.

Τελικά, συμπεραίνεται ότι τα γεωμετρικά σχήματα και οι αναλογίες στα Μυκηναϊκά μνημεία δείχνουν ένα προχωρημένο επίπεδο μαθηματικών για την εποχή, σε πρακτική μάλλον μορφή, που απετέλεσαν όμως τη βάση για τη θεωρητική μελέτη από τους Πυθαγορείους και τους αρχαίους Έλληνες μαθηματικούς. Πιστεύεται, επίσης, ότι η λεπτομερής μελέτη της γεωμετρίας των μνημείων θα βοηθούσε στην καλύτερη κατανόηση των μαθηματικών και της μηχανικής των Μυκηναίων."

#### 14) Η ΥΠΟΓΕΙΑ ΔΕΞΑΜΕΝΗ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΤΗΣ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ

Η σημασία του χώρου είναι υψηλή και αγγίζει τα όρια της μοναδικότητας στην προϊστορική εποχή. Η είσοδος της υπόγειας δεξαμενής, βρίσκεται μέσα στην τειχισμένη πόλη των Μυκηνών, στη βορειοανατολική γωνία και προς το βόρειο κυκλώπειο τείχος. Χρονολογείται στα τέλη του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., οπότε και έγινε η τελευταία βαθμιαία ανάπτυξη του περιβόλου των Μυκηνών με σκοπό να τη συμπεριλάβει.

Η υπόγεια δεξαμενή κατασκευάστηκε εντός των τειχών της Μυκηναϊκής ακρόπολης για να παρέχει νερό στους κατοίκους, όταν αυτοί βρισκόντουσαν σε κατάσταση πολιορκίας. Το νερό προερχόταν, κυρίως, από μια πηγή ζωτικής σημασίας, την Περσεΐα, που από τα προϊστορικά χρόνια έως και στις μέρες μας αναβρύζει ακόμη και υδροδοτεί το σύγχρονο χωριό. Οι σύγχρονοι μελετητές την τοποθετούν με ακρίβεια στα 360 μ. μακριά από την ακρόπολη. Είναι σε πλεονεκτική θέση, 13 μ. ψηλότερα από την κορυφή της Ακρόπολης και μπορούμε να τη θεωρήσουμε από τα Μυκηναϊκά χρόνια σαν το κεντρικό υδραγωγείο της πόλης.

Οι Μυκηναίοι, είχαν την τεχνική εμπειρία να μεταφέρουν το νερό με αγωγούς έως το "πόδι" του λόφου της ακροπόλεως. Η λύση του προβλήματος δόθηκε τη στιγμή που βρέθηκε, μέσα στην ακρόπολη, ένα άνοιγμα στον βράχο, το οποίο εκμεταλλεύτηκαν με σκοπό να φτάσουν την δεξαμενή που κατασκεύασαν έξω από το τείχος. Η σύλληψη του σχεδίου και η πραγματοποίηση του έργου από τους μυκηναϊούς τεχνίτες τοποθετεί την υπόγεια δεξαμενή σ' ένα από τα θαυμαστά μηχανικά μυκηναϊκά έργα με γνήσια "κυκλώπεια εκτέλεση" που μπορεί να αναφέρεται και να συγκρίνεται με τα σύγχρονα συστήματα υδροδότησης των πόλεων 33 αιώνες μετά.

Η κάθοδος στην υπόγεια δεξαμενή αρχίζει με το σχήμα της υψηλόροφης καμάρας που οδηγεί σε μια είσοδο με παραστάδες και υπέρθυρο, χαρακτηριστικά δείγματα της μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής. Για να φτάσουμε σ' αυτή κατεβαίνουμε μια κλίμακα σε 3 επίπεδα που εξαρτώνται από το βάθος και την κατεύθυνση. Η πρώτη κατηφορική κλίμακα, από την οποία σώζονται τα 16 σκαλοπάτια οδηγεί σε μια πύλη κυκλώπειας τεχνοτροπίας. Η σωληνοειδής βαθμιδωτή κάθοδος διεισδύει λοξά του τείχους, διαπερνά όλο το πάχος του και συνεχίζει υπόγεια μέχρι να φτάσει σ' ένα σκεπαστό τετράπλευρο πλατύσκαλο - α' στάση - από όπου στρίβει προς τα δυτικά. Η δεύτερη σκάλα αρχίζει από το πλατύσκαλο καταλήγει σ' ένα άλλο - β' στάση - με 20 σκαλοπάτια, αλλάζοντας κατεύθυνση προς τα ανατολικά. Τώρα η παραλληλότητα με το τείχος είναι εμφανής.

Μετά την τελευταία στροφή αρχίζει το τρίτο σύνολο σκαλοπατιών, με απότομη κλίση, που καλύπτει την απόσταση των 12 μέτρων, που απομένουν με 54 σκαλοπάτια. Η τελευταία τουλάχιστον κλίμακα είχε σαν σκοπό να αυξήσει την χωρητικότητα της δεξαμενής. Αυτό φαίνεται διότι αυτή, η υπόγεια δεξαμενή και το φρεάτιο είχαν διπλή στρώση από υδραυλικό ασβεστοκονίαμα.

Η καμαροσκεπής δεξαμενή, βάθους 5 μέτρων έχει στην οροφή της ένα κατακόρυφο φρεάτιο με αραιά τοποθετημένους λίθους που λειτουργούσαν σαν φίλτρα. Εδώ κατέληγε, από τις πηγές ο υπόγειος αγωγός. Το ζήτημα της υδροδότησης της ακρόπολης των Μυκηνών βρήκε λοιπόν την πρακτική του λύση.

Τα όστρακα κεραμικής που βρέθηκαν γύρω από το τείχος και από την υπόγεια δεξαμενή την τοποθετούν χρονολογικά στα τέλη της ΥΕ ΙΙΙ Β (1300 - 1210 π.Χ.) και της ΥΕ ΙΙΙ Γ (1210 - 1160). Τέτοιες κατασκευές συναντούμε επίσης στην Ακρόπολη

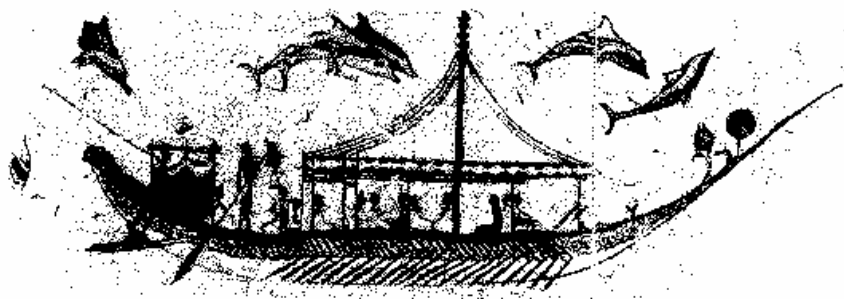
των Αθηνών και στην Τίρυνθα. Η ενίσχυση των υπόγειων υδραγωγείων είναι σχεδόν ταυτόχρονη στα ανακτορικά κέντρα.

### **15) ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΝΑΥΠΗΓΙΚΗ**

Ένας τομέας στον οποίο οι τεχνολογικές επιτεύξεις υπήρξαν εξίσου εντυπωσιακές είναι αυτός της ναυπηγικής. Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές, στην αρχαία Ελλάδα τα πλοία δε λέγονταν έτσι, αλλά νήες ( "η ναύς, της νηός"... ) απ' όπου και: ναυτιλία, ναυτικό, ναύτης, ναύαρχος, ναύσταθμος, ναυπηγική, αργοναύτης...

Πληροφορίες για τα πλοία της εποχής βρίσκουμε στα Ομηρικά έπη, στο Πάριο χρονικό και στις περιγραφές των ιστορικών και μυθικών συγγραφέων και των λυρικών ποιητών.

Όταν στα 1973 ο καθηγητής Σπ. Μαρινάτος διενεργούσε ανασκαφές στο Ακρωτήρι της Θήρας, ανάμεσα στα άλλα θαυμαστά έργα που έφερε στο φως ήταν και οι υπέροχες τοιχογραφίες που αφορούσαν επτά καλοζωγραφισμένα πλοία της περιόδου 1600-1500 π.Χ. Είναι τόσο πολλές οι γνώσεις που μας προσφέρουν αυτές οι τοιχογραφίες για τα πλοία εκείνης της περιόδου, που δίκαια χαρακτηρίστηκαν μοναδικές. Οι αναπαραστάσεις των "πλοίων της Θήρας" μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι Κρήτες ή Μυκηναίοι της εποχής είχαν φτάσει σε θαυμαστά επίπεδα ναυπηγικής. Τα πλοία αυτά θεωρούνται από τους σύγχρονους ειδικούς πολύ προωθημένης τεχνογνωσίας για την εποχή που εμφανίζονται και η ύπαρξή τους ανατρέπει όλα τα γνωστά δεδομένα για τη γεωγραφία, τα ταξίδια και τις θαλάσσιες δραστηριότητες γενικώς.



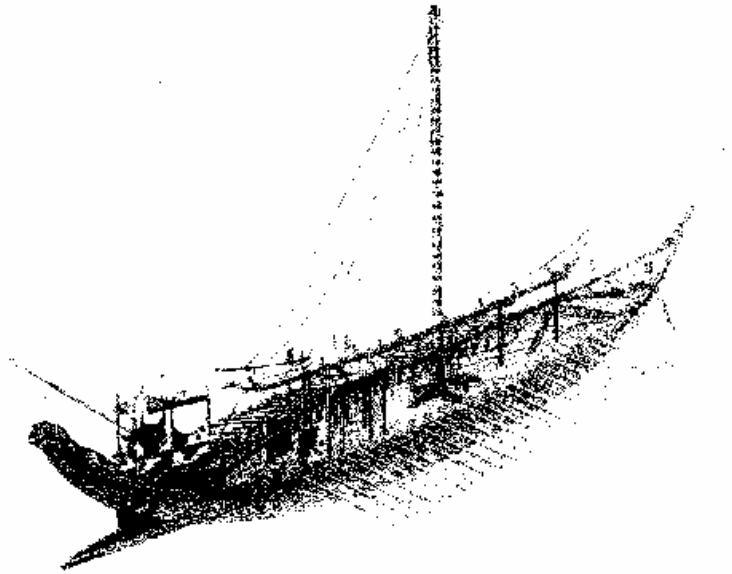
ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-50

Τοιχογραφία από τη Σαντορίνη που απεικονίζει ένα από τα περίφημα πλοία της Θήρας.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-51

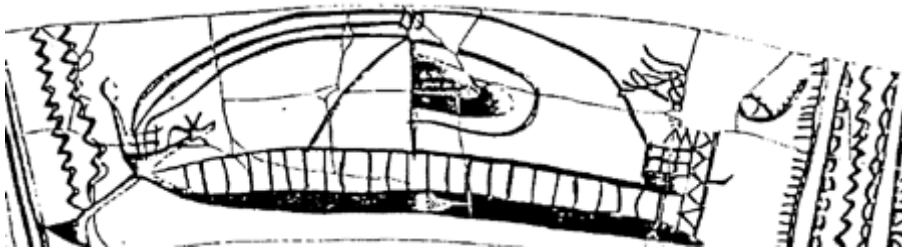
Αναπαράσταση ενός Θηραϊκού πλοίου.



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-52

Αναπαράσταση ενός Θηραϊκού πλοίου με εξοπλισμό ιστιοφόρου και κοπήλατου, με έμβολο στην πλώρη και λεοντόσχημο ακρόπλωρο.

Πληροφορίες σχετικά με τα πλοία της εποχής παίρνουμε και από αγγεία που έρχονται στην επιφάνεια με τις ανασκαφές και φέρουν διάφορες εικόνες πλοίων.



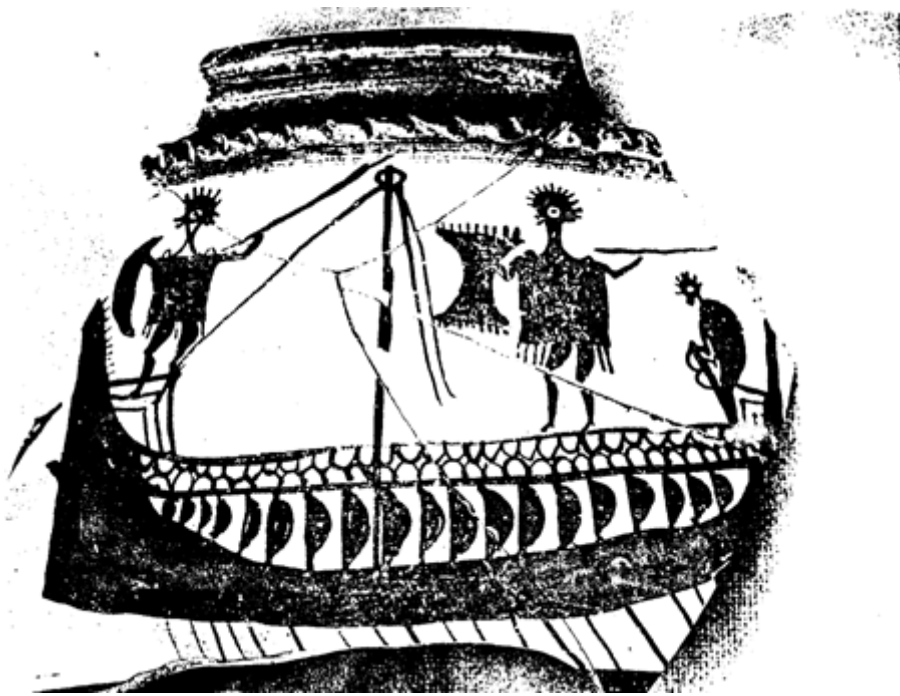
ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-53

Αγγείο Τραγάνας (ΥΕ ΙΙΙ Γ).



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-54

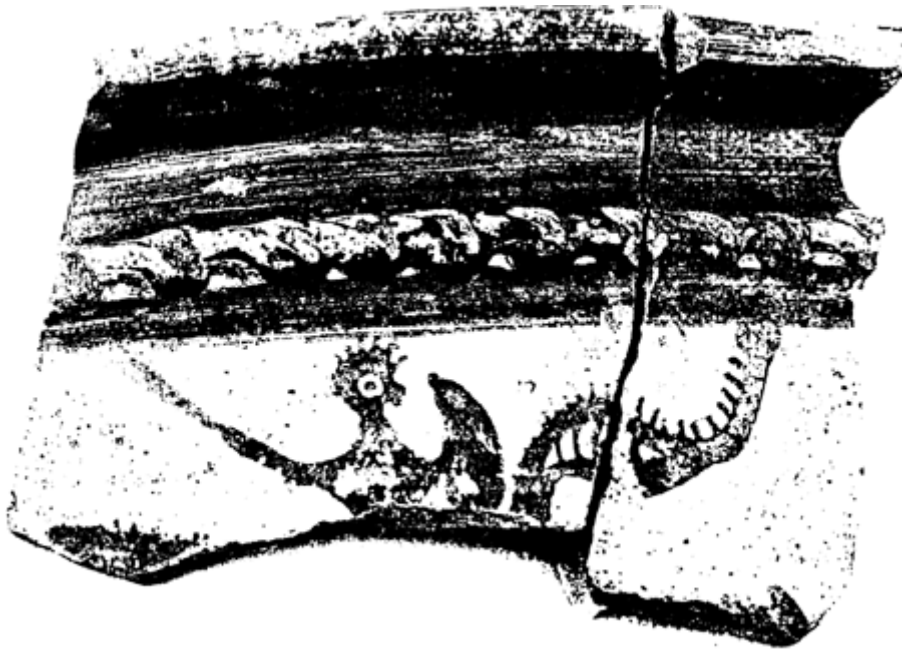
Αγγείο Σκύρου (ΥΕ ΙΙΙ Γ).



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-55  
Αγγείο Κύνου (ΥΕ ΙΙΙ Γ).



ΕΙΚΟΝΑ 3.ΣΤ-56  
Αγγείο Κύνου ΙΙ (ΥΕ ΙΙΙ Γ).



EIKONA 3.ΣΤ-57  
Αγγείο Κύνου (ΥΕ ΙΙΙ Γ).

Αρχικά τα πλοία ήταν μόνο με κουπιά και επειδή αρχικά δε λέγαμε κουπιά, αλλά κόντορους (από το κοντάρι = το κουπί, αλλά και κάθε μακρύ ξύλο κ.α.), γι' αυτό και τα πλοία αρχικά λέγονταν κόντοροι, που ανάλογα με την ποσότητα των κουπιών τα πλοία λέγονταν π.χ. τριαντακόντοροι (με 30 κουπιά) ή πεντηκόντοροι (με 50 κουπιά κ.τ.λ.) κ.α. Μάλιστα σύμφωνα με τον Απολλόδωρο (Α 7,2), η πρώτη πεντηκόντορος ναύς το πλοίο με 50 κουπιά) που κατασκευάστηκε ήταν η Αργώ, το πλοίο των Αργοναυτών. Μετά επινοήθηκαν τα πλοία με πανιά (ιστία), που, σύμφωνα με τον Πausανία (Βοιωτικά ΙΙ), αυτός που τα επινοήθηκε ήταν ο Δαίδαλος, προκειμένου να αποφύγει το πολεμικό ναυτικό του Μίνωα που μέχρι τότε ήταν χωρίς πανιά.

Η ναυπηγική τέχνη και το πλοίο έχουν αφετηρία τους τα ελληνικά πελάγη και ιδιαίτερα το Αιγαίον ή αλλιώς την ελληνική θάλασσα, όπως μαρτυρούν όχι μόνο οι μύθοι, αλλά και οι αρχαίοι συγγραφείς και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια είναι οι παλαιότερες γραπτές αναφορές, σχετικά με μεθόδους κατασκευής πλοίων, καθώς και οι αρχαιότερες γραπτές μαρτυρίες γύρω από τη ναυτική ζωή και τη ναυπηγική τέχνη.

► πρβλ:

*"Κι αφού σκάρωσε κατάστρωμα κι αρμολόγησε στραβόξυλα πυκνά, το μαστόρευε ..... και μέσα στήριξε κατάρτι με ταιριασμένη αντένα κι έκαμε και το τιμόνι του να κυβερνάει το σκάφος ..... κι η Καλυψώ λινά τού κουβαλούσε για τα πανιά. Κι αυτός με τέχνη τα έφτιαξε κι αυτά, κι έδεσε μέσα ζάρτια και караβόσκοινα". (Οδύσσεια, ε 253-260)*

Για τη ναυπήγηση αρχικά των ελληνικών εμπορικών πλοίων χρησιμοποιείται ανθεκτική ξυλεία, συνήθως από δρυ ή πεύκο, που υπάρχει άφθονη στην Ελλάδα. Για το πολεμικό πλοίο χρησιμοποιείται ελαφρότερη ξυλεία, ώστε να είναι από τη μια πιο ευκίνητο (το ελαφρύ φορτίο πάει πιο γρήγορα) και από την άλλη πιο εύκολο στην ανέλκυση - μεταφορά του στην ξηρά για προφύλαξη του από πυρπόληση των εχθρών. Οι ειδικοί λένε, επίσης, ότι τα πλοία με βασική ύλη το ξύλο κατασκευαζόταν με μεθόδους αρκετά διαφορετικές από τις σημερινές. Αρχικά φτιαχνόταν το εξωτερικό κέλυφος και στη συνέχεια τοποθετούνταν εσωτερικά οι ενισχύσεις.

## **ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΠΛΟΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ**

### **I) ΤΑ ΚΩΠΗΛΑΤΑ ΠΛΟΙΑ (ΚΟΝΤΟΡΟΙ)**

Αρχικά, τα πλοία ήσαν μόνο με κουπιά (κόντορους, κοντάρι) και με μια σειρά από κάθε πλευρά, οι καλούμενες μονήρεις. Αργότερα, μετά τα τρωικά, έγιναν πλοία με δυο σειρές, Οι καλούμενες διήρεις (τα πλοία αυτά είχαν δυο καταστρώματα) και τέλος με τρεις σειρές, οι καλούμενες τριήρεις (τα πλοία αυτά είχαν τρία καταστρώματα).

### **II) ΤΑ ΙΣΤΙΟΦΟΡΑ ΠΛΟΙΑ**

Τα ιστιοφόρα, όπως είδαμε πιο πριν, επινοήθηκαν επί Μίνωα από τον Αθηναίο μηχανικό Δαίδαλο. Ο Δαίδαλος και ο Ίκαρος, λέει ο Πausanias ("Ελλάδος Περιήγησις, Βοιωτικά", II), έφυγαν από την Κρήτη με δυο μικρά πλοία που πρόσθεσαν σ' αυτά πανιά, για να αναπτύξουν ταχύτητα προκειμένου να διαφύγουν το πολεμικό ναυτικό του Μίνωα που μέχρι τότε δεν χρησιμοποιούσε πανιά.

Σημειώνεται ότι τα πολεμικά πλοία, ακόμη και όταν είχαν επινοηθεί τα πανιά, δεν έφεραν ιστία, αφενός για να αποφύγουν το βάρος των κονταριών όπου στηρίζονται τα πανιά και αφετέρου για να είναι πιο ευέλικτα. Τα πολεμικά πλοία έβαλαν ιστία μόνο όταν επινοήθηκαν οι διήρεις και οι τριήρεις.

### **III) ΤΑ ΕΜΠΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΠΛΟΙΑ**

Τα πολεμικά πλοία είχαν έμβολο, για εμβολισμό των εχθρικών πλοίων και μακρόστενο σχήμα, για να διασχίζουν με ευκολία τη θάλασσα. Επίσης ήταν κωπήλατα και βοηθητικά είχαν τα πανιά, επειδή στις μάχες απαιτούνται ειδικές κινήσεις (ταχύτητες και ελιγμοί).

Τα εμπορικά πλοία ήταν αρκετά πιο μεγάλα από τα πολεμικά, ώστε να χωρούν πολύ εμπόρευμα και λίγους κωπηλάτες, ώστε να μην απαιτείται μεγάλο κόσμος (διατροφή, μισθοί κ.τ.λ.), όμως με πολύ μεγάλα πανιά, ώστε όταν φυσά αέρας να μη απαιτείται η κουραστική κωπηλασία.

### **IV) Η ΔΙΗΡΗΣ**

Η διήρης ήταν πλοίο με δύο σειρές κουπιών σε κάθε πλευρά αντί μια που είχε η πεντηκόντορος ή τριών που είχε η τριήρης. Η διήρης αποτελεί τον ενδιάμεσο κρίκο εξέλιξης από την πεντηκόντορο προς τα μεταγενέστερα σκάφη. Είχαν κατασκευαστεί διήρεις με τριάντα ή με πενήντα κουπιά και οι διαστάσεις των πλοίων αυτών κυμαίνονται στα 18 μ. μήκος, 3-3,60 μ. πλάτος, εκτόπισμα 22 τόνοι και μήκος κουπιών 4-6 μ.

Ο Όμηρος αναφέρει καράβια με εκατόν είκοσι κουπιά, που θεωρούμε ότι ήταν διήρης διότι εξήντα κουπιά σε μια πλευρά σε σειρά θα ήταν ένα μακρύ μη λειτουργικό και δυσκίνητο καράβι, άρα πρέπει να είχε τριάντα κουπιά ανά σειρά, με δύο σειρές σε κάθε πλευρά. Δημοφιλέστερα εκείνης της εποχής ήταν αυτά που είχαν από 20 έως και 50 κουπιά. Τα αναφέρει ως "μέλαινες νήες" δηλαδή μαύρα καράβια, που ξεκίνησαν για την Τροία από την Αυλίδα. Ακόμα μας αναφέρει ότι μερικά είχαν την πλώρη και την πρύμη βαμμένες μπλε ή και κόκκινη όπως το πλοίο του Οδυσσέα. Μυκηναϊκά αγγεία μας δείχνουν πλοία με πρώιμο ξύλινο έμβολο καθώς και παραστάσεις πουλιών επάνω στις πλώρες.

Σύμφωνα με τον επιστημονικό ιστοριογράφο Θουκυδίδη ( Ιστορία Α, Ι - 19 ), όταν άρχισε να αναπτύσσεται η ναυτιλία και οι άνθρωποι να επικοινωνούν και με τα πλοία, οι Κάρες και οι Φοίνικες το έριξαν στην πειρατεία και στις ληστείες με συνέπεια ο Μίνωας, πρώτος από όλους τους Έλληνες ηγεμόνες, να συγκροτήσει πολεμικό ναυτικό (άρα ο Μίνωας είναι ο ιδρυτής τους ελληνικού πολεμικού ναυτικού) και μ' αυτό έδιωξε του κακοποιούς Κάρες και Φοίνικες από το Αρχιπέλαγος και τις Κυκλάδες όπου είχαν κάνει αποικίες. Κάτι που είχε ως αποτέλεσμα από τη μια ο ίδιος να γίνει μέγας θαλασσοκράτορας και από την άλλη να ελευθερωθούν οι θαλάσσιοι διάδρομοι και έτσι οι Έλληνες να μπορέσουν να ασχοληθούν και με τη ναυτιλία, να πλουτίσουν, να επικρατήσουν, να σταματήσουν το μεταναστευτικό βίο που τους εξανάγκαζαν οι κακοποιοί, να κτίσουν πόλεις κ.τ.λ. και σε αυτή την κατάσταση πλέον να εκστρατεύουν στην Τροία.

► πρβλ (σε νέα ελληνική από τον Ελ. Βενιζέλο):

*"Ο Μίνωας, εξ όσων κατά παράδοσιν γνωρίζομεν, πρώτος απέκτησε πολεμικόν ναυτικόν, και εκυριάρχησεν επί του μεγαλυτέρου μέρους της θαλάσσης, η οποία ονομάζεται σήμερον Ελληνική. Κατακτήσας τας Κυκλάδας νήσους, ίδρυσεν αποικίας εις τας περισσοτέρας από αυτάς, αφού εξεδίωξε τους ληστές Κάρας και εγκατέστησε τους υιούς του ως κυβερνήτας. Ως εκ τούτου και την πειρατείαν φυσικά κατεδίωκεν όσον ημπορούσεν από την θάλασσαν αυτήν, διά να περιέρχωνται εις αυτόν ασφαλέστερον τα εισοδήματα των νήσων. «Αλλ' ακόμη περισσότερον επεδίδοντο εις την πειρατείαν σι νησιώται Κάρες και Φοίνικες, οι οποίοι είχαν κατοικήσει τας περισσοτέρας από τας νήσους. Αλλ' αφοτου συνεκροτήθη το πολεμικόν ναυτικόν του Μίνωος, αι δια θαλάσσης συγκοινωνία έγιναν ασφαλέστεροι, αφ' ενός μεν διότι οι κακοποιοί των νήσων αυτών εξεδιώχθησαν υπ' αυτού, κατά την εποχήν ακριβώς που προέβη εις εποικισμόν των περισσοτέρων, εξ αλλού δε διότι οι κάτοικοι των παραλίων ήρχισαν ήδη ν' αποκτούν μεγαλυτέρας περιουσίας και να έχουν μονιμωτέραν κατοικίαν, και μερικοί μάλιστα, όπως ήτο φυσικόν δι' ανθρώπους, των οποίων ηύζανε καθημερινώς ο πλούτος, και με τείχη περιέβαλλαν τας πόλεις των. Διότι, ένεκα του γενικού πόθου του κέρδους και οι ασθενέστεροι ηνείχοντο την εξάρτησιν από τους ισχυροτέρους και οι δυνατώτεροι, διαθέτοντες πλούτον, καθίστων υπηκόους των τας υποδεεστέρας πόλεις. Και μόνον βραδύτερον, όταν είχαν ήδη έτι μάλλον προαχθή εις την κατάστασιν αυτήν, εξεστράτευσαν κατά της Τροίας.... "* («Θουκυδίδη Α», 8)

Τρεις γενιές μετά από το Μίνωα, κάπου το 1220 π.Χ. ο Αγαμέμνονας ενώνει τα δυο σκήπτρα των Μυκηναίων (δηλαδή ενώνει τους Δαναούς και Πέλοπες σε ένα λαό και με ένα αρχηγό) και κάνει τις Μυκήνες την πρώτη στρατιωτική και ναυτική δύναμη στον αρχαίο γνωστό κόσμο. Στη συνέχεια ο Αγαμέμνονας καλεί και άλλες



Πόλεις Κράτη (Κρήτες, Αθηναίους κ.τ.λ.) για κοινή εκστρατεία εναντίον των βαρβάρων της Ασίας, την γνωστή εκστρατεία στην Τροία, με το αιτιολογικό ότι αυτοί συνεχώς καταπατούσαν ελληνικά μέρη και έτσι δεν μπορούσε η Ελλάδα να προκόψει. Η αφορμή απλώς δόθηκε με την αρπαγή από τους Τρώες της ωραιάς Ελένης, της συζύγου του βασιλιά της Σπάρτης Μενέλαου.

Ο Θουκυδίδης, σχετικά με τα της Ελλάδας μετά από την εποχή του θαλασσοκράτορα Μίνωα, λέει αφενός ότι ο Πέλοπας ήρθε από την Ασία και κατέλαβε την Πελοπόννησο και αφετέρου ότι απόγονοι του Πέλοπα ήταν ο Ευρυσθέας, τον οποίο φόνευσαν οι γιοι του Ηρακλή (οι Ηρακλείδες) στην Αττική και ο Ατρέας, γιος του οποίου ήταν ο Αγαμέμνωνας, που διοργάνωσε την εκστρατεία στην Τροία, αφού πρώτα έκανε πρώτη δύναμη τις Μυκήνες με το να ενώσει τα δυο τους σκήπτρα, του Πέλοπα και του Περσέα.

► Λέει επακριβώς ο Θουκυδίδης (σε μετάφραση Ελ. Βενιζέλου):

*"Και ο Αγαμέμνων, ως φρονώ, κατώρθωσε να συγκεντρώση την ναυτικήν εκστρατείαν εναντίον της Τροίας, διά τον λόγον ότι υπερείχε κατά την δύναμιν από τους άλλους ηγεμόνας, και όχι τόσον διότι οι μνηστήρες της Ελένης, των οποίων υπήρξεν αρχιστράτηγος, είχαν δεσμευθή με τους όρκους που τους επέβαλεν ο Τυνδάρεως. Και όσοι, άλλωστε, από τους Πελοποννησίους παρέλαβαν από τους προγενεστέρους τας ασφαλεστέρας παραδόσεις διηγούνται ότι ο Πέλοψ απέκτησεν αρχικώς δύναμιν λόγω του μεγάλου πλούτου, με τον οποίον ήλθεν από την Ασίαν εις χώραν, της οποίας ο πληθυσμός ήτο πτωχός, και διά τούτο κατώρθωσε, μολονότι ξένος, να δώση εις αυτήν το όνομά του, και ότι ακόμη καλύτερα τύχη επερίμενε τους απογόνους του μετά τον θάνατον του εγγονού του Ευρυσθέως, βασιλέως των Μυκηνών, ο οποίος εφρονεύθη από τους Ηρακλείδας εις την Αττικήν. Καθόσον, όταν ούτος εξεστράτευσεν εκεί, ενεπιστεύθη την αντιβασιλείαν των Μυκηνών, λόγω συγγενείας, εις τον αδελφόν της μητρός του Ατρέα (ο οποίος κατά την εποχήν εκείνην ήτο εξωρισμένος από τον πατέρα του Πέλοπα διά τον φόνον του Χρυσίππου). Και επειδή ο Ευρυσθεύς δεν επέστρεψε πλέον, ο Ατρεύς, ο οποίος άλλωστε εθεωρείτο ανήρ πλουσιώτατος και είχε κολακεύσει το πλήθος, ανέλαβε την βασιλείαν των Μυκηνών και γενικώς των μερών, επί των οποίων εξετείνετο η αρχή του Ευρυσθέως, συμφώνως άλλωστε με την επιθυμίαν αυτών των Μυκηναίων, οι οποίοι επί πλέον εφοβούντο τους Ηρακλείδας. Και έτσι ο Οίκος του Πέλοπος έγινε ισχυρότερος από τον οίκον του Περσέως. Τα δύο αυτά σκήπτρα αφού ήνωσεν εις χείρας του ο Αγαμέμνων, υιός του Ατρέως, και έγινε συγχρόνως ισχυρότερος από τους άλλους κατά την ναυτικήν δύναμιν, κατώρθωσεν, όπως εγώ νομίζω, να συγκέντρωση την εκστρατείαν, διότι οι ηγεμόνες τον ηκολούθησαν, όχι κατά χάριν, αλλ' από φόβον. Διότι εις την εκστρατείαν προσήλθεν έχων ο ίδιος τα περισσότερα πλοία και συγχρόνως εφωδίασε με τοιαύτα τους Αρκάδας, εάν η περί τούτου μαρτυρία του Ομήρου πρέπη να ληφθή υπ' όψιν. Και εις τους στίχους, άλλωστε, όπου ομιλεί περί της διαδοχής του σκήπτρου, αναφέρει περί αυτού ο Όμηρος ότι εβασίλευσεν εις πολλές νήσους καί ολόκληρον το Άργος. Εν τούτοις, εάν δεν είχεν αξιόλογον ναυτικήν δύναμιν, δεν θα ημπορούσε με τον στρατόν της ξηράς να βασιλεύη εις νήσους, εκτός των εγγύς της παραλίας κειμένων, αι οποίαι όμως δεν ημπορούσαν να είναι πολλάί. Και από την εστρατείαν άλλωστε αυτήν πρέπει να εικάζωμεν περί της σημασίας των προγενεστέρων."*

Σημειώνεται επίσης ότι:

- Μετά τα τρωικά, σύμφωνα με τους Θουκυδίδη, Όμηρο κ.τ.λ., το όνομα "Ελλάς και Έλλην", που μέχρι τότε (επί Τρωικών) ήταν τοπικό στη Θεσσαλία-Φθιώτιδα, αρχίζει να απλώνεται, να γίνεται γενικό σε όλους τους ομόγλωσσους και ομόθρησκους, άσχετα αν αυτοί είχαν λάβει μέρος ή όχι στον Τρωικό πόλεμο.
- Ο Περσέας ήταν αφενός γιος της Δανάης και του Δία και αφετέρου αυτός που έκτισε τις Μυκίνες, ενώ ο Αγαμέμνονας ήταν απόγονος του Πέλοπα. Ο Πέλοπας, προς χάρη του οποίου ονομάστηκε έτσι η Πελοπόννησος, ήταν ο αρχηγός των Φρυγών που έφυγαν από τη Μ. Ασία και πήγαν και κατέλαβαν την Πελοπόννησο παρά την αντίσταση των Μυκηναίων. Η Δανάη ήταν κόρη του βασιλιά του Άργους Ακρίσιου και της Ευρυδίκης. Σύμφωνα επίσης με τον Ισοκράτη, ο Δαναός, ο Πέλοπας και ο Κάδμος ήταν βάρβαροι που όταν ήρθαν στην Ελλάδα (από την Ασία ο Πέλοπας και ο Κάδμος και ο Δαναός από την Αίγυπτο) προξένησαν μεγάλα δεινά στους Έλληνες, όμως μετά οι απόγονοί τους, όσοι συμμετείχαν στον Τρωικό πόλεμο, είχαν ωφελήσει την Ελλάδα.
- Οι Ηρακλείδες ή αλλιώς Σπαρτιάτες ήταν οι απόγονοι του Ηρακλή (απόγονοι του Ηρακλή ήταν και οι Μακεδόνες). Σύμφωνα με τον Ισοκράτη κ.α., όταν πέθανε ο Ηρακλής, οι γιοι του, φοβούμενοι να μην τους δολοφονήσει ο Ευρυσθέας κατέφυγαν στη Στερεά Ελλάδα, στην Αθήνα, Δωρίδα κ.τ.λ. Αργότερα ήρθε εκεί ο Ευρυσθέας, για να τους βρει και να τους σκοτώσει, φοβούμενος μήπως γυρίσουν και του πάρουν τη βασιλεία. Ωστόσο οι Αθηναίοι βοήθησαν τους Ηρακλείδες και σκότωσαν τον Ευρυσθέα. Ακολούθως οι Ηρακλείδες (οι απόγονοι των παιδιών του Ηρακλή) με κατοίκους της περιοχής Δωρίδας της Στερεάς Ελλάδας πήγαν και κατέλαβαν, με το αιτιολογικό ότι επέστρεφαν στα κληρονομικά τους μέρη, όλη την Πελοπόννησο (εξ ου και "Κάθοδος Δωριέων με τους Ηρακλειδείς"), δηλαδή τους Μυκηναίους (Αχαιούς), Αργείους, Μεσσήνιους κ.α. και έκτοτε αρχίζει η Δωρική περίοδος της Πελοποννήσου. Επίσης ένα άλλο μέρος Δωριέων με επικεφαλής απόγονο του Ηρακλή πήγε στη Μακεδονία (εξ ου και "δωρικό τε και μακεδνόν έθνος" και ένα άλλο στην Κρήτη (Οι Δωριείς με αρχηγό τον Τέκταμο).

## **1) ΠΡΩΤΕΣ ΜΕΓΑΛΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**

### **1α) Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΤΡΟΙΑ**

#### **Τα πραγματικά αίτια, τα στρατόπεδα και η αξία του Τρωικού πολέμου**

Η εκστρατεία των Ελλήνων στην Τροία ήταν ο πρώτος πόλεμος μεταξύ βαρβάρων και Ελλήνων και κατά κάποιο τρόπο παγκόσμιος, αφού:

α) Ο Θουκυδίδης λέει ότι η εκστρατεία της Τροίας ήταν η πρώτη ελληνική συνεργασία ( "*προ γαρ των Τρωικών ουδέν φαίνεται πρότερον κοινή εργασαμένη η Εκκλός*" (Θουκυδίδης Α, 3 - 18),

β) Οι Πέρσες είπαν στον Ηρόδοτο ( Ηροδότου Ιστορίες Α, 1 - 4) ότι τα αίτια έχθρας τους προς τους Έλληνες, οι βάρβαροι τα βρίσκουν στην άλωση του Ιλίου και οι Πέρσες θεωρούν ως δικούς τους όλους τους συμμάχους των Τρώων,

γ) Κατά τον πόλεμο αυτό πήραν μέρος όλοι σχεδόν οι βασιλιάδες, όλοι σχεδόν οι λαοί του αρχαίου γνωστό κόσμου.

Σύμμαχοι των Ατρείδων ήταν οι: Κρήτες, Αθηναίοι, Ευβοιείς, Μαγνήτες, Κορίνθιοι, Λακεδαιμόνιοι, Αρκάδες, Κεφαλλήνες κ.α.

Σύμμαχοι των Τρώων ήταν οι: Λύκιοι, Κάρες, Μαίονες, Φρύγες, Μυσοί, Παφλαγόνες, Κίκονες, Αλιζώνες, Δάρδανοι κ.α.

Σύμφωνα με τον Όμηρο από πλευρά των Ελλήνων στην εκστρατεία της Τροίας αρχιστράτηγος ήταν ο Αγαμέμνονας και συνάμα υπήρχαν και έξι γενικοί αρχηγοί (πρωτάρχοντες).

► πρβλ:

*"Ο βασιλιάς-αρχιστράτηγος Αγαμέμνονας θυσίασε ένα παχύ πεντάχρονο βόδι στον παντοδύναμο γιο του Κρόνου και κάλεσε να παρευρεθούν οι γενικοί αρχηγοί (πρωτάρχοντες) των ενωμένων Αχαιών, Πρώτο απ'όλους το Νέστωρα, το βασιλιά Ιδομενέα, τους δυο Αίαντες, το γιο του Τυδέα και έκτο τον Οδυσσέα, που είναι ισότιμος στη σοφία του Δία" (Ιλιάδα, Β 402 - 405).*

Σύμφωνα επίσης με το Θουκυδίδη (Ιστορία Α, 3 — 18), η εκστρατεία στην Τροία περιλάμβανε 1200 πλοία και αρχιστράτηγος ήταν ο Αγαμέμνονας. Ο Όμηρος στην Ιλιάδα ("Κατάλογος των Νηών") αναφέρει ότι ο εκστρατευτικός στόλος των Ελλήνων πριν ξεκινήσει για την Τροία συγκεντρώθηκε στην Αυλίδα και αποτελείτο κατά σειρά μεγέθους από τα εξής ναυτικά (που σημαίνει ότι κάπως έτσι ήταν και η ναυτική πραγματικότητα την εποχή εκείνη): Μυκηνών (αρχηγός ο Αγαμέμνονας) με 100 καράβια, Πύλου (αρχηγός ο Νέστωρας) με 90 καράβια, Κρήτης (αρχηγός ο Ιδομενέας) με 80 καράβια, Αργολίδας (αρχηγοί Διομήδης και Σθένης) με 80 καράβια, Λακεδαιμονίων (αρχηγός ο Μενέλαος) με 60 καράβια, Αρκάδων (αρχηγός ο Αλπήνορας) με 60 καράβια (είχαν δοθεί από τους Μυκηναίους), Αθηνών (αρχηγός ο Μενεσθέας) με 50 καράβια, Πελασγικού Άργους (αρχηγός ο Αχιλλέας) με 50 καράβια Βοιωτών με 50 καράβια, κ.α.

Σύμφωνα με τον Ισοκράτη, όσοι εκστράτευσαν στην Τροία αξίζουν να τύχουν ευγνωμοσύνης εκ μέρους όλων των Ελλήνων, γιατί έκτοτε αφενός η Ελλάδα άρχισε να προκόβει και να αυξάνει και αφετέρου έπαψαν οι βάρβαροι είτε να δημιουργού έκτροπα στην Ελλάδα είτε να έρχονται στην Ελλάδα και να αρπάζουν τμήματά της.

► πρβλ:

*"Εξαιτίας αυτών (των Τρωικών, της νικηφόρου εκστρατείας των Ελλήνων στην Τροία) επήλθε τόσο μεγάλη μεταβολή, ώστε ενώ προηγουμένως οι βάρβαροι, που ζούσαν δυστυχημένοι στους τόπους τους, και ο Δαναός, αφού έφυγε από την Αίγυπτο, κατέλαβε το Άργος, ο Κάδμος ο Σιδώνιος έγινε βασιλιάς της Θήβας, οι Κάρες αποίκησαν τα νησιά και ο Πέλοπας κυριεύσε την Πελοπόννησο οι μετά από αυτού του πολέμου, το γένος μας γνώρισε τόση ακμή ώστε κατάφερε να αφαιρέσει από τους βάρβαρους μεγάλες πόλεις και τεράστιες εδαφικές εκτάσεις" (Ισοκράτης Ελένης εγκώμιο 68 - 69).*

*«Η εκστρατεία στην Τροία από τον Αγαμέμνονα ήταν πράξη ωφελιμότητα για τους Έλληνες, για να μην υποστεί η Ελλάδα από τους βάρβαρους δεινά παρόμοια με κείνα που υπέστη παλαιότερα κατά την κατάληψη όλης της Πελοποννήσου από τον Πέλοπα, του Άργους από το Δαναό και της Θήβας από τον Κάδμο" (Παναθηναϊκός 79 - 80).*

### **Πότε έγινε ο τρωικός πόλεμος**

Η εκστρατεία στην Τροία, σύμφωνα με τον Όμηρο και τον Ηρόδοτο, έγινε τρεις γενιές μετά το θάνατο του Μίνωα: *"Τρίτη δε γενεή μετά Μίνων τελευτήσαντα γενέσθαι*

τρωικά" (Ηρόδοτου, Ιστορία Ζ), δηλαδή πρώτα ήταν βασιλιάς ο Μίνωας, μετά ο γιος του Δευκαλίωνας και μετά ο εγγονός του ο Ιδομενέας που έλαβε μέρος στο πόλεμο αυτή. Σύμφωνα επίσης με το Πάριο χρονικό, ο Τρωικός πόλεμος έγινε το 954 πριν από το Διόγνητο, άρα το 1218 π.Χ.

## Η αφορμή του τρωικού πολέμου

Σύμφωνα με τον Όμηρο, η αφορμή που βρέθηκε, για να ξεκινήσει ο Τρωικός πόλεμος, ο πόλεμος μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων στην Τροία, ήταν το ότι), ο πρίγκιπας της Τροίας Πάρις έκλεψε τη σύζυγο του βασιλιά της Σπάρτης, την ωραία Ελένη, κάτι που θεωρήθηκε προσβολή για όλους τους Έλληνες. Σύμφωνα επίσης με τον Ηρόδοτο και καθώς του είπαν λέει οι Πέρσες:

α) Η έχθρα μεταξύ Ελλήνων και Βαρβάρων (Περσών, Φοινίκων κ.α.) ξεκίνησε από τις αρπαγές γυναικών εκατέρωθεν (την ελληνίδα Ιώ από τους Φοίνικες, την Φοινικιά Ευρώπη- μάνα του Μίνωα- από τους Έλληνες Κρήτες, τη Μήδεια των Κόλχων από τους Έλληνες και την Ελληνίδα Σπαρτιάτισσα Ελένη από τους Τρώες), μόνο που οι Έλληνες έδωσαν πολύ σημασία σ' αυτές τις αρπαγές και κυρίως της Ελένης και κατέστρεψαν την Τροία, ενώ δεν έπρεπε, γιατί οι γυναίκες αυτές το ήθελαν.

β) Τα έθνη που κατοικούν στην Ασία (εννοούν Τρώες, Κάρες, Φοίνικες κ.α.), οι Πέρσες τα θεωρούν δικά τους, ενώ την Ευρώπη και τους Έλληνες κάτι ξεχωριστό και στην άλωση του Ιλίου βρίσκουν τα αίτια έχθρας τους προς τους Έλληνες και γι αυτό τώρα, εννοεί ο Ηρόδοτος, στρέφονται εναντίον της Ελλάδας (εννοεί τους Περσικούς Πολέμους με Ξέρξη κ.τ.λ.).

► πρβλ (μετάφραση από τον Δ.Ν. Μαρωνίτη):

*"Οι γραμματισμένοι Πέρσες ("Περσέων λόγιοι") βρίσκουν τους Φοίνικες αίτιους έχθρας, λεν δηλαδή πως αυτοί, φτασμένοι από τη θάλασσα που ονομάζεται Ερυθρά σε τούτη εδώ τη θάλασσα, αφού κατοίκησαν το χώρο που και τώρα κατοικούν, άρχισαν αμέσως μακρινά ταξίδια, μεταφέροντας εμπορεύματα αιγυπτιακά και ασσυριακά, να πιάνουν και άλλα λιμάνια και προπαντός στο Άργος. Το Άργος εκείνα τα χρόνια σε όλα ξεχώριζε ανάμεσα στις πόλεις της χώρας που τώρα ονομάζεται Ελλάδα" ..... "Έτσι διηγούνται οι Πέρσες πως η Ιώ έφτασε στην Αίγυπτο, όχι όπως οι Έλληνες, και πως αυτό έγινε η αρχή για τα αδικήματα που ακολουθήθηκαν. Μετά από αυτά, λένε οι Πέρσες, κάποιιοι από τους Έλληνες, γιατί δεν ξέρουν να πουν το όνομά τους, πάτησα πόδι στην Τύρο της Φοινίκης και άρπαξαν τη θυγατέρα του βασιλιά την Ευρώπη. Μπορεί να ήταν Κρήτες. Πως έτσι έγιναν ίσα κι ίσα, όμως μετά Έλληνες έγιναν αίτιοι της δεύτερης αδικίας. Γιατί μ' ένα μακρύ καράβι ανέβηκαν τον Φάση ποταμό στην Αία της Κολχίδας, κι από εκεί πήγαν και πήραν την θυγατέρα του βασιλιά τη Μήδεια ..... Στην επόμενη γενιά ύστερα από αυτά, λένε πως ο Αλέξανδρος (Πάρις) που τα έμαθε και ήθελε να αποκτήσει γυναίκα από την Ελλάδα με αρπαγή, γνωρίζοντας ότι δεν θα δώσει λόγο, αφού και οι Έλληνες δεν έδωσαν, άρπαξε την Ελένη ..... Αυτοί οι Ασιάτες, λεν οι Πέρσες, όταν τους άρπαξαν γυναίκες, δεν το πήραν στα σοβαρά, ενώ οι Έλληνες για μια γυναίκα σπαρτιάτισσα ξεσήκωσαν ολόκληρη εκστρατεία, ήρθαν στην Ασία και αφάνισαν τη δύναμη του Πρίαμου. Πως από τότε πια θεωρούν ότι οι Έλληνες τους είναι εχθροί. Γιατί την Ασία και τα βάρβαρα έθνη που την κατοικούν, οι Πέρσες τα θεωρούν δικά τους, ενώ την Ευρώπη και τους Έλληνες τα έβλεπαν πάντα σαν κάτι ξεχωριστό. Έτσι λεν οι Πέρσες πως έγιναν τα πράγματα και στην άλωση της Ιλίου (Τροίας) βρίσκουν την αιτία έχθρας τους προς τους Έλληνες." (Ηρόδοτος Α, Ι - 4)*

Σημειώνεται επίσης ότι:

- Το ότι ο τρωικός πόλεμος είχε ευτυχή κατάληξη για τους Έλληνες οφείλεται στο Μίνωα, ο οποίος, καθώς λέει ο Θουκυδίδης και πολλοί άλλοι αρχαίοι συγγραφείς, πρώτος από τους Έλληνες συγκρότησε πολεμικό ναυτικό και μ' αυτό έδιωξε από το Αρχιπέλαγος (Κρητικό και Αιγαίο Πέλαγος) και τα νησιά τους ληστές και πειρατές Κάρες και Φοίνικες, με συνέπεια οι Έλληνες να μπορέσουν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να ανοίξουν οι θαλάσσιοι διάδρομοι, να σταματήσουν οι Έλληνες τη μετανάστευση που τους ανάγκαζαν οι κακοποιοί, να κτιστούν πόλεις, οι Έλληνες να ασχοληθούν και με ναυτικές εργασίες, να πλουτίσουν κ.τ.λ. και έτσι να μπορέσουν μετά να κάνουν την εκστρατεία στην Τροία.
- Ο Όμηρος στην Ιλιάδα μας δίνει συνάμα και μια πλουσιότατη περιγραφή των πλοίων και των εξαρτημάτων των πλοίων της εποχής, αναφέροντας όρους όπως επηνεγκίδες, πρυμνήσια, υπέρες, επιτόνους και προτόνους, ιστούς, πρόρα, πρύμνα, ερέτες και πολλές άλλες λεπτομέρειες που δείχνουν ότι η ναυτική τέχνη βρισκόνταν τότε σε υψηλό βαθμό ανάπτυξης. Αναφέρει και ότι τα πολεμικά πλοία που έλαβαν μέρος στον πόλεμο της Τροίας είχαν μαύρο χρώμα ("μέλαινες νήες") πλην του Οδυσσέα, που αυτά είχαν κόκκινες πλώρες ("μιλτοπάρηοι").

### **ΙΒ) Η ΑΡΓΟΝΑΥΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ**

Η Αργοναυτική εκστρατεία ήταν και αυτή μια κοινή ελληνική συνεργασία. Πραγματοποιήθηκε λίγα χρόνια μετά το Μίνωα και πριν από την ναυτική εκστρατεία της Τροίας, αφού τα μέλη του πληρώματος του πλοίου Αργώ με το οποίο έγινε η εκστρατεία αυτή (όπως π.χ. ο Θησέας, ο Ηρακλής κ.α.) ήταν λίγο νεώτεροι του Μίνωα. Παράβαλε π.χ. ότι Θησέας νυμφεύτηκε την κόρη του Μίνωα Αριάδνη, ο Ηρακλής δάμασε τον ταύρο του Μίνωα κ.τ.λ.

Σύμφωνα επίσης με τον Απολλόδωρο, η πρώτη πεντηκόντος ναύς που κατασκευάστηκε ήταν η Αργώ, το πλοίο των Αργοναυτών, την οποία κατασκεύασε από ξύλο φηγός (δρυς, βελανιδιάς) της Δωδώνης ο Άργος απ' όπου πήρε και το όνομά της:

► πρβλ:

*"επί τούτο πεμπόμενος Ιάσων Άργον παρεκάλεσε τον Φρίξου, και κείνος Αθηνάς υποθεμένης πεντηκόντορον ναύν κατεσκεύασε την προσαγορευθείσαν από του κατασκευάσαντος Αργώ· κατά δε την πρόραν ενήρμοσεν Αθηνά φωνήεν φηγού της Δωδωνίδος ξύλον, ως δε η ναύς κατεσκευάσθη, χρωμέν ο Θεός αυτώ πλειν επέτρεψε συναθροίσαντι τούς αρίστους της Ελλάδος."* (Απολλόδωρος Α 9,16)

Το πλοίο ΑΡΓΩ με το οποίο πραγματοποιήθηκε η αργοναυτική εκστρατεία ναυπηγήθηκε στην Ιωλκό, όπως μας λέει ο Όμηρος στο κατάλογο των νηών, από το ναυπηγό Άργο (απ' όπου και το όνομά του πλοίου) γιο του Φρίξου, είχε 50 κουπιά (πεντηκόντορος), όσο και το πλήρωμα του πλοίου και ο προορισμός του ήταν η Κολχίδα, με σκοπό να φέρουν πίσω οι Αργοναύτες το χρυσόμαλλο δέρας. Το πλήρωμα του, που ονομάστηκε "Αργοναύτες" από το όνομα του πλοίου, ήταν από

διάφορα μέρη της Ελλάδας και αρχηγός ήταν ο Ιάσωνας. Οι άλλοι ήταν ο Ορφέας, ο Ηρακλής, ο Θησέας, ο Κάστορας, ο Πολυδεύκης, ο Αμφιδάμαντας, ο Ίδας κ.α.

Σημειώνεται, επίσης, ότι:

- Σαφώς η εκστρατεία στην Τροία και η Αργοναυτική βασίζονται σε πραγματικά γεγονότα. Απλώς στα έπη τα πρόσωπα της υπόθεσης δεν είναι όλα ανθρώπινα, όπως συμβαίνει σήμερα, αλλά λαμβάνουν μέρος (συμμετέχουν) και θρησκευτικά της εποχής εκείνης και η περιγραφή γίνεται περίπου ως εξής: Ο Νίκος με τη χάρη του Αγίου Νικολάου έφτασε σώος με το πλοίο του στην Κρήτη..., αντί : Ο Νίκος με τον Ποσειδώνα κυβερνήτη του πλοίου έφτασε σώος στην Κρήτη....
- Σύμφωνα με τις απόψεις ορισμένων ερευνητών σήμερα, ο Τρωικός πόλεμος έγινε, για να εγκατασταθούν οι Έλληνες στη Μ. Ασία. Ωστόσο αυτό είναι λάθος, γιατί αφενός η αλήθεια είναι αυτή που είδαμε πιο πριν και αφετέρου ο Όμηρος και ο Θουκυδίδης (Α, 3 - 19) λένε ότι οι εκστρατεύσαντες μετά την άλωση της Τροίας γύρισαν στην Ελλάδα.
- Σύμφωνα με τον Πλούταρχο ("Θησεύς". 19), η Αργοναυτική εκστρατεία έγινε, για να καθαρίσουν οι Αργοναύτες τη θάλασσα από τους ληστές.

## **II) Η ΑΡΓΟΝΑΥΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΗ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ ΕΙΝΑΙ ΥΜΝΟΙ.**

Η Ιλιάδα (η εκστρατεία της Τροίας) είναι ένας ύμνος για την πρώτη συνεργασία των Ελλήνων, η οποία να μεν έγινε για τη τιμή της οικογένειας, όμως σηματοδότησε τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των Ελλήνων, τη αποκοπή και ανάδειξη του ελληνικού έθνους.

Η Οδύσσεια (οι περιπέτειες επιστροφής του Οδυσσέα από την Τροία) είναι ένας ύμνος για τους πανέξυπνους και ικανότατους Έλληνες καπετάνιους. Ο Οδυσσέας είναι η προσωποποίηση του Έλληνα καπετάνιου που από τη μια νοσταλγεί να γυρίσει στην οικογένειά του και την ιδιαίτερη πατρίδα του, την Ιθάκη και από την άλλη με την εξυπνάδα του και την ικανότητά του ξεπερνά κάθε δύσκολο εμπόδιο στη ναυτική του πορεία.

Η Αργοναυτική εκστρατεία είναι και αυτή ένας ύμνος, ένα ποίημα αφενός για τους πρώτους κοινούς αγώνες των Ελλήνων και αφετέρου για τους πρώτους τολμηρούς Έλληνες θαλασσοπόρους που τόλμησαν πρώτοι να διασχίσουν άγνωστες θάλασσες και άγνωστες χώρες.

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ

### Α

- 1) **Ανάβαθρα** : Πλατύς δρόμος κατασκευασμένος σε ένα τεχνητό κεκλιμένο επίπεδο. Οι ανάβαθρες των μυκηναϊκών ακροπόλεων οδηγούσαν από το χαμηλότερο επίπεδο της πύλης στο ανώτατο σημείο της ακρόπολης.
- 2) **Ανακουφιστικό τρίγωνο** : Τριγωνικός κενός χώρος που δημιουργείται ανάμεσα στις πλάκες των ανωφλίων των θολωτών μυκηναϊκών τάφων. Η πρόβλεψη αυτού του διάχωρου είχε γίνει για να μεταφέρεται το υπερβολικό βάρος του θόλου από την είσοδο στην περιφέρεια των κτισμάτων.
- 3) **Άναξ** : Ο ανώτατος ηγεμόνας του Μυκηναϊκού κράτους.
- 4) **Απόκρουση** : Τεχνική της λιθοτεχνίας κατά την οποία με την απόκρουση των λίθινων πυρήνων αποσπώνται λεπίδες κατάλληλες να χρησιμεύσουν ως εργαλεία.
- 5) **Αυλός** : Το καμπύλο τμήμα των μεταλλικών αιχμών των δοράτων, στο οποίο στερεωνόταν το κοντάρι.

### Δ

- 1) **Δρόμος** : Η λαξευμένη στο βράχο ή λιθόχτιστη είσοδος των θολωτών και θαλαμοειδών τάφων.

### Ε

- 1) **Ειδώλια** : Ομοιώματα ανθρώπινων ή ζωικών μορφών κατασκευασμένα από πηλό ή πέτρα.
- 2) **Εκφορικό σύστημα** : Το χτίσιμο υπόγειων οικοδομημάτων με σταδιακή απομάκρυνση του χώματος.
- 3) **Επίρραπτο κόσμημα** : Κόσμημα που ήταν στερεωμένο στα ενδύματα.
- 4) **Επιφανειακές έρευνες** : Αρχαιολογικές έρευνες πεδίου, κατά τις οποίες συλλέγονται με συστηματικό τρόπο τα ευρήματα που είναι ορατά στην επιφάνεια του εδάφους.
- 5) **Εραλδική σύνθεση** : Εικονιστική παράσταση με δύο αντιμέτωπες μορφές.

### Η

- 1) **Ήλεκτρο** : Κεχριμπάρι, ορυκτή ρητίνη προερχόμενη από περιοχές της Ρωσίας και την Βαλτική.

### Ι

- 1) **Ιδεογράμματα** : Στοιχεία ενός γραφικού συστήματος, τα οποία απεικονίζουν αντικείμενα.

## Κ

- 1) **Καδμεία** : Η Μυκηναϊκή ακρόπολη των Θηβών.
- 2) **Κέρατα καθοσιώσεως** : Ομοιώματα κεράτων ταύρου που αποτελούσαν το σημαντικότερο σύμβολο της μινωικής θρησκείας.
- 3) **Κιβωτιόσχημοι τάφοι** : Τάφοι παραλληλόγραμμου σχήματος με εσωτερική επένδυση από λίθινες ή πλίνθινες πλάκες.
- 4) **Κναφείς** : Πρόσωπα που ασχολούνταν με την νεροτριβή των μάλλινων υφασμάτων.
- 5) **Κοκκίδωση** : Τεχνική της χρυσοχοΐας, η οποία συνίσταται στην κόλληση ομάδων μικρών σφαιριδίων χρυσού επάνω στις επιφάνειες των κοσμημάτων.
- 6) **Κτερίσματα** : Αντικείμενα που τοποθετούνταν στους τάφους μαζί με το νεκρό. Τα συνιθέστερα κτερίσματα ήταν κοσμήματα, όπλα, εργαλεία, αγγεία ή και λατρευτικά αντικείμενα.
- 7) **Κύανος** : Ημιπολύτιμος λίθος γαλάζιου χρώματος, προερχόμενος από το Αφγανιστάν, γνωστός και ως λαζουρίτης. ( Lapis Lazuli )
- 8) **Κυκλώπειο τείχος** : Τείχος κτισμένο με τεράστιους ογκόλιθους.
- 9) **Κύμβη** : Ρηχό ανοικτό αγγείο.

## Λ

- 1) **Λαβαγέτας ( Lawagetas )** : Άρχων, μάλλον αρχηγός του στρατού.
- 2) **Λάρνακες** : Πήλινες σαρκοφάγοι για την ταφή παιδιών και ενηλίκων.

## Μ

- 1) **Μέγαρο** : Ο κεντρικός χώρος των μυκηναϊκών ανακτόρων, ο οποίος αποτελείται από ένα μακρύ ορθογώνιο χώρο και ένα προθάλαμο. Ο όρος μέγαρο στην ιστορία της αρχιτεκτονικής υποδηλώνει κατ' επέκταση και όλους τους εσωτερικούς χώρους που αποτελούνται από δύο ή τρία ορθογώνια τμήματα.
- 2) **Μυκηναϊκή κοινή** : Τα κοινά καλλιτεχνικά γνωρίσματα που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στην Ανατολική Αττική και στα νησιά του Νότιου Αιγαίου γύρω στα μέσα της Υστεροελλαδικής III Γ περιόδου.

## Ν

- 1) **Νήων κατάλογος** : Η ραψωδία Β της Ιλιάδας, όπου αναφέρονται οι ελληνικές πόλεις που συμμετείχαν στον Τρωικό πόλεμο.
- 2) **Νίελλο** : Κράμα από ασήμι, χαλκό και θείο που χρησίμευε ως συνδετικό υλικό στη διακόσμηση μεταλλικών αντικειμένων.



## Ω

- 1) **Οψιανός** : Ηφαιστιογενές πέτρωμα που χρησίμευε για την κατασκευή εργαλείων.

## Π

- 1) **Παλαιοανακτορική Περίοδος** : Η περίοδος ακμής των παλαιών μινωικών ανακτόρων που διήρκεσε από το 1900 μέχρι το 1600 π.Χ.
- 2) **Περίζωμα** : Τύπος ανδρικού ενδύματος της μινωικής Κρήτης που έμοιαζε άλλοτε με μαγιό και άλλοτε με κοντή φούστα.
- 3) **Πότνια** : Η σημαντικότερη γυναικεία θεότητα της Μυκηναϊκής Ελλάδας που συνδέεται με την Αθηνά του Ελληνικού Δωδεκάθεου.
- 4) **Πυξίδα** : Ρηχό κυλινδρικό αγγείο με πόμα.

## Ρ

- 1) **Ρυτό** : Τελετουργικό αγγείο με μια τρύπα εκροής στο κάτω μέρος του, το οποίο χρησίμευε σε χοές.

## Σ

- 1) **Σήμα** : Λίθινη ή ξύλινη ταφική στήλη διακοσμημένη μερικές φορές με ανάγλυφο.
- 2) **Σπαρτιατικός Βασάλτης** : Πράσινο πέτρωμα από τις Κροκεές της Λακωνίας, γνωστό και ως Λακεδαιμόνιος Λίθος ( Lapis Lacedaemonius ).
- 3) **Στόμιο** : Η είσοδος ενός θολωτού ή θαλαμοειδούς τάφου.
- 4) **Συλλαβογράμματα** : Τα στοιχεία από τα οποία αποτελείται μια συλλαβική γραφή. Στην γραμμική Β τα συλλαβογράμματα αποδίδουν την αξία ενός φωνήεντος ή ενός συμφώνου που ακολουθείται από ένα φωνήεν.
- 5) **Συρματοτεχνική** : Τεχνική της χρυσοχοΐας, η οποία συνίσταται στην επικόλληση λεπτότατων νημάτων χρυσού επάνω στην επιφάνεια του αντικειμένου.
- 6) **Σφενδόνη** : Η συνήθως διακοσμημένη πρόσθια όψη των δακτύλων.
- 7) **Σφηκωτήρας** : Μεταλλικό έλασμα που το χρησιμοποιούν για την στερέωση των μαλλιών.
- 8) **Σφίγγα** : Μυθικό φτερωτό τέρας με σώμα λιονταριού και ανθρώπινο κεφάλι, που επαναλαμβάνεται συχνά στην τέχνη της Ύστερης Χ αλκοκρατίας.

## Γ

- 1) **Τάλαντα** : Πλάκες ορείχαλκου με ατρακτοειδές περίγραμμα και σταθερό βάρος, οι οποίες χρησιμοποιούνται ως μετρικές μονάδες βάρους αλλά και ως σταθερή αξία των εμπορικών ανταλλαγών.
- 2) **Ταυροκαθάψια** : Αθλητικές επιδείξεις με ακροβατικά άλματα στη ράχη ενός ταύρου.
- 3) **Τέμενος** : Κλειστός ιερός χώρος.
- 4) **Τριβείο** : Επίπεδος λειασμένος λίθος που χρησίμευε ως βάση για το άλεσμα των καρπών.

## Φ

- 1) **Φαγεντιανή** : Σύνθετη ύλη, συγγενική προς το γυαλί, που αποτελείται από άμμο και οξειδίο του χαλκού και κατασκευαζόταν σε μήτρες. Από φαγεντιανή κατασκευάζονταν κοσμήματα και διάφορα αντικείμενα τέχνης.
- 2) **Φόρμιγξ** : Έγχωρο μουσικό όργανο της αρχαιότητας παρόμοιο με την άρπα.

## Χ

- 1) **Χειριδωτός Χιτώνας** : Χιτώνας με μανίκια.

## Ψ

- 1) **Ψευδόστομος Αμφορέας** : Κλειστό αγγείο που διέθετε ένα ψευδές, δηλαδή κλειστό, στόμιο, μια πλάγια προχολή και δύο λαβές στους ώμους.

## **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ  
ΠΩΛ ΦΟΡ  
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: Δ.Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ  
J.B. BURY & RUSSWELL MEIGGS  
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ
- Ο ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ  
JOHN CHARWICK  
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: GUTENBERG
- ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ  
ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ  
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: Ι. ΣΜΗΡΝΙΩΤΑΚΗ
- ΜΥΚΗΝΕΣ  
ΧΑΜΗΛΑΚΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ  
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ
- Η ΑΥΘΕΝΤΙΚΗ ΝΑΥΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ  
Α.Γ. ΚΡΑΣΑΝΑΚΗ
- ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ  
ΧΡΗΣΤΟΣ Δ. ΛΑΖΟΣ
- ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ  
1<sup>ο</sup> ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ 1997
- ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΕΣ  
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ι.Κ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

## **ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ**

- [www.xh--ixaixixb.gr](http://www.xh--ixaixixb.gr)
- [www.esoterica.gr](http://www.esoterica.gr)
- [www.culture.gr](http://www.culture.gr)
- [www.geocities.com](http://www.geocities.com)
- [www.naftotopos.gr](http://www.naftotopos.gr)
- [www.geoengineer.org](http://www.geoengineer.org)
- [www.pefkias.gr](http://www.pefkias.gr)
- [www.archive.gr](http://www.archive.gr)
- [www.kairatos.gr](http://www.kairatos.gr)
- [www.ekivolos.gr](http://www.ekivolos.gr)
- [www.ancientgr.com](http://www.ancientgr.com)
- [www.archaeology.gr](http://www.archaeology.gr)
- [www.apodimos.gr](http://www.apodimos.gr)
- [www.cosminet.gr](http://www.cosminet.gr)
- [www.archaeometry.gr](http://www.archaeometry.gr)
- [www.panteion.gr](http://www.panteion.gr)
- [www.elef-typos.gr](http://www.elef-typos.gr)
- [www.patakis.gr](http://www.patakis.gr)
- [www.protoporia.gr](http://www.protoporia.gr)
- [www.eleftheroudakis.gr](http://www.eleftheroudakis.gr)